

Referatiivirakenteet ja *että*-lauseet objektina kolmessa tietokirjassa

Emilia Vainisto

Pro gradu -tutkielma

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

Suomen kieli, kieliasiantuntijan opintopolku

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Lokakuu 2018

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Kieli- ja käännöstieteiden laitos / Humanistinen tiedekunta
VAINISTO, EMILIA: Referatiivirakenteet ja *että*-lauseet objektina kolmessa tietokirjassa

Pro gradu -tutkielma, 98 s.
Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
Suomen kieli, kieliasantuntijan opintopolku
Lokakuu 2018

Tutkin pro gradu -tutkielmassani objektin asemassa olevien referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymistä kolmessa tietokirjassa. Tutkielmani kuuluu syntaksin tutkimuksen alaan. Aineiston analyysi keskittyy referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymisfrekvensseihin, passiivin ja aktiivin käytön määrälliseen suhteeseen, saman virkkeen sisällä olevien referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden syntaktisiin suhteisiin sekä rakenteiden yhteydessä käytettäviin transitiiiviverbeihin ja niiden esiintymisfrekvensseihin. *Että*-lauseiden yhteydessä tarkastelen myös tukipronominin esiintymistä sekä upotetun sivulauseen käyttöä *että*-lauseen keskellä. Vertailen referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymistä sekä kunkin teoksen sisällä että eri teosten välillä. Tutkimukseni on pääosin kvantitatiivinen, koska referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden sekä niiden yhteydessä olevien verbien esiintymisfrekvenssit ovat tutkimuksessa keskeisessä osassa.

Tutkimusaineistoni muodostuu kolmesta vuosina 2008–2017 julkaistusta tietokirjasta. Tietokirjat ovat Liisa Keltikangas-Järvisen ”Temperamentti, stressi ja elämänhallinta”, Marko Leppäsen ja Adela Pajusen ”Terveysmetsä – Tunnista ja koe elvyttävä luonto” sekä Pekka Matilaisen ”Muutoksen tekijät – Renessanssin synty ja perintö”. Kukin tietokirjoista edustaa eri tieteenalaa mutta samaa tekstilajia, tietokirjallisuutta.

Tutkimuksessa kävi ilmi, että objektina toimivia referatiivirakenteita on aineistossa huomattavasti vähemmän kuin objektina toimivia *että*-lauseita. Tietokirjojen välillä on eroja siinä, ovatko referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden keskinäiset esiintymisfrekvenssit kaukana toisistaan vai lähellä toisiaan. Passiivimuotoisia rakenteita on aineistossa merkittävästi vähemmän kuin aktiivimuotoisia. Monipolvisia, useita referatiivirakenteita ja *että*-lauseita sisältäviä virkkeitä esiintyy aineistossa suhteellisen vähän. Osassa tapauksista samassa virkkeessä olevat referatiivirakenne ja *että*-lause tai kaksi *että*-lausetta ovat keskenään alistussuhteessa ja osassa taas eivät.

Tutkimuksessa saatiin selville, että aineiston referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden hallitsevissa lauseissa esiintyy useisiin eri semanttisiin alaryhmiin kuuluvia verbejä. Verbien esiintymisfrekvenssit eri semanttisissa alaryhmissä poikkeavat toisistaan teosten välillä. Yleisimmin objektina toimivien referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden yhteydessä on kommunikaatioverbien ja havaintoa tai propositionaalista asennetta ilmaisevien mentaalisten verbien esiintymisiä.

Asiasanat: syntaksi, referatiivirakenne, *että*-lause, objekti, transitiiiverbi

SISÄLLYS

1. JOHDANTO.....	3
1.1. Aiheen esittely ja tutkimuskysymykset.....	3
1.2. Aiempi tutkimus.....	5
1.3. Aineisto.....	8
1.4. Tutkielman rakenne.....	10
2. REFERATIIVIRAKENTEET JA <i>ETTÄ</i> -LAUSEET.....	11
2.1. Referatiivirakenteet.....	11
2.1.1. Muoto ja merkitys.....	12
2.1.2. Käyttö ja asema lauseessa.....	15
2.1.3. Referatiivirakenteen käyttörajoitukset.....	17
2.2. <i>Että</i> -lauseet.....	21
2.2.1. Alistussuhde.....	22
2.2.2. <i>Että</i> -lause ja tukipronomini.....	23
2.2.3. <i>Että</i> -lauseen siirto virkkeen alkuun.....	25
2.2.4. <i>Että</i> -lauseen käyttörajoitukset.....	26
3. REFERATIIVIRAKENTEIDEN JA <i>ETTÄ</i> -LAUSEIDEN ESIINTYMINEN AINEISTOSSA.....	27
3.1. Referatiivirakenteiden yleisyys aineistossa.....	29
3.2. Passiivimuotoisten referatiivirakenteiden esiintyminen aineistossa.....	30
3.3. Samassa virkkeessä olevien referatiivirakenteiden ja <i>että</i> -lauseiden syntaktiset suhteet.....	33
3.3.1. Virkkeet, joissa referatiivirakenne ja <i>että</i> -lause ovat keskenään alistussuhteessa.....	33
3.3.2. Virkkeet, joissa referatiivirakenne ja <i>että</i> -lause eivät ole keskenään alistussuhteessa.....	37
3.3.3. Virkkeet, joissa hallitseva verbi saa objektikseen referatiivirakenteen ja <i>että</i> -lauseen.....	38
3.3.4. Lauserakenteet, joissa <i>että</i> -lausetta ei voi käyttää.....	39
3.4. Hallitsevan lauseen verbit referatiivirakenteiden yhteydessä.....	40
3.4.1. Kommunikaatioverbien esiintyminen aineistossa.....	41
3.4.2. Havaintoa ilmaisevien verbien esiintyminen aineistossa.....	44
3.4.3. Propositionaalista asennetta ilmaisevien verbien esiintyminen aineistossa.....	48

3.4.4. Muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvien verbien esiintyminen aineistossa.....	50
3.4.5. Kokoavaa vertailua verbien esiintymisestä referatiivirakenteiden yhteydessä.....	53
3.5. <i>Että</i> -lauseiden yleisyys aineistossa.....	56
3.6. Passiivimuotoisten <i>että</i> -lauseiden esiintyminen aineistossa.....	57
3.7. Aineiston <i>että</i> -lauseiden syntaktinen rakenne.....	58
3.7.1. Kaksi <i>että</i> -lausetta sisältävät virkkeet.....	58
3.7.2. Tukipronominin esiintyminen aineiston <i>että</i> -lauseiden yhteydessä.....	60
3.7.3. <i>Että</i> -lauseet, joihin on upotettu toinen sivulause.....	62
3.8. Hallitsevan lauseen verbit <i>että</i> -lauseiden yhteydessä.....	63
3.8.1. Kommunikaatioverbien esiintyminen aineistossa.....	63
3.8.2. Havaintoa ilmaisevien verbien esiintyminen aineistossa.....	67
3.8.3. Propositionaalista asennetta ilmaisevien verbien esiintyminen aineistossa.....	70
3.8.4. Muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvien verbien esiintyminen aineistossa.....	72
3.8.5. Kokoavaa vertailua verbien esiintymisestä <i>että</i> -lauseiden yhteydessä.....	76
4. AINEISTOSSA ESIINTYVIEN REFERATIIVIRAKENTEIDEN JA <i>ETTÄ</i> -LAUSEIDEN KONTRASTIIVISTA TARKASTELUA.....	79
4.1. Referatiivirakenteiden ja <i>että</i> -lauseiden yleisyys aineistossa.....	79
4.2. Passiivimuotoisten referatiivirakenteiden ja <i>että</i> -lauseiden esiintyminen aineistossa.....	81
4.3. Samassa virkkeessä olevien rakenteiden syntaktiset suhteet.....	81
4.4. Hallitsevan lauseen verbit referatiivirakenteiden ja <i>että</i> -lauseiden yhteydessä.....	82
5. RAJATAPAUKSET.....	84
6. PÄÄTELMÄT.....	86
LÄHTEET.....	93

1. JOHDANTO

1.1. Aiheen esittely ja tutkimuskysymykset

Pro gradu -tutkielmani kuuluu syntaksin tutkimuksen alaan ja käsittelee lauseen objektina toimivia *että*-lauseita ja niitä vastaavia referatiivirakenteita kolmessa tietokirjassa. Tutkimus liittyy olennaisesti lauseiden välisiin suhteisiin. Keskeisiä käsitteitä ovat **objekti**, **sivulause**, **transitiiviverbi**, **passiivi** sekä **referatiivirakenne**. Myös hallitsevan lauseen verbien luokittelu semanttisiin alaryhmiin on tutkimuksessa tärkeässä osassa. *Että*-konjunktioilla alkava lause muodostaa sivulauseen (ISK 2004: 841), esimerkiksi *Huomasin, että olin myöhästynyt (oma)*¹. Referatiivirakenne vastaa *että*-lausetta, eli se on vaihtoehtoinen keino kertoa *että*-lauseella ilmaistu asia (Ikola 2000: 168), esimerkiksi *Huomasin myöhästyneeni (oma)*.

Tutkimuskysymykseni ovat:

1. Kuinka yleisiä tietokirjoissa esiintyvät referatiivirakenteet ja *että*-lauseet ovat suhteessa toisiinsa ja eri teosten välillä?
2. Mikä on passiivin ja aktiivin käytön määrällinen suhde?
3. Millaisessa syntaktisessa suhteessa saman virkkeen sisällä olevat referatiivirakenteet ja *että*-lauseet ovat toisiinsa nähden?
4. Millaisten hallitsevan lauseen² verbien kanssa referatiivirakennetta ja *että*-lausetta esiintyy?

Tutkimuksessa ei ole mielekästä käsitellä aikamuotojen käyttöä, koska tekstilajin ja teosten aihepiirien mukaan aikamuodot ovat määräytyneet niin, että historiaa käsittelevässä tietokirjassa käytetään paljon imperfektiä ja kahdessa muussa preesensissä. Tutkimuskohteena on nykykieli. Tutkimuksessa on mukana kielenhuollollinen näkökulma, koska pidän tärkeänä kiinnittää huomiota myös siihen, miten referatiivirakenteita ja *että*-lauseita ohjeistetaan käyttämään yleiskielessä. Kielenhuollon näkökulma antaa tukea myös sen pohtimiseen, miksi jossakin lauseyhteydessä on käytetty *että*-lausetta ja jossakin taas referatiivirakennetta. Tämä näkökulma tulee esiin teoriaosassa siten, että esittelen, miten referatiivirakenteita tulisi suositusten mukaan

¹ Käytän tutkielmassani itse keksimieni esimerkkien perässä sulkeissa sanaa *oma* ja alkuperäislähteestä muuntamieni esimerkkien perässä sulkeissa ilmaisua *oma muunnos*.

² Käytän tutkielmassani referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden yhteydessä nimitystä *hallitseva lause*. Nimitystä käytetään myös ISK:ssa (2004: 532). Nimitys kuvaa alisteisen rakenteen ja sitä hallitsevan rakenteen suhdetta.

käyttää yleiskielessä. Analyysiosassa kielenhuollon näkökulma ilmenee puolestaan siten, että tarkastelen, esiintyykö aineistossa kielenhuollon suositusten vastaisia rakenteita, esimerkiksi useita peräkkäisiä referatiivirakenteita, joista jälkimmäinen on alisteinen sitä edeltävälle.

Tutkimukseni on pääosin kvantitatiivinen, koska sen päätavoitteena on selvittää, kumpaa rakennetta käytetään enemmän. Kvalitatiivista tarkastelua edustaa se, että pohdin syitä rakenteiden määrällisiin suhteisiin erilaisissa konteksteissa. Niin ikään kvalitatiivista tutkimusta edustavat luvut 3.3. ja 3.7., joissa tutkin referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden syntaktisia suhteita rakenteiden esiintyessä samassa virkkeessä. Syntaktisia suhteita tutkiessani otan huomioon myös tukipronominin esiintymisen sekä upotetun sivulauseen käytön *että*-lauseen yhteydessä. Kvalitatiivista tutkimusta edustavat lisäksi luvuista 3.4. ja 3.7. ne osat, joissa tarkastelen, millaisten hallitsevan lauseen verbien yhteydessä tutkittavat rakenteet esiintyvät. Tutkimuksessa keskityn nimenomaan kokonaisten *että*-lauseiden ja referatiivirakenteiden tutkimiseen enkä alisteisen rakenteen sisäisten lauseenjäsenten, kuten subjektin ja predikaatin, erittelyyn. Tutkimuksessani hallitsevan lauseen verbien jaottelu transitiivisiin ja intransitiivisiin verbeihin on hyvin keskeistä. Objektina toimivat referatiivirakenteet ja *että*-lauseet esiintyvät vain transitiiviverbien ohessa, subjektina toimivat rakenteet taas intransitiiviverbien ohessa (Ikola 2000: 168–169). Koska keskityn tutkielmassani ainoastaan objektina toimiviin lauserakenteisiin, tarkastelun kohteena ovat nimenomaan transitiiviverbit.

Tutkimushypoteesini ovat seuraavat:

1. *että*-lauseen käyttö objektina on aineistossa selvästi yleisempää kuin referatiivirakenteen käyttö,
2. passiivi on molemmissa rakenteissa aktiivia harvinaisempi, etenkin referatiivirakenteessa,
3. referatiivirakenteita ja *että*-lauseita käytetään suunnilleen yhtä paljon kaikissa kolmessa valitsemassani tietokirjassa – teoksen aihepiiristä riippumatta.

Ensimmäinen hypoteesini perustuu aiempiin tutkimuksiin, jotka osoittavat *että*-lauseen olevan yleisempi kuin referatiivirakenne. *Että*-lauseen yleisyys referatiivirakenteeseen nähden perustuu siihen, että *että*-lause voi esiintyä useammassa lauseyhteyksissä kuin referatiivirakenne. (ks. esim. Pajunen 2001: 378.) Tämä tarkoittaa, että

referatiivirakenteen käytöllä on merkittävästi enemmän rajoituksia kuin *että*-lauseen käytöllä. Toinen hypoteesini perustuu puolestaan passiivin tunnusmerkkisyyteen aktiivin nähden. Passiivimuotoinen verbi poikkeaa aktiivimuotoisesta, perustapausta edustavasta verbistä syntaktisesti: passiivimuotoinen finiittiverbi sisältää *-(t)TA*-tunnuksen tai jonkin tämän tunnuksen varianteista. Koska passiivi on yleisestikin harvinaisempi kuin aktiivi, oletan tämän pätevän myös tarkastelemiini rakenteisiin. (ks. ISK 2004: 1255; VISK, määritelmät: tunnusmerkkisyys.) Oletan passiivin olevan erityisen harvinainen juuri referatiivirakenteessa, koska referatiivirakenteita esiintyy muutenkin vähemmän kuin *että*-lauseita. Kolmas hypoteesini perustuu puolestaan olettamukseeni siitä, että koska valitsemani teokset edustavat samaa tekstilajia, niiden aihepiireillä ei ole merkitystä *että*-lauseiden ja referatiivirakenteiden esiintymistiheyteen.

1.2. Aiempi tutkimus

Aiheen tutkimiseen on tarvetta, koska referatiivirakenteita ja *että*-lauseita ei tietävästi ole vertailtu toisiinsa paljoakaan vuoden 2001 jälkeen (ks. Pajunen 2001). Havaintojeni mukaan yleisempää on jommankumman rakenteen tutkiminen yksinään kuin rakenteiden vertailu toisiinsa. Tutkimuskirjallisuudessa on kiinnitetty enemmän huomiota referatiivirakenteen ja *että*-lauseen sisäisten jäsenten, kuten objektien ja subjektien, tutkimiseen, kun taas kokonaisten lauserakenteiden esiintymisen tutkiminen objektina tai subjektina on jäänyt vähemmälle huomiolle. Seuraavaksi esittelen keskeisintä referatiivirakenteista ja *että*-lauseista tehtyä tutkimusta.

Kalevi Wiik (1981b: 270–294) käsittelee Virittäjässä julkaistussa artikkelissaan ”Mikä lauseenvastike on?” useiden eri kielentutkijoiden määrittelyperusteita lauseenvastikkeelle. Hän vertailee määrittelyperusteiden yhtäläisyyksiä ja eroja sekä tarkastelee sitä, miten osa perusteista on toisilleen sisäkkäisiä. Lauseenvastikkeen määrittelyyn palaan tarkemmin luvussa 2.1.1.

Osmo Ikola on tehnyt tutkimusta lauseenvastikkeista ja niiden rakenteesta – myös referatiivirakenteesta. Teoksessaan ”Lauseenvastikeoppia – Nykysuomen lauseenvastikkeiden ja niihin verrattavien rakenteiden selvittelyä” Ikola kuvaa subjektina ja objektina toimivien referatiivirakenteiden syntaktista rakennetta useiden diagrammien ja esimerkkien avulla. Teos on julkaistu jo vuonna 1974, mikä näkyy muun muassa siinä, että Ikolan käyttämät nimitykset referatiivirakenteesta poikkeavat niistä nimityksistä, joita käytetään ISK:ssa (2004) ja joita käytän myös omassa tutkielmassani.

Ikola ottaa teoksessaan kantaa referatiivirakenteen nimitykseen: hänen mukaansa referatiivirakenteesta tulisi käyttää nimitystä *referatiivinen lauseenvastike*. (Ikola 1974.) Käsittelen nimikysymystä tarkemmin luvussa 2.1.1. Koska Lauseenvastikeoppia-teos on keskittynyt pelkästään lauseenvastikkeisiin, Ikola ei ole käsitellyt *että*-lauseita tai vertaillut niitä referatiivirakenteisiin, eli hänen tutkimuksensa näkökulma poikkeaa siten oman tutkimukseni näkökulmasta.

Osmo Ikola, Ulla Palomäki ja Anna-Kaisa Koitto (1989) käsittelevät teoksessaan tekstin elementtejä ja koheesiota, virkkeitä, lauseita sekä verbin nominaalimuotojen käyttöä. He selvittävät tutkimuksessaan, miten tarkastelun kohteena olevat ilmiöt edustuvat suomen murteissa. Oman tutkimukseni kannalta teos on merkittävä tietolähde siinä suhteessa, että teoksen tekijät ovat tutkineet referatiivirakenteen ja *että*-lauseen yleisyyttä ja käyttöä eri murteissa ja verranneet tuloksiaan yleiskielen aineistoon. Tutkimuksen aineistona on käytetty pääosin Lauseopin arkistoa. (Ikola–Palomäki–Koitto 1989: takakansi.) On kuitenkin syytä ottaa huomioon, että teos on lähteenä suhteellisen vanha, ja referatiivirakenteen ja *että*-lauseen käytössä on saattanut tapahtua muutoksia vuosien varrella.

Anneli Pajunen (2001) vertailee teoksessaan referatiivirakenteen ja *että*-lauseen rakenteellista vastaavuutta eli analogiaa sekä rakenteiden yhteydessä käytettäviä verbejä. Aineistonaan hän on käyttänyt Turun Sanomien korpusta, joka sisältää aikavälillä 1.3.1994–31.6.1996 julkaistut lehdet. Hän on jakanut hallitsevan lauseen verbit merkityksen perusteella tarkempiin alakategorioihin kuin minä tässä tutkimuksessa. (ks. Pajunen 2001: 366–373, 375–412, 466.) Omassa tutkimuksessani verbien semanttinen luokittelu ei ole pääasiallisena tarkastelun kohteena.

Pirkko Hölttä-Lahtela (1980) on käsitellyt sivuainetutkielmassaan referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymistä Tuntemattomassa sotilaassa. Hänen tutkimuksensa näkökulma on samankaltainen kuin oman tutkimukseni, mutta erona on se, että hän ei vertaile rakenteita eri teosten välillä ja ottaa huomioon myös subjektina toimivat rakenteet. Hänen aineistonsa ja oma aineistoni poikkeavat toisistaan myös tekstilajiltaan: hänen aineistonsa on kaunokirjallisuutta ja minun tietokirjallisuutta. Hölttä-Lahtelan aineisto, Tuntematon sotilas, on lisäksi paljon vanhempi kirja kuin tämän tutkielman aineistona käyttämäni teokset, mikä näkyy selvästi teosten kielessä. Hölttä-Lahtela on tutkielmassaan keskittynyt lähes yksinomaan siihen, millaisten verbien yhteydessä referatiivirakenteet ja *että*-lauseet esiintyvät, kun taas oma tutkielmani käsittää myös

muita tutkimuskysymyksiä (ks. luku 1.1.). Vertailen Hölttä-Lahtelan saamia tuloksia oman tutkimukseni tuloksiin luvussa 6.

Hanna Herlinin pro gradu -tutkielma ”Objektina olevat partisiippirakenteet ja vastaavat *että*-lauseet hämäläismurteissa” muistuttaa omaa tutkimustani: myös Herlin tutkii sekä referatiivirakenteita että *että*-lauseita ja vertailee rakenteita toisiinsa. Häinkin on rajannut tutkimuksensa koskemaan vain objektina toimivia rakenteita. Merkittävin ero hänen tutkimuksensa ja oman tutkimukseni välillä on se, että hän tutkii puhuttua kieltä ja minä puolestani kirjoitettua kieltä. (Herlin 1981.) Myös Marja-Berit Rokan (1974) pro gradu -työ ”Referatiiviset lauseenvastikkeet lounaismurteissa verrattuina synonyymisiin ilmaistyyppeihin” eroaa omasta tutkimuksestani siten, että tarkastelun kohteena ei ole kirja- vaan puhekieli.

Seuraavaksi esittelemäni pro gradu -tutkielmat käsittelevät niin ikään referatiivirakenteita. Ne poikkeavat omasta tutkielmastani siten, että kussakin on tutkittu vain referatiivirakennetta eikä vertailtu referatiivirakennetta ja *että*-lausetta toisiinsa.

Kyoko Maeda on tutkinut pro gradu -tutkielmassaan referatiivisen lauseenvastikkeen ensimmäistä tyyppiä (Maeda 2001). Maeda tarkastelee tutkielmassaan eri kieliopissa lauseenvastikkeelle määriteltyjä kriteerejä ja pyrkii selvittämään, täyttääkö referatiivisen lauseenvastikkeen ensimmäinen tyyppi kaikki lauseenvastikkeille määritellyt kriteerit (Maeda 2001: 4). Lisäksi hän käsittelee referatiivirakenteen subjekti- ja predikaattiosien muotoa sekä kolmannen persoonan omistusliitettä. Hänen tutkimuksensa poikkeaa omasta tutkimuksestani selvästi sekä aineistoltaan että tavoitteiltaan, vaikka varsinainen tutkimuskohde, referatiivirakenne, onkin sama.

Disa Sjöblom (1991) on tutkinut referatiivisen lauseenvastikkeen käyttöä sanomalehtikielessä vuosina 1836–1989. Sjöblomin tutkimus on diakroninen, eli tutkimuskohteena on referatiivirakenteen käytön muuttuminen vuosikymmenten kuluessa. Sen sijaan oma tutkimukseni on synkroninen ja keskittyy pelkästään referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden nykykäytön tutkimiseen. Sjöblomin aineisto poikkeaa merkittävästi oman tutkimukseni aineistosta sekä iältään että tekstilajiltaan. Keskeisenä yhtäläisyytenä Sjöblomin ja oman tutkimukseni välillä on kuitenkin se, että myös Sjöblom pyrkii selvittämään, millaisten verbien yhteydessä referatiivirakenne tyyppillisesti esiintyy. (ks. Sjöblom 1991: 5.)

Referatiivirakenteita on tutkittu myös eri kielten välillä: Kirsi Taipale (2004) on verrannut pro gradu -tutkielmassaan suomenkielisiä referatiivirakenteita niiden

saksankielisiin käännöksiin. Taipaleen tutkimuksen aineisto on kaunokirjallisuutta, oma aineistoni taas tietokirjallisuutta. Taipale on keskittynyt tutkimuksessaan etenkin referatiivirakenteen semanttisiin piirteisiin, kun taas omassa tutkimuksessani tarkastelun kohteina ovat referatiivirakenteen syntaktinen rakenne ja yleisyys aineistossa. Katri Ojanperä (1997) sen sijaan on tutkinut, miten suomen referatiiviset, temporaaliset ja nesessiiviset lauseenvastikkeet on käännetty unkariksi. Riitta Hautakorpi (1976) puolestaan on selvittänyt pro gradu -työssään, mitkä rakenteet ruotsissa vastaavat suomen lauseenvastikkeita.

Sen lisäksi, että referatiivirakenteita on tutkittu erikseen, myös *että*-lauseita on tutkittu erikseen. Jaakko Leino on kirjoittanut Virittäjä-lehdessä vuonna 1999 ilmestyneen artikkelin ”Mitä tarkoittaa *se, että?* – *Se*-pronominista subjektina ja objektina toimivan *että*-lauseen yhteydessä”. Leino tarkastelee artikkelissa muun muassa *se, että* -rakenteen esiintymisympäristöjä, *että*-lauseen rakennetta ja semantiikkaa sekä sitä, onko *se*-pronominini *se, että* -lauseissa rakenteellinen vai semanttinen. (Leino 1999.) Leinin artikkeliin palaan tarkemmin luvussa 2.2.2., jossa käsittelen *että*-lausetta ja siihen liittyvää tukipronominia.

Tutkimukseni lähtökohtina ovat sekä tarve tutkia aihetta että oma mielenkiintoni kyseisiin rakenteisiin. Olen tehnyt kandidaatintutkielmani vuonna 2016 aiheesta ”Referatiivirakenteet ja *että*-lauseet objektina kaunokirjallisessa teoksessa ja tietokirjassa”. Tämä tutkielma on siis suoraa jatkoa kandidaatintutkielmalleni, mutta tässä tutkielmassa aineisto on laajempi ja osittain eri kuin kandidaatintutkielmassani. Kandidaatintutkielmani aineisto koostui kahdesta tekstilajiltaan erilaisesta teoksesta: Enni Mustosen romaanista Jääleinikki ja Liisa Keltikangas-Järvisen tietokirjasta Temperamentti, stressi ja elämänhallinta, joka on aineistonani myös tässä tutkimuksessa. Tutkimuskysymykseni ovat samat molemmissa tutkielmissa. (Vainisto 2016.) Palaan kandidaatintutkielmani tuloksiin luvussa 6., jossa muun muassa vertailen kandidaatintutkielmasta ja pro gradu -tutkielmasta saamiani tuloksia.

1.3. Aineisto

Tutkimukseni aineistona on kolme valitsemaani tietokirjaa, joista jokainen edustaa eri tieteenalaa. Tietokirjat ovat Liisa Keltikangas-Järviseltä vuonna 2008 ilmestynyt teos ”Temperamentti, stressi ja elämänhallinta”, Marko Leppäseltä ja Adela Pajuselta vuonna 2017 ilmestynyt ”Terveysmetsä – Tunnista ja koe elvyttävä luonto” sekä Pekka

Matilaiselta vuonna 2016 ilmestynyt ”Muutoksen tekijät – Renessanssin synty ja perintö”. Koska kukin kirja edustaa eri tieteenalaa, tutkimuksessa on mahdollista selvittää muun muassa se, onko tietokirjan aihepiirillä vaikutusta referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden yleisyyteen. Teos *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* oli aineistonani myös kandidaatintutkielmassani, mutta kahteen muuhun tietokirjaan en ollut perehtynyt aiemmin.

Valitsemani teokset ovat keskenään vertailukelpoisia, koska ne ovat suunnilleen yhtä pitkiä: kirjassa *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* on 285 sivua, *Terveysmetsässä* 270 sivua ja *Muutoksen tekijöissä* 257 sivua. Kirjat ovat myös sivurakenteeltaan lähes samanlaisia: tekstin fonttikoko, sivun marginaalit ja rivien määrä yhtä sivua kohden ovat suunnilleen samoja. Olen laskenut kustakin teoksesta kahden otsikottoman sivun sanemäärän. Sen perusteella voi sanoa, että teoksessa *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* on keskimäärin 202 juoksevaa sanaa sivua kohden, *Terveysmetsässä* 233 ja *Muutoksen tekijöissä* 209. Luvut eivät poikkea toisistaan merkittävästi, eli oletettavasti myöskään kirjojen kokonaissanemäärissä ei ole huomattavia eroja. Tutkimuskohteenani on nykykieli, joten on tärkeää, että kaikki teokset ovat suhteellisen uusia, vuosina 2008–2017 julkaistuja. Tutkimustuloksen luotettavuutta lisää myös se, että kaikki valitsemani kirjailijat ovat suomenkielisiä ja että kaikkien teosten alkukieli on suomi. On tärkeää, että kääntäjää ei ole tarvittu, koska muuten kääntäjän henkilökohtainen tapa kääntää lauserakenteet vaikuttaisi myös referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymiseen. *Muutoksen tekijät* -teoksessa on kuitenkin jonkin verran muista kielistä käännettyjä lainauksia. Palaan käännöskielen vaikutuksiin tarkemmin luvussa 3.

Kaikki kolme kirjaa ovat tietokirjoja. Vaikka ne siis edustavat samaa tekstilajia, ne ovat sisällöltään ja aihepiiriltään erilaisia. *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* -teoksen kirjoittaja, psykologian professori Liisa Keltikangas-Järvinen pyrkii kirjallaan lisäämään ihmisten itsetuntemusta ja auttamaan heitä selviytymään paremmin sekä ihmissuhteissa että työelämässä. Teos kuuluu psykologian alaan. (TSE³ 2008.) *Terveysmetsä*-kirja puolestaan kertoo, millä tavalla erilaiset suomalaiset luonnonpaikat vaikuttavat ihmiseen ja kohentavat terveyttä. Teos perustuu uusimpaan tutkimustietoon ja esittelee terveystieteiden 31-kohtaisen tunnusmerkistön. Sen kirjoittajat Adela Pajunen ja Marko

³ Lähdeviitteissä sekä teoksista poimimieni esimerkkien perässä käytän kustakin teoksesta omaa lyhennettä. *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* -teoksesta käytän lyhennettä TSE, *Terveysmetsä*-kirjasta lyhennettä Terv. ja *Muutoksen tekijät* -kirjasta lyhennettä MT. Esimerkkien perässä ilmoitan lyhenteen lisäksi sivunumeron.

Leppänen ovat biologian ja maantieteen asiantuntijoita, ja teos kuuluu luonnontieteiden alaan. (Terv. 2017: takakansi.) Yliopisto-lehden päätoimittajana työskennellyt ja klassillista filologiaa opiskellut Pekka Matilainen kertoo kirjassaan Muutoksen tekijät renessanssin juurista ja perinnöstä, *renessanssi*-käsitteestä sekä siitä, miten antiikin kulttuuriperintö on nähtävissä nykymaailmassa. Teos kuuluu historian alaan. (MT 2016: takakansi.)

Olen poiminut kirjoista systemaattisesti kaikki referatiivirakenteet ja *että*-lauseet, jotka ovat yksiselitteisesti objektin asemassa. Olen käynyt teokset läpi lause lauseelta ja merkinnyt esiintymät ja muut havaintoni Access-tietokantaan. Tietokannassa on omat taulukot rajatapauksista. Rajatapaukset ovat niitä esiintymiä, joista ei voi yksiselitteisesti sanoa, onko *että*-lause suoraan objektin asemassa virkkeessä. Rajatapauksia en ole laskenut mukaan aineistooni. Työssä havainnollistan tutkimieni rakenteiden esiintymisfrekvenssejä ja hallitsevan lauseen verbien käyttöä taulukoin.

1.4. Tutkielman rakenne

Luvussa 2. esittelen referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden aiempaa fennististä analyysiä. Luvussa 3. kerron havaintoni objektina esiintyvistä referatiivirakenteista ja *että*-lauseista kaikissa kolmessa tietokirjassa. Alaluvut 3.1.–3.4. käsittelevät referatiivirakenteiden esiintymistä aineistossa ja alaluvut 3.5.–3.8. *että*-lauseiden esiintymistä. Sekä referatiivirakenteita että *että*-lauseita tarkastellessani käsittelen ensin rakenteiden yleisyyttä sekä passiivimuotoisten rakenteiden esiintymistä aineistossa. Tämän jälkeen käsittelen samassa virkkeessä olevien referatiivirakenteen ja *että*-lauseen, kahden referatiivirakenteen tai kahden *että*-lauseen syntaktisia suhteita. Luvussa 3.7. tarkastelen myös tukipronominin esiintymistä *että*-lauseen yhteydessä sekä virkkeitä, joissa toinen sivulause on upotettu *että*-lauseeseen. Lopuksi käsittelen rakenteiden hallitsevissa lauseissa esiintyviä verbejä. Käsittelyjärjestykseni noudattaa luvussa 1.1. esittelemieni tutkimuskysymysten järjestystä.

Luvussa 4. vertailen keskenään referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymistä aineistossa. Luvussa 5. tuon esille aineistossa ilmeneviä rajatapauksia, joita en ole laskenut mukaan tarkastelemini esiintymiin. Luvussa 6. esitän aineiston pohjalta tekemäni johtopäätökset ja tutkimustulokset, vertaan pro gradu -tutkielmani tuloksia kandidaatintutkielmani tuloksiin sekä kerron jatkotutkimusmahdollisuuksista.

2. REFERATIIVIRAKENTEET JA *ETTÄ*-LAUSEET

Luvussa 2. esittelen referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden teoreettista taustaa. Käsittelem ensin referatiivirakenteita ja vasta sitten *että*-lauseita, koska referatiivirakenteet ovat tässä tutkimuksessa ensisijainen mielenkiinnon kohteeni.

Tutkielmassani toistuva keskeinen termi on **hallitseva lause**. Lausetta, jota referatiivirakenne tai *että*-lause selittää ja täydentää, kutsutaan hallitsevaksi lauseeksi (ks. Ikola 2000: 140). Esimerkiksi virkkeessä *Uskon, että opitte luistelemaan* (Leino 1989: 128) hallitseva lause on *Uskon* ja tälle lauseelle alisteinen lause *että opitte luistelemaan*. Referatiivirakenteen sisältävässä virkkeessä *Uskon teidän oppivan luistelemaan* (Leino 1989: 128) hallitseva lause on niin ikään *Uskon*. Referatiivirakenne *teidän oppivan luistelemaan* on tälle hallitsevalle lauseelle alisteinen. Alisteinen lause on kuitenkin osa hallitsevaa lausetta eli hallitsevan lauseen täydennys (Ikola 2000: 140). Hallitseva lause voi olla päälause, kuten edellisissä esimerkeissä lause *Uskon*, tai toiselle lauseelle alisteinen. Esimerkiksi virkkeessä *Ja jos vielä joku epäilee, että Louskun kunnossa on jotain vikaa, niin tässä tulee viimeistä tietoa – – että-lause on täydennyksenä alisteisessa jos-lauseessa.* (VISK, määritelmät; ISK 2004: 842.)

VISK:ssa käytetään *hallitsevan lauseen* lisäksi termiä **hallitseva rakenne**, joka on yleisnimike hallitsevalle lauseelle tai vastaavassa asemassa olevalle infiniittiselle rakenteelle. Esimerkiksi virkkeessä *Liisa arveli kykenevänsä tekemään tehtävän lauseke tekemään tehtävän* kuuluu hallitsevaan rakenteeseen *kykenevänsä tekemään tehtävän*, joka puolestaan kuuluu hallitsevaan lauseeseen *Liisa arveli – –*. (VISK, määritelmät.) Johdonmukaisuuden lisäämiseksi olen päätenyt käyttämään tutkielmassani vain termiä *hallitseva lause*, riippumatta siitä, onko hallitsevan lauseen verbi finiittinen vai infiniittinen.

2.1. Referatiivirakenteet

Referatiivirakenteiden teoreettisena taustana esittelen ensin rakenteen muotoa ja merkitystä ja sitten rakenteen käyttöä ja asemaa lauseessa. Lopuksi tarkastelen referatiivirakenteen käytön rajoituksia.

2.1.1. Muoto ja merkitys

Referatiivirakenne on vanhastaan laskettu **lauseenvastikkeisiin**. Vuoden 1915 kielioppikomitean mietinnön mukaan lauseenvastike on sellainen sane tai saneliitto, joka merkitykseltään vastaa sivulausetta mutta joka ei muodoltaan täytä lauseen kriteerejä. (Kielioppikomitean mietintö 1915: 61.) Wiikin (1981b: 270) mukaan lauseenvastikkeen määritelmä on kaksiosainen: siihen sisältyvät sekä vastaavuuden vaatimus että finiittisen muodon puuttumisen vaatimus. Aarni Penttilä (1957: 633) sen sijaan käyttää vastaavuuden vaatimuksen sijaan korvattavuuden vaatimusta: lauseenvastikkeena pidetään vain sellaista rakennetta, jonka voi korvata sivulauseella. Penttilän mukaan referatiivirakenne lasketaan näin ollen lauseenvastikkeisiin, koska se voidaan yleensä korvata *että*-lauseella. Käytännössä kielioppikomitean vastaavuuden vaatimus ja Penttilän korvattavuuden vaatimus ovat lähellä toisiaan (Wiik 1981b: 271).

Wiikin artikkelista ”Mikä lauseenvastike on?” selviää, että eri kielentutkijoiden määrittelyperusteet lauseenvastikkeelle poikkeavat toisistaan jonkin verran (ks. Wiik 1981b: 270–294). Artikkelissaan Wiik (1981b: 285) kartoittaa kielioppikomitean sekä useiden tunnettujen kielentutkijoiden, Lauri Hakulisen, Aarni Penttilän, Osmo Ikolan, Eeva Lindénin ja Paavo Siron, luomia kriteerejä lauseenvastikkeelle. Näiden kaikkien kielentutkijoiden mukaan referatiivirakenne kuuluu yksiselitteisesti lauseenvastikkeisiin.

Referatiivirakennetta on aiemmassa tutkimuksessa kutsuttu **partisiippirakenteeksi** ja **referatiiviseksi lauseenvastikkeeksi**. Ikola (1974) on alun perin ehdottanut nimitystä **referatiivinen lauseenvastike**, koska hänen mukaansa nimeämisen lähtökohtana on hyvä käyttää rakenteen ilmaisutehtävää, ja referatiivista lauseenvastiketta käytetään useimmiten juuri referaatissa. (Ikola 1974: 29.) Referointia pidetäänkin objektiasemaisen referatiivisen lauseenvastikkeen ensisijaisena funktiona (Pajunen 2001: 385). Ikola (1971: 45) toteaa, että lauseenvastikkeiden nimeämisen lähtökohtana tulee olla rakenteen semantiikka eikä sen muoto, koska suurin osa lauseenvastikkeista pystytään nimeämään johdonmukaisesti rakenteen merkityksen perusteella. Tällöin myös nimivaihtoehtoja on enemmän kuin rakenteen muodon perusteella nimettäessä.

Ikolan mukaan rakennetta *Tyttö kuuli käen kukkuvan* ei tule kutsua referatiivirakenteeksi, koska on syytä erottaa rakenne ja lauseenvastike toisistaan. Hän huomauttaa, että kaikki lauseenvastikkeet ovat kyllä rakenteita, mutta kaikki rakenteet eivät ole lauseenvastikkeita. (Ikola 1974: 29.) Sen sijaan Isossa suomen kieliopissa, ISK:ssa

(2004), ei käytetä nimitystä *lauseenvastike*. ISK:n mukaan jaottelu lausetta korvaaviin ja muihin rakenteisiin tuottaa kieliopin kuvaukselle enemmän ongelmia kuin hyötyä. Siksi ISK:ssa perinteisesti lauseenvastikkeiksi nimetyt rakenteet luetaan infiniittisiksi lausekkeiksi, joilla on ainakin jossain määrin lausemaisia ominaisuuksia. (ISK 2004: 837.) Referatiivirakennetta ei voi kutsua myöskään lauseeksi, koska lauseessa on oltava persoonamuodossa oleva verbi, joka taas puuttuu referatiivirakenteesta (Iisa-Oittinen-Piehl 2012: 290). Käytän tutkimuksessani rakenteesta ISK:n (2004: 531) mukaisesti *referatiivirakenne*-sanaa, koska on johdonmukaista käyttää rakenteesta koko tutkimuksen ajan samaa nimitystä.

Vaikka referatiivirakennetta on aiemmin kutsuttu partisiippirakenteeksi, ISK:ssa (2004) on päädytty käyttämään termiä **referatiivirakenne** erottamaan referatiivirakenne varsinaisista partisiippilausekkeista. Referatiivirakenteessa ja partisiippilausekkeessa on eroja. Referatiivimuodosta voi kyllä erottaa partisiipin tunnuksat *-vA*, *-nee*, ja *-(t)tU* sekä tunnuksiin liittyvän päätteen *-n*. Referatiivimuodon funktio kuitenkin poikkeaa partisiippilausekkeen funktiosta siten, että referatiivimuoto on aina yksikössä. On siis kielenvastaista sanoa esimerkiksi **Sanoin kaikkien tulevien tapahtumaan* (oma muunnos). Partisiippilausekkeen muodostavat, substantiivin määritteenä toimivat partisiipit puolestaan esiintyvät myös monikossa, esimerkiksi *Luin ympäristönsuojelua koskevia artikkeleita* (oma muunnos). Silloin, kun referatiivirakenne on objektina, referatiivimuodossa on aina *n*-päätte, toisin kuin esimerkiksi objektina toimivassa partisiippilausekkeessa: *En nähnyt kenenkään tarvitsevan tukea* mutta *En nähnyt ketään tukea tarvitsevaa*. Partisiippia ja referatiivirakennetta ei voi myöskään yhdistää toisiinsa: **sodan alkavan pelkääviä ihmisiä*. ISK:n mukaan termi *partisiippirakenne* eli *referatiivinen lauseenvastike* soveltuu pedagogiseksi termiksi mutta ei kieliopilliseksi termiksi. (ISK 2004: 521, 532, 837.) Vanhassa runoudessa referatiivimuotoinen predikaatti esiintyi toisinaan translatiivimuotoisena eikä *n*-päätteisenä, mutta nykykielessä tätä ei yleensä esiinny: – – *niin tuli kevät-käkönen, näki koivun kasvavaksi* (Siro 1964: 147; esimerkki Kalevalasta).

Referatiivirakenne on infiniittinen lauseke, joka muodostuu partisiippipohjaisesta *vAn-*, *neen-*, *(t)tAvAn-* tai *tUn-*tunnuksen sisältävästä referatiivimuodosta. Referatiivirakenteella on kaksi aikasuhteenvaihtoehtoa ja kaksi pääluokkaa eli aktiivi ja passiivi. (ISK 2004: 531.) Sen, valitaanko *vAn-* vai *neen-*tunnus, ratkaisee *että*-lauseen ja päälauseen välinen aikasuhte. Tunnuksia *vAn* ja *(t)tAvAn* käytetään, kun *että*-lauseen toiminta on samanaikaista tai myöhempää kuin päälauseen toiminta ja *neen-* sekä *tUn-*

tunnuksia, kun *että*-lauseen toiminta on aikaisempaa kuin päälauseen. (Karlsson 2009: 248.) Tunnuksia *vAn* ja *neen* käytetään myös silloin, kun toiminta on vielä kesken: esimerkiksi virke *Kuulin tilaisuuden kestäneen jo tunnin ilmaisee, että tilaisuus on alkanut aiemmin mutta on vielä kertomishetkellä kesken* (Eskola 2002: 115). Tunnukset *vAn* ja *neen* viittaavat aktiiviin, *(t)AvAn-* ja *tUn-*tunnukset puolestaan passiiviin. (Karlsson 2009: 248–249, 251). Aikasuhde-, persoona- ja pääluokkavalinta ovat riippumattomia päälauseesta (Hakulinen–Karlsson 1979: 356). Asetelma 1 havainnollistaa tunnusten esiintymistä pääluokissa referatiivirakenteissa. Vertailukohtana on referatiivirakennetta vastaava *että*-lause.

ASETELMA 1. Partisiippipohjaisten *vAn-*, *neen-*, *(t)AvAn-* ja *tUn-*tunnusten esiintyminen pääluokissa. (omat esimerkkini)

pääluokka	<i>että</i> -lause	referatiivirakenne
aktiivi	Näen, että tyttö leipoo. Näen, että tyttö on/oli leiponut.	Näen tytön leipovan. Näen tytön leiponeen.
passiivi	Näen, että täällä leivotaan. Näen, että täällä on/oli leivottu.	Näen täällä leivottavan. Näen täällä leivotun.

Kuten edellä totesin, referatiivirakenne vastaa *että*-sivulausetta (ISK 2004: 531). Referatiivirakenteen ja *että*-lauseen välinen suhde perustuu semanttiseen vastaavuuteen eli analogiaan: referatiivirakenteella ja *että*-lauseella on suunnilleen sama funktio, referointi, vaikka tätä funktiota ilmaistaankin hyvin erilaisilla rakenteilla (ks. Ikola 2000: 168). Referatiivirakenteen käytön rajoituksia tarkastelen luvussa 2.1.3. ja *että*-lauseen käytön rajoituksia luvussa 2.2.4. Luvuista käy ilmi, että referatiivirakenteen käytöllä on paljon enemmän rajoituksia kuin *että*-lauseen käytöllä.

Referatiivirakenteen ja *että*-lauseen vastaavuussuhdetta voidaan analysoida sekä morfosyntaktisella, syntaktisella että leksikaalisella tasolla. Morfosyntaktinen vastaavuus edellyttäisi, että sekä referatiivirakenteessa että *että*-lauseessa voitaisiin ilmaista sama kieliopillinen merkitys. Syntaktinen vastaavuus puolestaan edellyttäisi, että molemmilla rakenteilla olisi samat distribuutiot. (Pajunen 2001: 378.) Distribuutiolla tarkoitetaan kaikkia niitä ympäristöjä, joissa elementti voi esiintyä (Tieteen termipankki: distribuutio). Leksikaalinen vastaavuus taas edellyttäisi, että hallitsevan lauseen verbi voisi toimia hallitsevana verbinä sekä referatiivirakenteelle että *että*-lauseelle. *Että*-lausetta pidetään kaikissa kolmessa vastaavuustyyppissä ensisijaisena,

joten tällöin myös sen distribuutio on laajempi. *Että*-lauseen yhteydessä käytettävien verbien joukko on myös suurempi kuin referatiivirakenteen yhteydessä käytettävien verbien. (Pajunen 2001: 378, 409.)

Vaikka sanotaan, että referatiivirakenteet ja *että*-lauseet vastaavat toisiaan, on tärkeää muistaa, että absoluuttista synonymiaa ei ole olemassa. Absoluuttinen synonymia edellyttäisi merkitysten täydellistä samanlaisuutta kaikissa eri käyttöympäristöissä, mikä taas on mahdotonta. (Eskola 2002: 69; Jantunen 2002: 14.) Toisiaan vastaavat syntaktiset rakenteet välittävät kyllä saman informaation, eli niiden totuusarvo on sama, mutta ne antavat silti jossain määrin toisistaan poikkeavan vaikutelman. Referatiivirakenne on *että*-lauseeseen nähden tiiviimpi ja joskus myös muodollisemman ja kirjakielisemmän tuntuinen, minkä vuoksi sitä voidaan pitää raskaampana ja ymmärrettävyydeltään hankalampana kuin *että*-lausetta. Näiden piirteiden vuoksi referatiivirakenteeseen liittyy tekstiyhteydessään erilaisia tyyllisävyjä kuin *että*-lauseeseen. (Eskola 2002: 69–70; ks. esim. Puurtinen 1995.)

2.1.2. Käyttö ja asema lauseessa

Referatiivirakenne täydentää, täsmentää ja luonnehtii hallitsevassa lauseessa olevan persoonamuotoisen verbin ilmaisemaa tekemistä (Konttinen 1978: 295). Referatiivirakenne toimii useammin lauseen objektina kuin subjektina (Ikola 2000: 168). Yleensä sen saavat objektikseen ne verbit, joiden objektina voisi olla *että*-lause (ISK 2004: 531). Ikolan ym. (1989) tilastollisen tutkimuksen mukaan 27 339 yleiskielen lauseesta referatiivirakenteita on 477. Näistä 380 (79,7 %) toimii virkkeessä objektina ja vain 97 (20,3 %) subjektina. (Ikola–Palomäki–Koitto 1989: 469.) Referatiivirakenne vastaa subjektina olevaa *että*-lausetta vain intransitiiviverbien ohessa. Intransitiiviverbit eivät saa objektia. Tällaisia verbejä ovat esimerkiksi *näkyä, näyttää, tuntua, kuulua, ilmetä, käydä ~ tulla ilmi, näyttäytyä, osoittautua, paljastua* ja *selvitä*. Esimerkkeinä lauseista, joissa referatiivirakenne on subjektin asemassa, ovat *Hän näyttää olevan tottumaton työhön* ja *Mies kuuluu muuttaneen ulkomaille*. (Leino 1991: 127; Ikola 2000: 168–169.)

Tutkielmassani en käsittele subjektina toimivia referatiivirakenteita tai *että*-lauseita tämän enempää. On kuitenkin hyvä tiedostaa, että referatiivirakenteet ja *että*-lauseet voivat toimia virkkeessä muussakin kuin objektin asemassa. Valitsin tutkimusaiheekseni nimenomaan objektina toimivien rakenteiden tarkastelun, koska rakenteiden

esiintyminen objektina on yleisempää ja monikäyttöisempää kuin niiden esiintyminen subjektina. Esimerkiksi kirjakielessä esiintyvistä *että*-lauseista vain noin 15 prosenttia toimii subjektin asemassa (Leino 1999: 32). *Että*-lauseet voivat lisäksi toimia tietyissä tapauksissa predikaatiiveina tai adverbiaalitäydennyksinä (ISK 2004: 1092).

Objektina toimivaa referatiivirakennetta, kuten myös *että*-lauseita, käytetään pääasiallisesti ajattelemista, sanomista tai huomaamista merkitsevien transitiiviverbien ohessa (Ikola 2000: 168), esimerkiksi *Luulin siskon tulevan tänään* (oma). Referatiivirakenteella voidaan näin ollen referoida puhetta tai ajatuksia, muun muassa verbeillä *sanoa, ilmoittaa, vakuuttaa* ja *väittää*. Lisäksi referatiivirakenteen hallitsevassa lauseessa käytetään abstraktia suhdetta ilmaisevia verbejä, kuten *edellyttää, osoittaa* ja *todistaa*. (ISK 2004: 531.) Jotta referatiivirakenne tai *että*-lause olisi objektin asemassa, hallitsevan lauseen predikaatin on oltava transitiiviverbi eli verbi, joka saa objektin. Hallitsevan lauseen verbien luokitteluun merkitysryhmittäin palaan luvussa 3. aineiston käsittelyn yhteydessä.

Tekstilajilla on vaikutusta referatiivirakenteen esiintymistiheyteen. Pirkko Forsman Svenssonin tekemässä tutkimuksessa referatiivirakenteita esiintyy hieman enemmän kauno- kuin tietokirjallisuudessa. Hänen aineistonsa on peräisin 1960-luvulta. Forsman Svenssonin tietokirjallisen aineiston perusteella referatiivirakenteita esiintyy vähiten lakiteksteissä ja tietosanakirjoissa ja eniten yhteiskuntatieteellisissä ja humanistisissa tutkimuksissa. (Forsman Svensson 1985: 58.)

Referatiivirakennetta käytetään sekä puhutussa että kirjoitetussa kielessä vähemmän kuin *että*-lauseita. Ikolan ym. (1989) tilastollisen tutkimuksen mukaan *että*-lauseiden esiintymisfrekvenssi on 1945 esiintymää 27 339 yleiskielen lauseesta ja referatiivirakenteiden vain 477 esiintymää vastaavasta määrästä lauseita. (Ikola–Palomäki–Koitto 1989: 107, 468.) On kuitenkin otettava huomioon, että tilastoon on laskettu mukaan muutkin kuin objektin asemassa olevat rakenteet.

Referatiivirakenteita käytetään vähemmän kuin *että*-lauseita, koska etenkin pitkät referatiivirakenteet hankaloittavat puheen tuottamista ja puheen sisällön omaksumista. Vastaavasti ne vaikeuttavat kirjoitetun tekstin ymmärtämistä. Erityisen harvinainen on passiivimuotoinen referatiivirakenne, esimerkiksi *Kuulimme yhtiön vallatun*. Referatiivirakenteet ovat yleisempiä kirjoitetussa kuin puhutussa kielessä, koska ne tiivistävät tekstiä ja tuovat vaihtelua lauserakenteeseen. Toisaalta jos teksti kertoo

sisällöltään vaikeista asioista, sivulause voi olla selkeämpi vaihtoehto. (Iisa–Oittinen–Piehl 2012: 284–285, 290.)

Referatiivirakenteen jäseniä voi olla hallitsevan lauseen jäsenten seassa (ISK 2004: 531). Se tarkoittaa, että genetiivimuotoisen subjektin tai jonkin muun konstituentin ei tarvitse olla referatiivimuotoisen verbin välittömässä läheisyydessä, vaan subjekti tai jokin muu jäsen voi olla esimerkiksi lauseen alussa, kuten seuraavassa esimerkissä:

(1) *Vesirokkorokotteen rekisteröimisen uskotaan ennakoivan lasten yleistä vesirokkorokotusta.* (ISK 2004: 532)

Referatiivirakenteessa konstituentin siirtäminen hallitsevan lauseen alkuun on yleisempää ja luontevampaa kuin vastaavassa *että*-lauseessa. Tämä johtuu siitä, että referatiivirakenne on vähemmän lausemainen kuin *että*-lause ja että referatiivirakenteen ja sitä hallitsevan lauseen välinen raja on hämärtynyt ja heikentynyt. Tämä raja on siis helpompi ylittää referatiivirakenteen kuin *että*-lauseen yhteydessä. (Hakulinen–Karlsson 1979: 357–358.) Esimerkissä 1 käytetään referatiivirakennetta ja esimerkissä 2 vastaavaa *että*-lausetta. Esimerkki 2 on jopa kielenvastainen, koska lauseen alkuun on siirretty subjekti. Sen sijaan objekti on mahdollinen mutta harvinainen. Esimerkiksi *Ruokaako sinä luulet, että teen?*, vrt. *Ruokaako sinä luulet minun tekevän?* (oma esimerkkini).

(2) **Vesirokkorokotteen rekisteröiminen uskotaan, että ennakoi lasten yleistä vesirokkorokotusta.* (ISK 2004: 532; oma muunnos)

Referatiivirakenteen leksikaalistuminen on suhteellisen vähäistä. On kuitenkin olemassa joitakin fraasiutuneita ilmauksia, kuten *katson sen olevan, sano minun sanoneen ja mikä sinä luulet olevasi.* (Eskola 2002: 116.) Näissä ilmauksissa referatiivirakenteen paikalla ei ole tapana käyttää *että*-lausetta (vrt. esim. *sano, että minä sanoin; mikä sinä luulet, että olet.*)

2.1.3. Referatiivirakenteen käyttörajoitukset

Referatiivirakennetta ei voi käyttää kaikissa tapauksissa, joten toisinaan on välttämätöntä käyttää *että*-lausetta. Osa rajoituksista liittyy siihen, että referatiivirakennetta on kieliopillisesti mahdotonta muodostaa. Osassa rajoituksista taas on kyse siitä, että referatiivirakenne on mahdollista muodostaa, mutta tekstin selkeyden ja ymmärrettävyyden kannalta on mielekkäämpää käyttää *että*-lausetta.

Referatiivirakenne ei ole mahdollinen, kun asiaintilaa luonnehtii hallitsevassa lauseessa esiintyvä predikatiiviadverbiaali tai jokin muu adverbiaalitäydennys, esimerkiksi *pitää jonkinlaisena, ottaa huomioon, jättää huomiotta, panna merkille ja saada aikaan* (ISK 2004: 531). *Että*-lause on näissä tapauksissa kuitenkin mahdollinen:

(3) Viitasalo *piti välttämättömänä, että* tuloneuvotteluja jatketaan heti. (ISK 2004: 531)

Kaikki referatiivirakenteen hyväksyvät transitiiiverbit voivat ottaa vaihtoehtoiseksi objektikseen *että*-lauseen, mutta päinvastainen ei ole mahdollista: on olemassa monia transitiiiverbejä, joiden objektiksi sopii *että*-lause mutta ei referatiivirakenne. Auli Hakulisen ja Fred Karlssonin (1979) mukaan tämä on heijastumaa siitä, että referatiivirakenne on *että*-lauseeseen verrattuna tunnusmerkkinen eli ikään kuin perustapauksesta poikkeava. Verbejä, joiden yhteydessä ei voi käyttää referatiivirakennetta, ovat esimerkiksi metakielellistä toimintaa ilmaisevat verbit *ehdottaa, esittää, kieltää, korostaa, merkitä ja tarkoittaa* sekä emotiiviset verbit *hävetä, pahoitella, sietää ja valittaa*. Verbit eivät siis muodosta semanttisesti yhtenäistä ryhmää. (Hakulinen–Karlsson 1979: 353, 356.) Esimerkki 4 osoittaa, että lauseyhteyteen sopii vain *että*-lause. Referatiivirakenne on puolestaan kielenvastainen:

(4) Tyttö *häpesi, että* hänellä oli huono lauluääni. ~ *Tyttö *häpesi hänellä olevan* huono lauluääni. (Hakulinen–Karlsson 1979: 353)

Edellä totesin, että verbit, joiden yhteydessä referatiivirakennetta ei voi käyttää, eivät muodosta semanttisesti yhtenäistä ryhmää. Pajunen (2001: 345, 348–349, 355, 411–412) on kuitenkin selvittänyt TS-korpuksestaan, että jos verbi on semanttisesti yksinkertainen ja ilmaisee informaation havaitsemista, välittämistä tai ajattelua, se saa objektikseen todennäköisesti *että*-lauseen tai referatiivirakenteen. Merkitykseltään yksinkertaisia ovat muun muassa affirmatiiviset sanomisverbit, jotka ilmaisevat totuusarvoa (*perustella, varmentaa*), kommunikointitapaa (*korostaa, vihjata*) tai ilmauksen informaatiota (*ilmoittaa, selittää*). Etenkin referatiivirakennetta käytetään harvoin, jos verbilekseemi on semanttisesti kompleksinen ja ilmaisee muun muassa arviota (*syyttää, kiittää*). Pajusen mukaan referatiivirakenteen kanssa käytettävien verbien joukko kuitenkin kasvaa kielessä jatkuvasti.

Referatiivirakennetta ei voi käyttää ilmaistaessa kieltoa, koska referatiivirakenteen predikaattiosana on verbin nominaalimuoto⁴. Kieltoverbistä ei voi muodostaa

⁴ ISK:ssa (2004: 487) käytetään termejä *infiniittinen muoto* ja *infiniittimuoto* perinteisesti käytetyn *nominaalimuodon* sijaan.

nominaalimuotoa. Kielteisissä lauseissa on siis käytettävä *että*-lauseita referatiivirakenteen sijaan. (Iisa–Oittinen–Piehl 2012: 293.) Näin ollen esimerkit 5 ja 6 ovat kielenvastaisia. Lähinnä vanhassa runoudessa, kuten Kalevalassa, esiintyy kieltomuodossa olevia referatiivirakenteita: *Sanoit et käyväsi sotoa* (Siro 1964: 147; esimerkki Kalevalasta). Tämän lisäksi kieltoverbin sisältäviä referatiivirakenteita esiintyi vielä 1800-luvulla esimerkiksi sanomalehtikielessä (Sjöblom 1991: 40).

(5) *Hän *sanoi asian ei olevan* tärkeä. (Iisa–Oittinen–Piehl 2012: 293)

(6) **Tiedän hänen eivän ole* tulossa mukaan. (ks. Hakulinen–Karlsson 1979: 357)

Esimerkissä 7 on oikein muodostettu *että*-lause esimerkin 5 virheellisestä muodosta. Jos tämän kaltaisessa lauseessa halutaan käyttää referatiivirakennetta, kierto voidaan poistaa ja esittää asia kiertoilmauksin, kuten esimerkissä 8 (ks. Iisa–Oittinen–Piehl 2012: 293). Esimerkissä 9 on oikein muodostettu *että*-lause esimerkin 6 virheellisestä muodosta. Esimerkissä 10 negaatio on ilmaistu *jääda*-verbillä ja MA-infinitiivin abessiivilla (ks. Hakulinen 1979: 568). Esimerkkiä 10 vastaa virke *Kuulin, että laiva ei lähde* (oma muunnos).

(7) Hän *sanoi, että asia ei ole* tärkeä. / Hän *sanoi, ettei asia ole* tärkeä. (oma muunnos)

(8) Hän *sanoi asian olevan toisarvoinen*. (ks. Iisa–Oittinen–Piehl 2012: 293)

(9) *Tiedän, että hän ei ole* tulossa mukaan. / *Tiedän, ettei hän ole* tulossa mukaan. (oma muunnos)

(10) *Kuulin laivan jäävän lähtemättä*. (Hakulinen 1979: 568)

Kiellon ohella referatiivirakenteella ei voi ilmaista verbin morfologista modusta eli imperatiivia, konditionaalia tai potentiaalia. Sen sijaan päätteettömän indikatiivin ilmaiseminen on mahdollista. Kielto ja modus ovat olennaisia itsenäisen lauseen piirteitä, mutta referatiivirakenteelta ne puuttuvat. Kun objektirakenne sisältää moduksen, on käytettävä *että*-lauseita. (Hakulinen–Karlsson 1979: 357.) Esimerkissä 11 on kielenvastaisesti muodostettu potentiaalimuotoinen referatiivirakenne. Esimerkissä 12 sama asia on ilmaistu *että*-lauseella, jolloin se on kieliopillisesti oikein.

(11) **Ilmoitin vieraan saapunevan* huomenna. (ks. Hakulinen–Karlsson 1979: 357)

(12) *Ilmoitin, että vieras saapunee* huomenna. (oma muunnos)

Referatiivirakennetta ei voi käyttää välttämättömyyttä tai velvollisuutta ilmaisevan nesessiivisen verbiliiton *on oltava ~ tehtävä* yhteydessä, vaan tällöin tulee käyttää *että*-lauseita (Pajunen 2001: 410; ISK 2004: 1502). Tämä ilmenee esimerkistä 13.

Referatiivirakenteen käyttö ei ole mahdollista myöskään nesessiiviverbien *pitää*, *täytyy* ja *tulee* yhteydessä, etenkin silloin, kun referatiivimuotoiseen nesessiiviverbiin pitäisi liittää possessiivisuffiksi (Penttilä 1957: 633). Tämä käy ilmi esimerkistä 14, joka on epäkieliopillinen. Esimerkissä 15 asia on ilmaistu kieliopillisesti oikein *että*-lausetta käyttäen.

(13) Lentoemäntä *sanoi, että turvavyöt on pidettävä* kiinnitettyinä koko lennon ajan. (ks. ISK 2004: 1503, oma muunnos)

(14) * *Luulen täytyväni* lähteä. (Penttilä 1957: 633)

(15) *Luulen, että minun täytyy* lähteä. (Penttilä 1957: 633)

Joissakin tapauksissa, kuten esimerkissä 16, sekä *että*-lauseen että referatiivirakenteen käyttäminen on kieliopillisesti oikein, mutta monitulkintaisuuden välttämiseksi lauserakenne tulee muodostaa niin, että siinä on päälause ja sivulause.

(16) Tilintarkastajat *havaittivat tammikuussa tehdyn* kirjausvirheen. (Iisa-Oittinen–Piehl 2012: 291)

Esimerkissä 16 on harvoin käytetty passiivimuotoinen referatiivirakenne. Lause on kieliopillisesti oikein, mutta epäselvyyttä aiheuttaa se, ettei voi olla varma, kuuluuko ajanmäärite *tammikuussa* hallitsevaan lauseeseen vai sivulauseeseen (Iisa-Oittinen–Piehl 2012: 291). Esimerkeistä 17–19 selviää esimerkin 16 mahdolliset tulkinnat. Virkkeet ovat omia muunnoksiani esimerkistä 16.

(17) Tilintarkastajat *havaittivat tammikuussa, että* oli tehty kirjausvirhe.

(18) Tilintarkastajat *havaittivat, että tammikuussa* oli tehty kirjausvirhe.

(19) Tilintarkastajat *havaittivat kirjausvirheen, joka* oli tehty tammikuussa.

Esimerkin 16 voi siis tulkita joko niin, että tilintarkastajat havaittivat kirjausvirheen tammikuussa, tai niin, että virhe tehtiin tammikuussa. Molemmat tulkinnat ovat oikein. Monitulkintaisuutta ei syntyisi, jos asia ilmaistaisiin pää- ja sivulauseella. (Iisa-Oittinen–Piehl 2012: 291.) Lisäksi on mahdollista, että *tehdyn* käsitetään TU-partisiipiksi eikä passiivimuotoiseksi referatiivirakenteeksi, jolloin virke ymmärretään esimerkin 19 osoittamalla tavalla.

Referatiivirakenteen liiallinen käyttö tekee tekstistä vaikeasti ymmärrettävän. Erityisen hankalaa voi olla hahmottaa lauserakenteita, joissa peräkkäisten, keskenään alistussuhteessa olevien *että*-lauseiden sijaan on käytetty kahta keskenään alistussuhteessa olevaa referatiivirakennetta, kuten esimerkissä 20. (Iisa-Oittinen–Piehl 2012: 294.)

(20) Poliisilaitos *ilmoittaa* varastopaikan alustavassa *tarkastuksessa todetun varaston sijaitsevan* – – kellarikerroksessa. (Iisa–Oittinen–Piehl 2012: 294)

Esimerkissä 20 epäselvyyttä aiheuttaa se, että *todetun* voidaan käsittää joko adjektiivimääritteeksi tai passiivimuotoisen referatiivirakenteen osaksi (Iisa–Oittinen–Piehl 2012: 294). Esimerkissä 21 sama asia on ilmaistu peräkkäisillä *että*-lauseella ja referatiivirakenteella, jolloin lauserakenne on helposti hahmotettava:

(21) Poliisilaitos *ilmoittaa* varastopaikan alustavassa *tarkastuksessa todetun, että varasto sijaitsee* – – kellarikerroksessa. (Iisa–Oittinen–Piehl 2012: 294) / Poliisilaitos *ilmoittaa, että* varastopaikan alustavassa *tarkastuksessa varaston on todettu sijaitsevan* – – kellarikerroksessa. (oma muunnos)

Kun asioita rinnastetaan toisiinsa, niiden täytyy kuulua sekä sisällöllisesti että muodollisesti yhteen. Keskenään voi rinnastaa vain samanmuotoisia tekstin osia. Asiateksteissä yleensä edellytetään symmetriaa eli samanmuotoisuutta. (Panhelainen 2004: 42.) Vaikka referatiivirakenne ja *että*-lause olisi liitetty toisiinsa kieliopillisesti oikein, virke voi olla huono epäsymmetrisyytensä vuoksi. Tällöin on syytä käyttää kahta *että*-lauseita tai kahta referatiivirakennetta (Iisa–Oittinen–Piehl 2012: 294). Esimerkissä 22 on symmetriaa rikkova ja esimerkissä 23 symmetriaa noudattava virke:

(22) Hän *ymmärsi vanhempiansa olevan huolissaan hänestä ja että he todella rakastavat häntä*. (Panhelainen 2004: 42)

(23) Hän *ymmärsi vanhempiansa olevan huolissaan hänestä ja todella rakastavan häntä*. (Panhelainen 2004: 42) / Hän *ymmärsi, että hänen vanhempansa ovat huolissaan hänestä ja että he todella rakastavat häntä*. (oma muunnos)

2.2. *Että*-lauseet

Että-lauseista käsittelen aluksi alistussuhdetta sekä *että*-lauseen yhteydessä esiintyvää tukipronominia. Tämän jälkeen tarkastelen lyhyesti tapauksia, joissa *että*-lause on siirretty virkkeen alkuun. Luvun lopussa käsittelen *että*-lauseen käytön rajoituksia.

Edellä mainitsin, että referatiivirakenne on *että*-lauseeseen verrattuna tunnusmerkkinen (Hakulinen–Karlsson 1979: 356). *Että*-lauseet ovat siis tunnusmerkittämiä eli ikään kuin perustapauksia. *Että*-lause toimii virkkeessä tyypillisimmin objektina: laskutavasta riippuen noin joka toinen tai joka kolmas kirjakielen *että*-lauseista on objektin asemassa. Yleisiä hallitsevan lauseen verbejä ovat sanomista, ajattelutoimintaa ja havaitsemista ilmaisevat verbit. (Leino 1999: 31–32.) Verbien semanttiseen luokitteluun palaan tarkemmin luvussa 3.4.

Että-lauseen semantiikka on kahtalainen: *että*-lause voi kuvata asiaintiloja, kuten lauseet yleensäkin, tai olla metakielellinen tai metakognitiivinen ja kuvata kielellistä ilmausta. Edellisessä tapauksessa *että*-lause kuvaa itse asiaintilaa (ks. esimerkki 24), ja jälkimmäisessä se kuvaa asiaintilan kuvausta (ks. esimerkki 25). Yksi *että*-lauseen keskeisistä käyttöalueista on referointi. Referoinnista on kyse silloin, kun *että*-lause kuvaa toista kielellistä ilmausta tai esimerkiksi ajatteluprosessin kielellistä muotoa, kuten esimerkissä 25. (Leino 1999: 39.)

(24) *Tiedämme, että* tällä miehityksellä kaksi kolmannesta jää meiltä kiinni saamatta. (Leino 1999: 40)

(25) Helsinkiläiset *uskovat, että* taivas on – – samanlainen paikka kuin Bali – –. (Leino 1999: 40)

Esimerkissä 24 *että*-lause kuvaa itse asiaintilaa ja esimerkissä 25 asiaintilan kuvausta. Olennainen ero näiden välillä on se, että asiaintilat tapahtuvat tai vallitsevat, kun taas propositiot kuvaavat asiaintiloja. Esimerkiksi verbien *uskoa* ja *sanoa* kohteena ei siis ole itse asiaintila vaan sen kuvaus. (Leino 1999: 39.)

2.2.1. Alistussuhde

Että-konjunktio kuuluu alistuskonjunktioihin ja on yleiseen alistava eli eksplikatiivinen. Lauseet ovat keskenään alistussuhteessa, kun alisteinen lause selittää ja täydentää hallitsevaa eli alistavaa lausetta:

(26) Pastori kertoi minulle, *että hän oli – – loukannut jalkansa*⁵. (Ikola 2000: 140)

Esimerkissä 26 *että*-sanalla alkava lause on alisteinen, koska se selittää ja täydentää hallitsevaa lausetta. *Pastori kertoi minulle* on lauseen ydinosa, joka tarvitsee välttämättä täydennykseen ilmoituksen siitä, mitä pastori kertoi. Keskenään alistussuhteessa olevat lauseet ovat siis sisäkkäisiä siten, että alisteinen lause kuuluu jäsenenä hallitsevaan lauseeseen. (Ikola 2000: 72, 140.) Ydinosalla tarkoitetaan vaillinaista lausetta, yhdyslauseen kantaosaa (Tuomikoski 1969: 64).

On tärkeä muistaa, että objektina toimivan alisteisen *että*-lauseen lisäksi hallitseva lause voi saada täydennykseen muunlaisiakin rakenteita: *että*-lauseen vaihtoehtona voidaan käyttää joko referatiivirakennetta, alisteista kysymyslauseetta, substantiiviat tai A-infinitiiviä (Hakulinen–Karlsson 1979: 352). Esimerkeissä 27–31 esittelen kaikki *arvata*-verbin kanssa mahdolliset täydennykset. Esimerkit ovat omiani. On olemassa

⁵ Tutkielman esimerkeissä käytän *kursiivia* niissä kohdissa, jotka erityisesti ovat tarkastelun alaisina.

vain harvoja verbejä, joiden täydennykseksi sopii mikä tahansa viidestä rakenteesta (ks. Hakulinen–Karlsson 1979: 352). Koska tarkastelen tutkielmassani ainoastaan referatiivirakenteita ja *että*-lauseita, en käsittele muita hallitsevan lauseen täydennyksiä tämän enempää.

(27) Arvasin, *että Liisa matkustaa Italiaan.*

(28) Arvasin *Liisan matkustavan Italiaan.*

(29) Arvasimme, *kenet valitsit joukkueeseen.*

(30) Arvaan *nimen*, jonka valitsitte.

(31) Liisa arvasi *korottaa* hintaa juuri sopivana ajankohtana.

2.2.2. *Että*-lause ja tukipronomini

Koska lauseeseen ei voi suoraan liittää sijapäätteitä, tietyissä lauseasemissa lause on mahdollista nominaalista pronominin avulla. Tällöin sijapääte näkyy yksikkömuotoisessa *se*-pronomiinissa, joka toimii lausekkeen edussanana ja jota alisteinen lause määrittää. ISK:ssa tällaista pronominia kutsutaan **tukipronominiksi**. (ISK 2004: 1093.) Objektina olevista *että*-lauseista noin joka kymmenennen yhteydessä esiintyy tukipronomini (Leino 1999⁶: 32). Yleisimmin tukipronominia käytetään silloin, kun halutaan poimia asioiden joukosta yksi tarkastelun kohteeksi (ISK 2004: 1097). Pajusen (2001: 367) mukaan *se*-pronominin jättäminen pois on nykykielessä yhä yleisempää. *Se, että* -rakenne on tyypillisesti merkitykseltään viittaava, kun taas rakenteet *niin, että* ja *sellainen, että* ovat kuvailevia. Jos tukipronominin käytölle ei ole jossakin kontekstissa osoitettavissa selvää rakenteellista syytä, sen käytön syynä on usein viittaussuhteen osoittaminen. (Leino 1999: 45–46, 48.) Esimerkissä 32 tukipronominin *se* käyttö ei ole välttämätöntä:

(32) *Tiesitkö sen, että tietokoneesi varastoi tietoa – –.* (ISK 2004: 1097)

Paavo Siron (1968: 204) mukaan *se*-pronomini ei yleensä esiinny subjektina tai objektina toimivan *että*-lauseen kanssa, jos sen ilmipänemiseen ei ole erityistä syytä. *Se*-pronominia hän pitää nähtävästi välttämättömänä tapauksissa, joissa on samassa virkkeessä sekä subjektina että objektina *että*-lause. Tätä havainnollistaa esimerkki 33. Leino (1999) esittelee Virittäjässä julkaisemassaan artikkelissa myös useita muita tapauksia, joissa tukipronominia on rakenteellisista syistä pakko käyttää *että*-lauseen

⁶ Leino (1999) ei käytä artikkelissaan ”Mitä tarkoittaa *se, että*?” *tukipronomini*-termiä vaan termiä *se, että* -rakenne (vrt. ISK 2004).

yhteydessä. Tukipronominin käyttö on välttämätöntä muun muassa silloin, kun *että*-lause rinnastetaan substantiivilausekkeen kanssa (ks. esimerkki 34). Tukipronominia tarvitaan lauseeseen nominaalistajaksi, koska paljas *että*-lause ei ole yksinään tarpeeksi nominimainen. Leinon mukaan *se*-pronominin käyttö objektina olevan *että*-lauseen yhteydessä selittyy kuitenkin useammin semanttisilla kuin rakenteellisilla syillä. (Leino 1999: 28, 31.)

(33) – – *se, että hän taisi* nuo lempeät, monotoniset laulunsa, *aiheutti sen, että* muudan sanoma ehätti meille asti. (Siro 1968: 204, Martti Haavion lause)

(34) *Huomasimme* heti pöydällä *ruoantähteitä ja sen, että* joku oli nukkunut sängyssä. (Panhelainen 2004: 90, oma muunnos)

On myös olemassa ilmauksia, joiden yhteydessä tukipronominia ei voida käyttää. Kun hallitsevana verbinä on esimerkiksi *katsoa, luulla* tai *vakuuttaa, se, että* -rakenne ei ole mahdollinen. Tällöin voidaan kuitenkin käyttää *niin*-partikkelia tai paljasta *että*-lausetta. (Leino 1999: 29.) Esimerkit 35 ja 36 havainnollistavat ilmiötä:

(35) *Luulen *sen/*sitä, että* kaikki kääntyy hyväksi. (oma)

(36) *Luulen niin, että* kaikki kääntyy hyväksi. (oma)

Objektin asemassa olevan paljaan *että*-lauseen ja *se, että* -rakenteen tyypilliset esiintymisympäristöt eivät poikkea toisistaan paljoakaan. Hallitsevan lauseen verbit ovat enimmäkseen samoja, eikä tukipronominin käyttö ole välttämätöntä. Poikkeuksena tästä ovat kuitenkin esimerkiksi verbit *paheksua* ja *mahdollistaa*, jotka yleensä vaativat yhteyteensä tukipronominin. (Leino 1999: 33.) Tämä ilmenee esimerkistä 37. Tukipronomini esiintyy *että*-lauseobjektin yhteydessä usein myös sellaisten abstraktien verbien kanssa kuin *tarkoittaa, merkitä, aiheuttaa, selittää* ja *pitää jonakin* (ISK 2004: 1097–1098). Muita yleisiä verbejä ovat *pahoitella, hävetä, katua, ihmetellä, oppia, osoittaa* ja *todistaa* (Leino 1999: 34). Esimerkki 38 havainnollistaa *aiheuttaa*-verbin käyttöä. Tukipronominin käyttö on erityisen yleistä, jos verbillä on lauseobjektin lisäksi predikatiiviadverbiaali, kuten esimerkissä 39 sana *lisäansioksi* (ISK 2004: 1098).

(37) *Paheksun sitä, että* vieraat eivät tulleetkaan. – *Paheksun, *että* vieraat eivät tulleetkaan. (oma)

(38) Voimakas pyörremyrsky *aiheutti sen, että* moni menetti kotinsa. (oma)

(39) Tasa-arvovaltuutettu *lukee* naishakijoiden *lisäansioksi sen, että* he ovat työskennelleet Tampereella. (ISK 2004: 1098)

Se, että -rakenne esiintyy paljasta *että*-lausetta useammin faktiivisten predikaattien kanssa. Faktiiviset predikaatit edellyttävät, että lauseen objektina oleva *että*-lause on tosi.

Esimerkiksi *paheksua* on faktiivinen predikaatti ja *toivoa* ei-faktiivinen. (Leino 1999: 40–41.) Faktiivisuutta havainnollistavat edellä esitelty esimerkki 37 sekä esimerkki 40.

(40) *Toivon ainakin, että palatessani huomaan hänen lähteneen.* (ISK 2004: 1097)

Esimerkissä 37 puhuja esittää tosiasiana paheksuvansa sitä, että vieraat eivät tulleet paikalle. Sen sijaan esimerkissä 40 puhuja ei esitä toivettaan tosiasiana vaan mahdollisena asiana. (ks. Leino 1999: 41.)

Tukipronominin käyttö kommunikaatioverbien, kuten *sanoa*-verbin, yhteydessä on harvinaista. Tukipronominia käytetään hallitsevassa lauseessa olevan *sanoa*-verbin yhteydessä vain muutamissa idiomaattistuneissa ilmauksissa. Tällaisia ovat muun muassa *sen vain sanon, että* ja *sen voi sanoa, että*. (Leino 1999: 44.) Esimerkissä 41 on käytetty ilmausta *sen vain sanon, että*:

(41) *Sen vain sanon, että* sinun kannattaisi ryhdistäytyä. (oma)

Tukipronominillisella ja paljaalla lauseella ei välttämättä aina ole merkityseroa. Monissa tapauksissa tukipronominin käyttö on vakiintunutta. (ISK 2004: 1093.) On kuitenkin olemassa verbejä, joiden merkitys muuttuu riippuen siitä, esiintyvätkö ne paljaan vai tukipronominillisen *että*-lauseen yhteydessä. Tällainen verbi on muun muassa *selittää*. (Leino 1999: 33.) Verbin merkityserot käyvät ilmi esimerkeistä 42 ja 43:

(42) *Minä yritän selittää Lainalle, että* kyllä se minun kissani tuntee – –. (ISK 2004: 1515)

(43) *Miten selität sen, että* tuloksesi olivat niin hirmuisen kovia verrattuna nykyisiin aikoihin? (ISK 2004: 467)

Esimerkissä 42 *selittää* on kommunikaatioverbi ja paljas *että*-lause ilmaisee verbin kuvaaman sanonnan sisällön. Sen sijaan esimerkissä 43 tukipronominin sisältävä objekti ilmaisee asian, jolle odotetaan selitystä. (ks. Leino 1999: 33–34.)

2.2.3. *Että*-lauseen siirto virkkeen alkuun

Tavallisesti *että*-lause sijoittuu hallitsevan lauseen perään. Hakulisen ja Karlssonin (1979) mukaan objektina olevien *että*-lauseiden erityispiirteenä on kuitenkin se, että hallitsevan lauseen verbiä voidaan käyttää parenteettisesti. Tällöin *että*-lause sijoittuu virkkeen alkuun ja muodostaa virkkeen varsinaisen sanoman. Parenteettisiä verbejä ovat muun muassa kommunikaatiota, ajattelutoimintaa ja propositionaalista asennetta ilmaisevat *ajatella*, *arvata*, *luulla*, *olettaa*, *uskoa*, *sanoa* ja *väittää*. Sen sijaan faktiivisia verbejä, kuten *katua* ja *unohtaa*, ei voi käyttää parenteettisesti. Parenteettisen verbin eteen

heittyneestä objektilauseesta pyyhkiytyy pois *että*-konjunktio, mikä saa rakenteen muistuttamaan sitaattia. (Hakulinen–Karlsson 1979: 353; Pajunen 2001: 364.) Esimerkissä 44 on tavanomainen hallitseva lause ja sitä seuraava *että*-lause, kun taas esimerkissä 45 hallitsevan lauseen verbiä käytetään parenteettisesti. Esimerkissä 46 käytetään parenteettisesti faktiivista *katua*-verbiä, jolloin virke on kielenvastainen:

(44) *Arvelisin, että puolukat halpenevat vielä.* (Hakulinen 1976: 118)

(45) Puolukat halpenevat vielä, *arvelisin.* (Hakulinen 1976: 118)

(46) *Tätä en tee toiste, *hän katui.* (Pajunen 2001: 364)

Tutkielmassani käsittelen ainoastaan *että*-konjunktin sisältäviä *että*-lauseita, koska niitä voidaan pitää perustapauksina. Sen sijaan parenteettisesti muodostetut rakenteet ovat ikään kuin erityistapauksia ja käytöltään rajatumppia. Rakenteen olemassaolo on kuitenkin hyvä tiedostaa.

2.2.4. *Että*-lauseen käyttörajoitukset

Luvussa 2.1.3. mainitsin, että vaikka lauseessa ei voisi käyttää referatiivirakennetta, siinä voi yleensä käyttää *että*-lausetta. Wiik (1981a) kuitenkin toteaa, että on olemassa lauserakenteita, joissa objektina toimivaa referatiivirakennetta ei voi korvata *että*-lauseella. Tällaisia ovat kaikki ne lauserakenteet, joissa on tarve siirtää jokin lauseen osa alkuun, mutta joissa siirron estää se, että siirrettävä osa esiintyy *että*-lauseessa. Esimerkkinä tästä ovat relatiivi- ja kysymyslauseet, joiden yhteydessä voi näin ollen käyttää ainoastaan referatiivirakennetta. (Wiik 1981a: 18, 21.) Esimerkeissä 47 ja 49 on käytetty referatiivirakennetta ja esimerkeissä 48 ja 50 epäkieliopillisesti *että*-lausetta:

(47) Mies osti talon, *jota hänen on luultu inhoavan.* (ks. Wiik 1981a: 19)

(48) *Mies osti talon, *jota on luultu, että hän inhoaa.* (ks. Wiik 1981a: 19)

(49) *Minkä arvelet kukkuvan?* (Wiik 1981a: 21)

(50) **Mikä arvelet, että kukkuu?* (Wiik 1981a: 21)

Edeltä huomataan, että referatiivirakenteiden käytöllä on selvästi enemmän rajoituksia kuin *että*-lauseiden käytöllä.

3. REFERATIIVIRAKENTEIDEN JA *ETTÄ*-LAUSEIDEN ESIINTYMINEN AINEISTOSSA

Tässä luvussa esittelen, kuinka paljon objektina olevia referatiivirakenteita ja *että*-lauseita esiintyy valitsemissani aineistossa eli tietokirjoissa Temperamentti, stressi ja elämänhallinta, Terveysmetsä sekä Muutoksen tekijät. Lisäksi tutkin, ovatko rakenteet aktiivissa vai passiivissa, millaisessa syntaktisessa suhteessa samassa virkkeessä olevat referatiivirakenteet ja *että*-lauseet ovat toisiinsa nähden ja millaisia verbejä rakenteiden yhteydessä on käytetty. Luvuissa 3.1.–3.4. analysoin referatiivirakenteiden esiintymistä ja luvuissa 3.5.–3.8. *että*-lauseiden esiintymistä. Käsittelen rakenteita tutkimuskysymysten mukaan siinä järjestyksessä kuin tutkimuskysymykset on listattu luvussa 1.1. Luvussa 4. vertailen toisiinsa referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymistä aineistossa. Luvussa 5. esittelen analyysin ulkopuolelle jääviä rajatapauksia. Tarkoitin rajatapauksilla esimerkiksi niitä virkkeitä, joissa objektin asemassa oleva *että*-lause toimii substantiivin attribuuttina tai on verbitön. Luvussa 6. esitän tutkimuksen tulokset ja kokoaan yhteen analyysin pohjalta tekemäni johtopäätökset.

Tutkimukseni ulkopuolelle jäävä kysymys on se, kuinka paljon kirjailijat mahtavat kirjaa kirjoittaessaan pohtia lauserakenteita ja niiden sujuvuutta. En pyri tässä tutkimuksessa selvittämään, ovatko kirjailijat tietoisesti päättäneet valita joihinkin kohtiin referatiivirakenteen ja joihinkin *että*-lauseen. Sari Eskola (2002: 74) toteaa väitöskirjassaan osuvasti, että ei ole olemassa mitään mustavalkoista asetelmaa, jonka mukaan kääntäjä valitsisi synteettisen ja analyttisen rakenteen – esimerkiksi juuri referatiivirakenteen ja *että*-lauseen – välillä. Hän tuo esiin myös sen, että on olemassa monia eri tapoja kääntää sama asia ja että eri kääntäjät saattavat suosia eri rakenteita. Oletan, että sama pätee kääntäjien lisäksi myös muihin kielenkäyttäjiin.

Referatiivirakenteet ja *että*-lauseet on laskettu verbin mukaan eli siten, että hallitsevan lauseen verbiä vastaa vain yksi referatiivirakenne tai *että*-lause. Toisin sanoen *ja*-konjunktioilla toisiinsa rinnastettuja kahta referatiivirakennetta tai *että*-lausetta ei ole laskettu kahdeksi erilliseksi esiintymäksi vaan yhdeksi. Esimerkiksi virkkeessä – – *ihmisen odotetaan olevan nopea ja sopeutuvan jatkuviin muutoksiin* – – (TSE, 100) on oikeasti kaksi referatiivimuotoista verbiä, mutta edellä esitellyn laskutavan mukaan virkkeessä on yksi referatiivirakenne. Kyseisen laskutavan myötä Access-tietokantaa on helpompi hallita. Kahdessa aineiston tapauksessa hallitsevissa eli alistavissa lauseissa esiintyy kaksi verbiä yhden sijaan. Tällöin olen laskenut esiintymäksi sen, kumpi sijaitsee lähempänä tutkimaani referatiivirakennetta tai *että*-lausetta. Esimerkiksi

virkkeessä *Mutta hän tunsi ja tiesi sisällään, että Alikylän maisemaa kannatti tuijottaa* – – (Terv., 49) olen laskenut mukaan vain verbin *tietää*. Olen laskenut *että*-lauseisiin myös tukipronominin sisältävät *että*-lauseet.

Muutoksen tekijät -kirjassa on useita lyhyitä otteita erilaisista historiakirjoista ja vanhoista kirjeistä, jotka avaavat lukijalle renessanssin taustaa. Nämä tekstit ovat lainauksia eli jonkun muun kuin kirjailija Matilaisen sanomaa tai kirjoittamaa, ja suuri osa niistä on käännöksiä. Käännetyissä teksteissä lähtökielen lauserakenteet ovat oletettavasti vaikuttaneet siihen, miten suomentaja on kääntänyt kunkin kohdan. Tällöin lähtökielen lauserakenteet ovat voineet vaikuttaa myös muun muassa valintaan referatiivirakenteen ja *että*-lauseen välillä. Siksi en tutkimuksessani pidä lainauksiin sisältyviä rakenteita yhtä merkittävänä tutkimuskohteina kuin kunkin kirjailijan itse kirjoittamaa tekstiä. Olen kuitenkin ottanut lainaukset osaksi aineistoani, koska en viime kädessä tiedä, kuinka paljon lähtökielen rakenteet ovat vaikuttaneet referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymistiheyteen vai ovatko ne vaikuttaneet lainkaan.

Eskola (2002: 15, 86, 117) on tutkinut väitöskirjassaan infiniittisten ilmausten, muun muassa referatiivirakenteen, esiintymistä 1900-luvulla suomennetussa ja suoraan suomeksi kirjoitetussa kaunokirjallisuudessa. Hänen tutkimuksensa osoittaa, että referatiivirakennetta käytetään suomennetuissa tekstiaineistoissa vähemmän kuin alkujaan suomeksi kirjoitetuissa teksteissä. Tutkimustulos vahvistaa käsitystäni siitä, että myös omassa aineistossani käännetyissä tekstinkohdissa – useimmiten lainauksissa – referatiivirakenteiden esiintymisfrekvenssi on muusta tekstistä poikkeava. Eskolan tutkimuksen tulokset eivät ole kuitenkaan suoraan verrattavissa omaan tutkimukseeni, koska tutkimusten aineistot edustavat eri tekstilajeja: Eskolan aineisto on kaunokirjallisuutta ja oma aineistoni tietokirjallisuutta.

Muutoksen tekijöiden objektina toimivista referatiivirakenteista 12 ja *että*-lauseista 16 esiintyy lainauksissa. Keltikangas-Järvisen teoksessa *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* ei esiinny lainkaan sellaisia objektina olevia referatiivirakenteita tai *että*-lauseita, jotka sisältyisivät lainaukseen. Leppäsen ja Pajusen *Terveysmetsä*-teoksessa sen sijaan tällaisia tapauksia on kuusi: tapauksista kaksi on referatiivirakenteita ja neljä *että*-lauseita. Koko aineistossa esiintyy siis vain 34 tapausta, joissa referatiivirakenne tai *että*-lause sisältyy lainaukseen. Aineiston esiintymien kokonaismäärään verrattuna luku on suhteellisen pieni, noin neljä prosenttia kaikista aineiston esiintymistä.

Taulukko 1 havainnollistaa referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymistä aineistossa. Taulukosta näkyy referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymämäärät teoksittain sekä rakenteiden kokonaismäärät. Sulkeisiin on merkitty kymmenesosien tarkkuudella teoskohtaisesti referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden suhteelliset prosenttiosuudet tarkasteltavien rakenteiden kokonaismäärästä.

TAULUKKO 1. Objektina olevien referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintyminen aineistossa teoksittain.

teos	referatiivirakenteet	<i>että</i> -lauseet	esiintymämäärä/teos
TSE	106 (26,7 %)	291 (73,3 %)	397
Terv.	100 (46,1 %)	117 (53,9 %)	217
MT	115 (47,1 %)	129 (52,9 %)	244
yht.	321	537	858

3.1. Referatiivirakenteiden yleisyys aineistossa

Tässä luvussa tuon ilmi objektina olevien referatiivirakenteiden esiintymämäärät ja suhteelliset osuudet kussakin teoksessa ja koko aineistossa.

Liisa Keltikangas-Järvisen tietokirjassa *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* esiintyy 106 objektina toimivaa referatiivirakennetta. Tämä on 26,7 prosenttia kaikista teoksen objektina olevista referatiivirakenteista ja *että*-lauseista. Marko Leppäsen ja Adela Pajusen tietokirjassa ”*Terveysmetsä – Tunnista ja koe elvyttävä luonto*” on puolestaan 100 objektina toimivaa referatiivirakennetta. Tämä on 46,1 prosenttia kaikista teoksen tarkastelun alla olevista rakenteista. Näin ollen *Terveysmetsässä* esiintyy suhteessa huomattavasti enemmän referatiivirakenteita kuin teoksessa *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta*.

Pekka Matilaisen historiaa käsittelevä teos ”*Muutoksen tekijät – renessanssin synty ja perintö*” sisältää 115 objektina olevaa referatiivirakennetta. Referatiivirakenteiden osuus kaikista tarkasteltavista rakenteista on 47,1 prosenttia eli lähes sama kuin *Terveysmetsässä*. Huomionarvoista on se, että *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* -teoksessa referatiivirakenteiden suhteellinen osuus kaikista objektina olevista referatiivirakenteista ja *että*-lauseista on huomattavasti pienempi kuin *Terveysmetsässä* ja *Muutoksen tekijöissä*. Määrällisesti referatiivirakenteita on kussakin kirjassa suunnilleen yhtä paljon. Yhteensä aineistossani esiintyy 321 referatiivirakennetta. Esiintymämäärät ja prosenttiosuudet käyvät ilmi taulukosta 1.

3.2. Passiivimuotoisten referatiivirakenteiden esiintyminen aineistossa

Tässä luvussa tarkastelen passiivimuotoisten referatiivirakenteiden esiintymisfrekvenssiä aineistossani. Vertailen eri teoksista saamiani tuloksia toisiinsa. Tämän jälkeen suhteutan aiemmissa tutkimuksissa saatuja tuloksia omiin tuloksiini passiivimuotoisten referatiivirakenteiden esiintymisestä. Lopuksi tarkastelen aineistoesimerkkien avulla, millaisissa lauseyhteyksissä passiivimuotoisia referatiivirakenteita käytetään valitsemissani teoksissa.

Taulukko 2 havainnollistaa passiivimuotoisten referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymistä aineistossa. Prosenttiluvut on laskettu sivun 29 taulukossa 1 esitettyjen rakenteiden kokonaismäärien perusteella. Sulkeisiin on merkitty teoskohtaisesti suhteelliset prosenttiosuudet kymmenesosien tarkkuudella (vrt. taulukko 1).

TAULUKKO 2. Passiivimuotoisten referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintyminen aineistossa teoksittain.

teos	referatiivirakenteet	<i>että</i> -lauseet	esiintymämäärä/teos
TSE	5 (4,7 %)	23 (7,9 %)	28 (7,1 %)
Terv.	3 (3,0 %)	5 (4,3 %)	8 (3,7 %)
MT	3 (2,6 %)	15 (11,6 %)	18 (7,4 %)
yht.	11 (3,4 %)	43 (8,0 %)	54 (6,3 %)

Taulukosta 2 huomataan, että tietokirjassa Temperamentti, stressi ja elämänhallinta on yhteensä viisi passiivimuotoista referatiivirakennetta. Aktiivimuotoisia referatiivirakenteita on 101. Passiivimuotoisten referatiivirakenteiden suhteellinen osuus teoksen kaikista objektina olevista referatiivirakenteista on 4,7 prosenttia. Terveysmetsäteoksen 100:sta objektina olevasta referatiivirakenteesta vain kolme on passiivimuotoisia, kuten myös Muutoksen tekijät -kirjan 115 referatiivirakenteesta. Terveysmetsässä passiivimuotoisten referatiivirakenteiden osuus on 3,0 prosenttia ja Muutoksen tekijöissä 2,6 prosenttia. Osuudet ovat siis hyvin lähellä toisiaan. Teoksessa Temperamentti, stressi ja elämänhallinta esiintyy suhteessa eniten passiivimuotoisia referatiivirakenteita. Passiivimuotoisten referatiivirakenteiden esiintymisfrekvensseissä ei ole kuitenkaan merkittäviä eroja teosten välillä.

Sivun 29 taulukosta 1 käy ilmi, että aineistossa on yhteensä 321 objektina toimivaa referatiivirakennetta. Niistä 11 on passiivimuotoisia ja 310 aktiivimuotoisia, mikä tarkoittaa, että aineiston referatiivirakenteista vain 3,4 prosenttia on passiivimuotoisia ja 96,6 prosenttia aktiivimuotoisia. Yksi syy passiivin vähyyteen on se, että passiivi on

tunnusmerkkinen verbirakenne (ISK 2004: 1269). Täten aktiivi on tunnusmerkitön eli ikään kuin perustapaus, joka on kielessä yleisempi. Ikolan ym. (1989) tilastollisessa tutkimuksessa yleiskielen aineistossa oli 380 objektina toimivaa referatiivirakennetta, joista vain 19 (5,0 %) oli passiivimuodossa (Ikola–Palomäki–Koitto 1989: 469, 472). Omassa aineistossani Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksen passiivimuotoisten referatiivirakenteiden suhteellinen osuus on lähimpänä Ikolan ym. tutkimuksen vastaavaa osuutta: teoksessa 4,7 prosenttia objektina olevista referatiivirakenteista esiintyy passiivimuodossa. Sen sijaan Muutoksen tekijöissä esiintyy suhteessa vähiten passiivimuotoisia referatiivirakenteita, vain 2,6 prosenttia kaikista objektina olevista referatiivirakenteista.

Auli Hakulinen, Fred Karlsson ja Maria Vilkuna (1980: 132, 179–184) ovat tehneet kvantitatiivista tutkimusta aktiivi- ja passiivimuotoisten transitiivi- ja intransitiivilauseiden esiintymisestä suomen yleiskielessä. Koska oman tutkimukseni mielenkiinnon kohteena ovat nimenomaan transitiivilauseet, tutkimustani hyödyttää se, että he ovat laskeneet erikseen transitiivi- ja intransitiivilauseiden esiintymisfrekvenssit. Hakulisen ym. tutkimusaineisto koostui 123 eri tekstistä: tietokirjoista, tietosanakirjasta sekä useista vuonna 1977 julkaistuista pääkirjoituksista, kulttuuriartikkeleista, pakinoista ja tiedotettavista artikkeleista.

Hakulisen ym. (1980) tutkimuksessa saatiin selville, että 10 149 tarkastelun kohteena olevasta lauseesta 3 049 oli aktiivisia transitiivilauseita ja 1 434 passiivisia transitiivilauseita. Aktiivissa esiintyvien transitiivilauseiden osuus aineistosta oli siis noin 30 prosenttia ja passiivissa esiintyvien noin 14 prosenttia, eli aktiivilauseet olivat selvästi yleisempiä kuin passiivilauseet. Aineistossa kahta aktiivista transitiivilauseetta kohden esiintyi yksi passiivinen transitiivilause. Aktiivisten intransitiivilauseiden osuus aineistosta oli puolestaan noin 47 prosenttia ja passiivisten vain noin kaksi prosenttia, mikä tarkoittaa, että kahtakymmentä aktiivista intransitiivilauseetta kohden esiintyi yksi passiivinen intransitiivilause. (Hakulinen–Karlsson–Vilkuna 1980: 132.) Passiivin harvinaisuuden aktiiviin nähden selittää osaltaan se, että passiivi on vain yksi kieliopillinen persoona, kun taas aktiivilauseiden kategoria käsittää kolme eri persoonaa (Hakulinen–Karlsson 1979: 254–255).

Kun Hakulisen, Karlssonin ja Vilkunan (1980) tutkimuksessa selvitettyjä aktiivi- ja passiivilauseiden esiintymisfrekvenssejä verrataan oman tutkimukseni vastaaviin, huomataan, että referatiivirakenteet ja *että*-lauseet ovat suhteessa harvemmin passiivisia kuin yleiskielen transitiivilauseet yleensä. Aineistossani esiintyvien passiivimuotoisten

referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden yhteenlaskettu osuus on noin kuusi prosenttia (ks. taulukko 2), kun taas Hakulisen, Karlssonin ja Vilkunan tutkimuksessa passiivisten transitiivilauseiden osuus on noin 14 prosenttia (ks. Hakulinen–Karlsson–Vilkuna 1980: 132). Aktiivin esiintyminen on täten suhteessa yleisempää objektina toimivissa referatiivirakenteissa ja *että*-lauseissa kuin yleiskielen transitiivilauseissa ylipäätään. On kuitenkin syytä ottaa huomioon, että oma aineistoni on peräisin vuosilta 2008–2017 ja Hakulisen, Karlssonin ja Vilkunan aineisto 1970-luvulta. On myös huomattava, että oman aineistoni teokset ovat tekstilajiltaan tietokirjoja, kun taas Hakulisen, Karlssonin ja Vilkunan aineisto käsittää useita tekstilajeja tietokirjasta pakinaan.

Passiivimuotoisia referatiivirakenteita vaikuttaa olevan eniten hallinnon kielessä (Ikola–Palomäki–Koitto 1989: 472). Tietokirjoissa pyritään yleistajuiseen kieleen, joten passiivimuotoisia referatiivirakenteita saatetaan pitää raskaina pitkän *-ttAvAn-*tunnuksensa vuoksi. Seuraavista esimerkeistä käy ilmi, millaisissa lauseyhteyksissä passiivimuotoisia referatiivirakenteita on käytetty aineistoni teoksissa. Esimerkissä 51 on yksi Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -kirjan passiivimuotoisista referatiivirakenteista:

(51) – – mitä *odotetaan saavutettavan* sillä, että töihin otetaan ”hyviä tyyppejä” – –. (TSE, 246)

Esimerkissä 51 *saavutettavan* on passiivimuotoinen referatiivimuoto. Jos esimerkin referatiivirakenne olisi korvattu *että*-lauseella, samassa virkkeessä olisi kaksi *että*-lausetta peräkkäin, mikä olisi toistoa: – – *mitä odotetaan, että saavutetaan sillä, että töihin otetaan ”hyviä tyyppejä”* – –. Referatiivirakenne tuo siis vaihtelua lauserakenteeseen (Iisa–Oittinen–Piehl 2012: 290).

Esimerkeissä 52 ja 53 on kaksi Terveysmetsä-kirjan kolmesta passiivimuotoisesta referatiivirakenteesta:

(52) Jos olemme linnavuorella, *tiedostamme siellä pidetyn* vartiota. (Terv., 173)

(53) Toisinaan *kuulee väitettävän, että* tietämys söisi luontokokemusta – –. (Terv., 129)

Esimerkissä 53 on suoraan peräkkäin passiivimuotoinen referatiivirakenne *väitettävän* ja *että*-lause, joka toimii *väittää*-verbin objektina. Jos esimerkin referatiivirakenne olisi korvattu *että*-lauseella, virkkeessä olisi kaksi *että*-lausetta peräkkäin, mikä olisi toistoa: *Toisinaan kuulee, että väitetään, että tietämys söisi luontokokemusta*. Etenkin sen vuoksi, että ensimmäinen *että*-lause on hyvin lyhyt, kahden peräkkäisen *että*-lauseen

virke ei kuulosta yhtä luontevalta kuin peräkkäisen referatiivirakenteen ja *että*-lauseen virke.

Esimerkeissä 54 ja 55 esiintyy kaksi Muutoksen tekijöiden passiivimuotoisista referatiivirakenteista:

(54) He *eivät halunneet lapsia kasvatettavan* pelkästään kirkollista kutsumusta vaan elämää varten. (MT, 127)

(55) Tähän *uskottiin päästävän* käyttämällä niin sanottua viisasten kiveä – –. (MT, 194)

Yhdessäkin teoksen kolmesta virkkeestä, jossa esiintyy passiivimuotoinen referatiivirakenne, ei ole *että*-lausetta. Referatiivirakennetta ei siis ole käytetty ainakaan sen vuoksi, että olisi tarve välttää kahta peräkkäistä *että*-lausetta (vrt. esimerkit 51 ja 53). Sen sijaan syynä referatiivirakenteen käytölle voi olla kirjoittajan halu tiivistää tekstiä tai tuoda vaihtelua lauserakenteeseen (ks. Iisa–Oittinen–Piehl 2012: 290).

3.3. Samassa virkkeessä olevien referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden syntaktiset suhteet

Luvussa 3.3. tarkastelen virkkeitä, joissa on vähintään yksi referatiivirakenne. Analysoin, millaisessa syntaktisessa suhteessa samassa virkkeessä olevat referatiivirakenne ja *että*-lause tai kaksi referatiivirakennetta ovat toisiinsa nähden. Luvussa 3.3.1. käsittelen sellaisia virkkeitä, joissa tarkastelemani rakenteet ovat keskenään alistussuhteessa ja luvussa 3.3.2. sellaisia virkkeitä, joissa rakenteet eivät ole alistussuhteessa. Luvussa 3.3.3. tarkastelen puolestani sellaisia referatiivirakenteen sisältäviä tapauksia, joissa ei voisi käyttää *että*-lausetta referatiivirakenteen sijasta. Luvussa 3.3.4. tuon esille aineistossa esiintyvän tapauksen, jossa sama hallitsevan lauseen verbi saa objektikseen sekä referatiivirakenteen että *että*-lauseen.

3.3.1. Virkkeet, joissa referatiivirakenne ja *että*-lause ovat keskenään alistussuhteessa

Temperamentti, stressi ja elämäntapa -kirjassa on neljä tapausta, joissa referatiivirakenne ja *että*-lause ovat samassa virkkeessä suoraan peräkkäin ja samalla alistussuhteessa keskenään. Tapauksista kahdessa referatiivirakenne on ennen *että*-lausetta ja kahdessa *että*-lauseen jälkeen. Niin ikään Terveystieteiden -kirjassa on neljä tällaista tapausta. Tapauksista kolmessa referatiivirakenne on ennen *että*-lausetta ja yhdessä *että*-lauseen jälkeen. Muutoksen tekijät -kirjassa vastaavanlaisia tapauksia

esiintyy puolestaan kolme. Tapauksista yhdessä referatiivirakenne on ennen *että*-lausetta ja kahdessa *että*-lauseen jälkeen. Tällaiset virkkeet ovat rakenteeltaan samankaltaisia kaikissa kolmessa tietokirjassa. Kuten edeltä huomataan, myös kyseisten tapausten esiintymisfrekvenssit ovat kaikissa kirjoissa lähellä toisiaan.

Edellä kuvatuissa tapauksissa virkkeessä jäljempänä oleva rakenne on alisteinen sitä edeltävän rakenteen verbille. Esimerkiksi jos referatiivirakenne seuraa virkkeessä *että*-lausetta, se on alisteinen *että*-lauseen verbille. Kun referatiivirakenne on ensin, lauserakenteet ovat sisäkkäisiä siten, että persoonamuotoinen hallitsevan lauseen transitiiviverbi saa objektikseen referatiivirakenteen, jonka *n*-päätteinen referatiivimuotoinen verbi puolestaan on hallitseva sitä seuraavaan *että*-lauseeseen nähden. Esimerkki 56 Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksesta havainnollistaa lauserakennetta:

(56) Sitten he *totesivat tutkimusten osoittavan, että* – – rohkeat ja reippaat lapset saattavat olla toveripiirissä dominoivia – –. (TSE, 71)

Esimerkissä 56 on käytetty peräkkäin referatiivirakennetta ja *että*-lausetta. Näin virkkeessä ei jouduta käyttämään kahta peräkkäistä *että*-lausetta. Virkkeessä hallitsevana lauseena on *Sitten he totesivat*, jonka verbi *todeta* saa objektikseen referatiivirakenteen *tutkimusten osoittavan*. Referatiivimuotoinen verbi *osoittavan* saa puolestaan objektikseen *että*-lauseen *että* – – *rohkeat ja reippaat lapset saattavat olla toveripiirissä dominoivia* – –. Esimerkin 57 lauserakenteessa *että*-lause esiintyy ennen referatiivimuotoista verbiä, toisin kuin esimerkissä 56:

(57) – – kun *otetaan huomioon, että* vauvan tai pienen lapsen pitkäkestoisen *stressin tiedetään vaurioittavan* kehittyviä aivorakenteita – –. (TSE, 216)

Luvussa 2.1.2. totesin, että referatiivirakenteet tiivistävät tekstiä ja tuovat vaihtelua lauserakenteeseen (ks. Iisa–Oittinen–Piehl 2012: 290). Se on todennäköisesti yksi syy siihen, miksi referatiivirakenteita on tällaisissa tapauksissa käytetty. Erityisesti silloin, kun referatiivirakenne on suoraan *että*-lauseen edellä tai perässä, sen käyttäminen voi olla jopa välttämätöntä virkkeen ymmärrettävyyden lisäämiseksi ja toiston välttämiseksi.

Esimerkki 58 havainnollistaa edellä kuvattujen kaltaisten virkkeiden esiintymistä Terveysmetsässä:

(58) Toisinaan *kuulee väitettävän, että* tietämys söisi luontokokemusta – –. (Terv., 129).

Esimerkissä 58 päälauseen verbi *kuulla* saa objektikseen passiivimuotoisen referatiivirakenteen *väitettävän*, joka taas saa objektikseen *että*-lauseen. Virkkeessä on merkityksellistä se, että lauserakenteet seuraavat toisiaan juuri tietyssä järjestyksessä. Koska lauseessa *että tietämys söisi luontokokemusta* predikaatti *söisi* on konditionaalissa, referatiivirakennetta ei voi käyttää. Kuten luvussa 2.1.3. totesin, referatiivirakenteella ei voi ilmaista verbin morfologista modusta (ks. Hakulinen–Karlsson 1979: 357). Esimerkin 58 lisäksi Terveysmetsässä esiintyy kaksi muutakin tapausta, joissa referatiivimuotoinen verbi saa objektikseen sellaisen *että*-lauseen, jonka predikaatti on konditionaalissa (ks. esimerkit 59 ja 60). Kaiken kaikkiaan aineistoni *että*-lauseiden esiintymistä 10,2 prosenttia esiintyy konditionaalissa ja 16,6 prosenttia kieltomuodossa, mikä tarkoittaa, että näissä tapauksissa ainakaan referatiivirakennetta ei voisi käyttää virkkeessä *että*-lauseen sijasta. Lisäksi aineistossa esiintyy yksi tapaus, jossa *että*-lauseen predikaatti on imperatiivimuotoinen.

(59) Joskus *ihmisten kuulee* jopa *toivovan*, *että he jäisivät* kelirikon vangeiksi. (Terv., 36)

(60) *Toivon* tämän *kirjan* osaltaan *edistävän sitä*, *että* mahdollisimman *moni tunnista* ja *vaalisi* hyvinvointia tukevia luonnonpaikkoja. (Terv., 268)

Esimerkit 61 ja 62 ovat Muutoksen tekijät -kirjasta. Esimerkissä 61 *että*-lause esiintyy ennen referatiivirakennetta ja esimerkissä 62 referatiivirakenne ennen *että*-lausetta:

(61) Hän näyttää *ajattelevan*, *että* suurin osa ihmisistä *usko* renessanssiajan *suurmiesten olleen* jonkinlaisia *ihanneihmisiä* – –. (MT, 69)

(62) Milanolaiset historioitsijat *huomauttavat Brunin* kokonaan *unohtavan*, *että* – – Cicero, Livius ja Vergilius vaikuttivat juuri Caesarin ja hänen seuraajansa Augustuksen aikana. (MT, 97)

Esimerkissä 61 subjektiasemainen referatiivimuotoinen verbi *ajattelevan* saa objektikseen *että*-lauseen. Tähän *että*-lauseeseen sisältyvä *uskoa*-verbi saa puolestaan objektikseen referatiivirakenteen *renessanssiajan suurmiesten olleen jonkinlaisia ihanneihmisiä* – –. Esimerkissä 62 hallitsevan lauseen verbi *huomauttaa* saa objektikseen referatiivirakenteen *Brunin kokonaan unohtavan*, joka puolestaan on hallitsevassa asemassa sitä välittömästi seuraavaan *että*-lauseeseen nähden. Muutoksen tekijöiden kolmas vastaavanlainen virke esiintyy lainauksessa. Esimerkkeihin en ole poiminut lainauksissa esiintyviä tapauksia, mutta olen laskenut ne mukaan aineistooni.

Muutoksen tekijöissä esiintyy yksi tapaus (ks. esimerkki 63), jossa on kaksi objektina toimivaa referatiivirakennetta samassa virkkeessä suoraan peräkkäin ja alistussuhteessa keskenään. Vastaavia tapauksia ei esiinny muissa aineistooni kuuluvissa teoksissa.

(63) Samoin moni todistaja, joka väitti nähneensä Lusannan viettäneen haureellista elämää, perui puheensa. (MT, 149)

Esimerkissä 63 relatiivilause *joka väitti* on hallitseva lause, jonka väittää-verbi saa objektikseen referatiivirakenteen *nähneensä*. Tämä referatiivimuotoinen *nähdä*-verbi saa puolestaan objektikseen referatiivirakenteen *Lusannan viettäneen haureellista elämää*. Peräkkäisten, keskenään alistussuhteessa olevien referatiivirakenteiden käyttö on harvinaista oletettavasti sen vuoksi, että referatiivirakenteen runsas käyttö tekee tekstistä yleensä vaikeasti ymmärrettävän. Kuten luvussa 2.1.3. totesin, erityisen hankalaa voi olla hahmottaa lauserakenteita, joissa kahden peräkkäisen, keskenään alistussuhteessa olevan *että*-lauseen sijaan käytetään kahta keskenään alistussuhteessa olevaa referatiivirakennetta. (ks. Iisa–Oittinen–Piehl 2012: 294.) Esimerkissä 63 referatiivirakennetta on käytetty *väittää*-verbin yhteydessä. Relatiivilauseessa olevan *väittää*-verbin objektina *että*-lause ei välttämättä kuulostaisikaan yhtä luontevalta kuin referatiivirakenne: *Samoin moni todistaja, joka väitti, että oli nähnyt Lusannan viettäneen haureellista elämää, perui puheensa* (MT, 149; oma muunnos). Esimerkin 63 virkkeessä kaksi peräkkäistä, keskenään alistussuhteessa olevaa referatiivirakennetta ei nähdäkseni tunnu lauserakenteena liian raskaalta, etenkin kun kumpikaan referatiivimuotoisista verbeistä ei ole passiivimuodossa.

Muutoksen tekijöissä esiintyy yksi tapaus, jossa on päälause, *että*-lause, referatiivirakenne ja *jos*-sivulause samassa virkkeessä:

(64) Henrik Lilius toteaa, *että jos* Italian renessanssin kuvataidetta määrittelee *sanomalla sen merkinneen* antiikin ihanteiden uudelleen syntymistä, *ei tämä ole* sinänsä *uutta* eikä riitä luonnehtimaan renessanssin kuvataiteen suhdetta antiikkiin. (MT, 159)

Esimerkissä 64 *jos*-konjunktioilla alkava sivulause on upotettu *että*-lauseeseen. Referatiivimuotoinen verbi *merkinneen* sisältyy *jos*-lauseessa adverbialina toimivaan *sanomalla*-infinitiivimuotoon, eli virkkeessä *että*-lause, *jos*-lause ja referatiivirakenne ovat toisilleen sisäkkäisiä. Virkkeessä *jos*-lause on alisteinen *että*-lauseelle ja referatiivirakenne *jos*-lauseelle. Tämä tarkoittaa, että kokonaishierarkiassa referatiivirakenne on alisteinen myös *että*-lauseelle.

Terveysmetsässä on yksi tapaus, jossa on samassa virkkeessä päälause, *että*-lause, referatiivirakenne ja vielä jokin muu alistuskonjunktioilla alkava sivulause. Virkerakenne käy ilmi esimerkistä 65. Hallitsevan lauseen finiittiverbi *havaita* saa objektikseen *että*-lauseen, jonka verbi *katsoa* toimii puolestaan hallitsevana verbinä referatiivirakenteelle. *Vaikka*-konjunktioilla alkava sivulause on upotettu *että*-lauseeseen:

(65) Esimerkiksi suomalaisten naisten metsäsuhdetta tutkittaessa *on havaittu, että vaikka* kaivattua elpymistä *haetaan* yleensä tutusta lähimetsästä, ihanteellisen *luonnonrauhan katsotaan löytyvän* kaukaisista erämaista – –. (Terv., 33)

Esimerkissä 65 *että*-lause ja referatiivirakenne ovat keskenään alistussuhteessa: *että*-lauseeseen kuuluva *katsoa*-verbi saa objektikseen referatiivirakenteen. Havaintoni mukaan *vaikka*-alkuinen sivulause toimii tapauksessa lisätiedon välittäjänä eikä ole virkerakenteen kannalta välttämätön. Virke olisi siis toimiva ilman *vaikka*-lausettakin: – – *on havaittu, että ihanteellisen luonnonrauhan katsotaan löytyvän kaukaisista erämaista* – –. Myös Temperamentti, stressi ja elämäntapa -teoksessa esiintyy yksi vastaavanlainen tapaus. Kuten edeltä käy ilmi, tällaiset monipolviset virkerakenteet ovat aineistossa suhteellisen harvinaisia.

3.3.2. Virkkeet, joissa referatiivirakenne ja *että*-lause eivät ole keskenään alistussuhteessa

Terveysmetsä-teoksessa esiintyy tapaus, jossa on samassa virkkeessä kaksi referatiivirakennetta. Virkerakennetta havainnollistaa esimerkki 66. Esimerkissä 66 referatiivirakenteet eivät kuitenkaan ole peräkkäisiä eivätkä siten muodosta hallitsevien lauseiden ja referatiivirakenteiden jatkumoa, jossa jälkimmäinen referatiivirakenne on alisteinen sitä edeltävälle referatiivirakenteelle.

(66) Luonnossa *oleskelun tiedetään lisäävän tyytyväisyyttä, minkä* itsessään *voi olettaa olevan* vastalääkettä riippuvuuksille. (Terv., 226)

Teoksessa Temperamentti, stressi ja elämäntapa on yksi tapaus (ks. esimerkki 67), jossa on samassa virkkeessä päälause, referatiivirakenne, *että*-lause ja vielä jokin muu sivulause. Virke muistuttaa Terveysmetsä-kirjasta peräisin olevaa esimerkkiä 65 siten, että sekin sisältää päälauseen, referatiivirakenteen, *että*-lauseen ja jonkin muun sivulauseen. Esimerkissä 67 referatiivirakenne ja *että*-lause eivät ole kuitenkaan alistussuhteessa keskenään, toisin kuin esimerkin 65 virkkeessä.

(67) *Vaikka* Kagan aluksi *katsoi* voivansa jakaa tutkimansa lapset estyneisiin ja ei-estyneisiin, *hän huomasi* kuitenkin pian, *että* – – näihin kahteen kategoriaan voidaan – – sijoittaa kumpaankin vain n. 10 % lapsista, siis yhteensä 20 %. (TSE, 66)

Esimerkissä 67 on kaksi rinnasteista hallitsevan lauseen verbiä, *katsoa* ja *huomata*, joista ensimmäinen saa objektikseen referatiivirakenteen ja toinen *että*-lauseen. Verbi *katsoa* sisältyy *vaikka*-sivulauseeseen ja *huomata* päälauseeseen. Temperamentti, stressi ja elämäntapa -teoksessa on esimerkin 67 lisäksi kolme muutakin virkettä, joissa

päälause on virkkeen keskellä siten, että päälauseeseen molemmin puolin on yksi referatiivirakenne tai yksi referatiivirakenne ja yksi *että*-lause. Virkkeet käyvät ilmi esimerkeistä 68–70. Referatiivirakenne ja *että*-lause eivät ole alistussuhteessa keskenään.

(68) Ihminen voi iloisesti *todeta olevansa* hirvittävän stressaantunut *tai kertoa työnsä olevan* hyvin stressaavaa. (TSE, 171)

(69) – – ja jälleen he *tuntevat olevansa* riittämättömiä *ja tulkitsevat, että* heidän pitäisi työssään kyetä parempaan. (TSE, 170)

(70) Ujoa lasta ei rohkaise se, että *hänen kerrotaan olevan ujo, ja todetaan, että* hänen pitäisi olla toisenlainen – –. (TSE, 70)

Muutoksen tekijöissä on yksi tapaus, esimerkki 71, jossa on samassa virkkeessä päälause, *koska*-sivulause ja kaksi referatiivirakennetta. Referatiivirakenteet eivät ole keskenään alistussuhteessa, sillä toinen niistä sisältyy päälauseeseen ja toinen *koska*-lauseeseen.

(71) *Koska* antiikin kirjailijoiden katsottiin edustavan pysyviä arvoja ja totuuksia, *uskottiin* heidän edustamansa kielen soveltuvan parhaiten totuuden esittämisen välineeksi. (MT, 131)

Esimerkissä 71 *koska*-lauseen verbi *katsoa* saa objektikseen referatiivirakenteen *antiikin kirjailijoiden edustavan pysyviä arvoja ja totuuksia* ja päälauseen verbi *uskoa* saa objektikseen referatiivirakenteen *heidän edustamansa kielen soveltuvan* – –. Aineistoni kahdessa muussa tietokirjassa ei esiinny vastaavanlaisia tapauksia.

Tietokirjallisuudessa pyritään mahdollisimman selkeään tiedon välittämiseen. Tietokirjoissa ei näin ollen voi monimutkaistaa virkerakenteita, koska se saattaa vaikeuttaa tekstin ymmärtämistä. Tämä lienee yksi syy siihen, miksi monipolvisia, useita eri sivulauseita ja infiniittisiä rakenteita sisältäviä virkkeitä esiintyy aineistossa vain harvoin.

3.3.3. Virkkeet, joissa hallitseva verbi saa objektikseen referatiivirakenteen ja *että*-lauseen

Terveysmetsä-teoksessa esiintyy tapaus, joka on tutkimukseni kannalta mielenkiintoinen: virkkeessä on vain yksi hallitsevan lauseen verbi, *vahvistaa*, joka saa objektikseen sekä referatiivirakenteen *että* tukipronominillisen *että*-lauseen. Referatiivirakenne ja *että*-lause on rinnastettu toisiinsa *ja*-konjunktioilla. Tapausta havainnollistaa esimerkki 72:

(72) Erakko *vahvisti asuneensa* majassa kymmenen vuotta *ja sen, etteivät* monet ulkopuoliset paikasta *tienneet*. (Terv., 229)

Esimerkissä 72 ei voisi olla referatiivirakennetta *että*-lauseen tilalla, koska *että*-lause on kieltomuodossa. Kuten luvusta 2.1.3. käy ilmi, referatiivirakennetta ei voi käyttää ilmaistaessa kieltoa, koska referatiivirakenteen predikaattiosana on verbin infiniittinen muoto (ks. Iisa–Oittinen–Piehl 2012: 293). Virkkeessä tukipronomini vaikuttaa olevan *että*-lauseen yhteydessä olennainen, koska se helpottaa sen havaitsemista, mihin kahteen kohteeseen *vahvistaa*-verbi viittaa. (vrt. *Erakko vahvisti asuneensa majassa kymmenen vuotta ja etteivät monet ulkopuoliset paikasta tienneet*.) Tietokirja-aineistossani ei esiinny muita vastaavia tapauksia. Esimerkin 72 kaltaiset virkkeet ovat siis aineistoni perusteella varsin harvinaisia.

3.3.4. Lauserakenteet, joissa *että*-lausetta ei voi käyttää

Luvussa 2.2.4. totesin, että vaikka lauseen objektina olevan referatiivirakenteen voi yleensä aina korvata *että*-lauseella, on olemassa muutama lauserakenne, joissa tämä ei ole mahdollista. Tällaisia ovat kaikki ne lauserakenteet, joissa on tarve siirtää jokin lauseen osa alkuun, mutta joissa siirron estää se, että siirrettävä osa esiintyy *että*-lauseessa. Esimerkkinä tästä ovat relatiivilauseet, joiden yhteydessä voi näin ollen käyttää ainoastaan referatiivirakennetta. (Wiik 1981a: 18, 21.) Tällaisia tapauksia esiintyy Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa ja Terveysmetsässä kummassakin neljä ja Muutoksen tekijöissä viisi, ja kaikki tapaukset esiintyvät juuri relatiivilauseen yhteydessä. Esimerkit 73 ja 75 havainnollistavat lauserakenteen esiintymistä Terveysmetsässä ja Muutoksen tekijöissä. Esimerkit 74 ja 76 sisältävät *että*-lauseen ja ovat siten relatiivilauseen yhteydessä epäkieliopillisia.

(73) Luonnossa oleskelun tiedetään lisäävän tyytyväisyyttä, *minkä itsessään voi olettaa olevan* vastalääkettä riippuvuuksille. (Terv., 226)

(74) *Luonnossa oleskelun tiedetään lisäävän tyytyväisyyttä, *mikä itsessään voi olettaa, että on* vastalääkettä riippuvuuksille. (Terv., 226; oma muunnos)

(75) Malliksi Poggio otti 800-luvun karolingisen minuskelin, *jonka* hän ja muut *humanistit uskoivat olevan* peräisin antiikin roomalaisilta – –. (MT, 190)

(76) * Malliksi Poggio otti 800-luvun karolingisen minuskelin, *joka* hän ja muut *humanistit uskoivat, että on* peräisin antiikin roomalaisilta – –. (MT, 190; oma muunnos)

Osa aineistossa esiintyvistä edellä mainitun kaltaisista tapauksista ei ole välttämättä yksiselitteisesti epäkieliopillisia, mutta olen tulkinnut ne tutkielmassani

epäkieliopillisten tapausten joukkoon, koska ne eivät ole normitetun yleiskielen mukaisia. Esimerkin 78 kaltainen tapaus voisi näin ollen esiintyä esimerkiksi nettikielessä tai puhutussa kielessä mutta ei nähdäkseni normitetussa yleiskielessä. Esimerkin 77 virke esiintyy teoksessa Temperamentti, stressi ja elämänhallinta. Esimerkissä 78 on käytetty virheellisesti *että*-lauseita referatiivirakenteen sijaan.

(77) Työpaikoilla ryhdyttiin järjestämään sosiaalisia tapahtumia, *joihin kaikkien odotettiin osallistuvan*. (TSE, 229)

(78) Työpaikoilla ryhdyttiin järjestämään sosiaalisia tapahtumia, *joihin odotettiin, että kaikki osallistuvat*. (TSE, 229; oma muunnos)

3.4. Hallitsevan lauseen verbit referatiivirakenteiden yhteydessä

Seuraavaksi tarkastelen sitä, millaisia verbejä aineistoni referatiivirakenteiden hallitsevissa lauseissa esiintyy. Jaottelen verbejä ISK:ssa (2004: 466–467) esiintyviin semanttisiin alaryhmiin. Käytän samoja jaotteluperusteita ja termejä myös *että*-lauseita analysoidessani (luku 3.8.). Tärkein kaikkia tarkastelemiani verbejä yhdistävä tekijä on transitiivisuus eli se, että verbi saa objektin. Kommunikaatioverbien yhteydessä puhutaan yleensä **johtolauseesta**, jolla luonnehditaan viestintätilannetta (ISK 2004: 1414). Koska aineistossani esiintyy paljon muunlaisiakin verbejä kuin kommunikaatioverbejä, käytän tutkielmassani yhdenmukaista, alisteisen rakenteen ja sitä hallitsevan rakenteen suhdetta kuvaavaa termiä *hallitseva lause*. Hallitsevan lauseen verbi on se verbi, joka saa objektikseen referatiivirakenteen tai *että*-lauseen.

Prototyypilliset transitiiviverbit ovat merkitykseltään kausatiivisia, eli ne ilmaisevat johonkin entiteettiin kohdistuvaa kontrolloitua tekoa. Transitiiviverbien semanttisia alaryhmiä ovat muun muassa kommunikaatioverbit sekä havaintoa ja propositionaalista asennetta ilmaisevat mentaaliset verbit. (ISK 2004: 454.) ISK:n lisäksi olen käyttänyt aineiston transitiiviverbien tunnistamisessa apuna Siron esimerkkilauseita. Kaunokirjallisuudesta poimittujen esimerkkien luettelosta selviää, millaiset verbit saavat tyypillisesti objektikseen *että*-lauseen. Siro ei ole luokitellut verbejä eri semanttisiin alaryhmiin, vaan verbit ovat luettelossa aakkosjärjestyksessä. (ks. Siro 1964: 119–123.)

Havainnollistan hallitsevan lauseen verbien esiintymistä eri alaryhmissä taulukoin. Verbitaulukoita on yhteensä 28, ja ne esiintyvät tekstissä käsittelyjärjestyksessä. Verbit ovat taulukoissa aakkosjärjestyksessä, lukuun ottamatta taulukoita 12–16 ja 26–30, joiden yhteydessä on erikseen ilmaistu, miten tieto on taulukossa esitetty. Verbeistä olen poiminut taulukoihin vain infinitiivimuotoisen pääverbin, vaikka usein verbit ovat

esiintyneet lauseyhteydessään liittomuotoina, verbiliittoina tai verbiketjuina, kuten *en olisi tiennyt* tai *voida olla ajattelematta* (ks. ISK 2004: 442, 445, 494). Toisinaan olen merkinnyt verbien esiintymämäärän jälkeen sulkuihin prosenttiluvun. Se ilmaisee, mikä on tiettyyn semanttiseen alaryhmään kuuluvien verbiesiintymien suhteellinen osuus kaikista teoksen referatiivirakenteiden tai *että*-lauseiden yhteydessä olevista verbiesiintymistä.

Suuri osa taulukoissa esitellyistä verbeistä on mentaalisia. ISK:ssa (2004) mentaaliset verbit jaetaan merkityksen perusteella tunnetta, havaintoa, ajattelutoimintaa ja propositionaalista asennetta ilmaiseviin. Propositionaalinen asenne tarkoittaa kognitiivista suhdetta proposition eli lauseen sisältöön. (ISK 2004: 454–455.) Käytän jaottelussa näitä mentaalisten verbien alaryhmiä, koska havaitseminen, ajatteleminen ja asennoituminen ovat keskenään erilaisia toimintoja, vaikka ne kaikki ovatkin mentaalisia. Alaryhmät poikkeavat toisistaan nähdäkseni siten, että havaitsemiseen liittyy – ainakin havaitsemisen välittömässä merkityksessä – lähes aina jokin aistihavainto, ajattelemiseen taas liittyy asioiden jäsentely mielessä ja asennoitumiseen tietty suhtautuminen lauseen sisältöön.

Luvuissa 3.4.1.–3.4.4. tarkastelen kommunikaatioverbien, havaintoa ja propositionaalista asennetta ilmaisevien mentaalisten verbien sekä muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvien verbien esiintymistä aineistoni referatiivirakenteiden yhteydessä. Luvussa 3.4.5. vertailen luvuissa 3.4.1.–3.4.4. saamiani tuloksia toisiinsa.

3.4.1. Kommunikaatioverbien esiintyminen aineistossa

Seuraavan sivun taulukosta 3 käy ilmi referatiivirakenteiden yhteydessä käytetyt kommunikaatioverbit ja niiden esiintymisfrekvenssit teoksessa *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta*. Teoksessa on yhteensä 106 objektina toimivaa referatiivirakennetta. Taulukko 3 osoittaa, että referatiivirakenteiden hallitsevien lauseiden verbisaneista 32 on kommunikaatioverbejä. Kommunikaatioverbeistä *todeta* esiintyy selvästi muita useammin, 14 kertaa, koska se on sävyiltään neutraali ja asiatekstiin sopiva. Luvun 3.3.1. esimerkki 56 (s. 34) havainnollistaa verbin tyypillistä käyttöyhteyttä. Yleensä kyseessä on tilanne, jossa jotakin on todettu tapahtuneen tai jossa tutkija toteaa jotakin. Seitsemän kertaa teoksessa esiintyvä *kertoa* on niin ikään suhteellisen yleinen. Sen sijaan *sanoa*-verbiä käytetään referatiivirakenteiden yhteydessä vain kolmesti.

Kommunikaatioverbiien esiintymät jakautuvat ryhmässä kahdeksan eri verbilekseemin kesken.

TAULUKKO 3. Objektina olevien referatiivirakenteiden hallitsevien lauseiden kommunikaatioverbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (TSE)

verbi	esiintymien määrä
huikata	1
ilmaista	4
ilmoittaa	1
kertoa	7
määritellä	1
sanoa	3
selittää	1
todeta	14
8 ⁷	32

Seuraavan sivun taulukko 4 havainnollistaa kommunikaatioverbiien esiintymistä referatiivirakenteiden yhteydessä Terveysmetsä-teoksessa. Edellä totesin, että Terveysmetsässä on yhteensä 100 objektina toimivaa referatiivirakennetta. Taulukko 4 osoittaa, että teoksessa esiintyy 18 saneen verran kommunikaatioverbejä. Kun tuloksia verrataan taulukon 3 lukuihin, huomataan, että kirjassa Temperamentti, stressi ja elämänthallinta kommunikaatioverbiien esiintymiä on 32 eli suhteessa selvästi enemmän kuin Terveysmetsässä. Teoksessa Temperamentti, stressi ja elämänthallinta kommunikaatioverbiien esiintymät muodostavat 30,2 prosenttia kaikista teoksen referatiivirakenteiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä ja Terveysmetsässä 18,0 prosenttia.

Taulukosta 4 huomataan, että Terveysmetsän useimmin käytetyt kommunikaatioverbit referatiivirakenteiden yhteydessä ovat *kertoa* (6 esiintymää), *sanoa* (3 esiintymää) ja *todeta* (3 esiintymää). Ryhmään kuuluu kahdeksan eri verbilekseemiä, ja *kertoa*-verbiä lukuun ottamatta kukin lekseemi esiintyy teoksessa vain yhdestä kolmeen kertaa.

⁷ Verbitaulukoissa 3–11 ja 17–25 verbisarakkeen alin rivi ilmaisee ryhmään kuuluvien verbilekseemien lukumäärän. Tutkimuksessa ensisijaisena tarkastelun kohteena ovat kuitenkin verbiien esiintymämäärät eivätkä verbilekseemien lukumäärät.

TAULUKKO 4. Objektina olevien referatiivirakenteiden hallitsevien lauseiden kommunikaatioverbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (Terv.)

verbi	esiintymien määrä
julistaa	1
kertoa	6
mainita	1
paljastaa	2
sanoa	3
taata	1
todeta	3
väittää	1
8	18

Taulukko 5 havainnollistaa referatiivirakenteiden yhteydessä esiintyviä kommunikaatioverbejä ja niiden esiintymisfrekvenssejä Muutoksen tekijät -kirjassa.

TAULUKKO 5. Objektina olevien referatiivirakenteiden hallitsevien lauseiden kommunikaatioverbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (MT)

verbi	esiintymien määrä
huhuta	1
huomauttaa	1
ilmoittaa	1
julistaa	2
kehua	1
kertoa	6
kuvata	1
myöntää	2
paljastaa	1
sanoa	16
syyttää	1
todeta	2
uhota	1
vakuuttaa	1
väittää	10
15	47

Muutoksen tekijöiden 115:stä objektina olevasta referatiivirakenteesta 47 (40,9 %) esiintyy kommunikaatioverbin yhteydessä. Kommunikaatioverbeillä on siis teoksessa verrattain paljon esiintymiä: Terveysmetsässä kommunikaatioverbejä esiintyy referatiivirakenteiden yhteydessä ainoastaan 18 sanetta (18,0 %) ja teoksessa

Temperamentti, stressi ja elämänhallinta 32 sanetta (30,2 %). Muutoksen tekijöiden useimmin käytetyt kommunikaatioverbit ovat *sanoa* (16 esiintymää), *väittää* (10 esiintymää) ja *kertoa* (6 esiintymää). Verbi *sanoa* on neutraalein ja merkitykseltään väljin kommunikaatioverbi (ISK 2004: 1414). Myös verbilekseemijä on suhteellisen paljon, 15 kappaletta. Taulukosta 5 nähdään, että verbejä *sanoa*, *väittää* ja *kertoa* lukuun ottamatta kaikki ryhmän verbit esiintyvät teoksen referatiivirakenteiden yhteydessä vain kerran tai kahdesti. Esimerkistä 79 käy ilmi *sanoa*-verbin tyypillinen esiintymisympäristö. Seitsemässä tapauksessa *sanoa*-verbi saa objektikseen juuri *olla*-verbin sisältävän referatiivirakenteen:

(79) Manikealaisen teosofian perustaja Mani oli kotoisin Babyloniasta ja *sanoi olevansa* viimeinen suuri profeetta. (MT, 28)

Sekä Terveysmetsässä että Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa *sanoa*-verbi esiintyy referatiivirakenteiden hallitsevista lauseista vain kolmesti eli huomattavasti harvemmin kuin Muutoksen tekijöissä.

3.4.2. Havaintoa ilmaisevien verbien esiintyminen aineistossa

Taulukosta 6 käyvät ilmi referatiivirakenteiden yhteydessä esiintyvät havaintoa ilmaisevat verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit teoksessa Temperamentti, stressi ja elämänhallinta.

TAULUKKO 6. Objektina olevien referatiivirakenteiden hallitsevien lauseiden mentaaliset (havaintoa ilmaisevat) verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (TSE)

verbi	esiintymien määrä
huomata	6
katsoa	4
kokea	3
kuulla	6
nähdä	2
tuntea	6
6	27

Taulukosta 6 huomataan, että Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa esiintyy 27 saneen verran havaintoa ilmaisevia mentaalisia verbejä. Saneiden esiintymät muodostavat 25,5 prosenttia kaikista teoksen referatiivirakenteiden yhteydessä olevista verbiesiintymistä. Ryhmässä on vain kuusi eri verbilekseemiä, mikä on suhteellisen

vähän. Useimmin käytetyt havaintoa ilmaisevat verbit ovat *huomata*, *kuulla* ja *tuntea*, jotka esiintyvät teoksen referatiivirakenteiden yhteydessä kukin kuudesti.

Taulukko 7 havainnollistaa referatiivirakenteiden yhteydessä käytettyjen havaintoa ilmaisevien verbien esiintymistä Terveysmetsä-teoksessa.

TAULUKKO 7. Objektina olevien referatiivirakenteiden hallitsevien lauseiden mentaaliset (havaintoa ilmaisevat) verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (Terv.)

verbi	esiintymien määrä
havaita	21
huomata	4
katsoa	6
kokea	12
kuulla	2
nähdä	3
tajuta	1
tuntea	8
8	57

Havaintoa ilmaisevia mentaalisia verbejä esiintyy Terveysmetsän referatiivirakenteiden hallitsevissa lauseissa jopa 57 saneen verran (57,0 %), kun taas Temperamentti, stressi ja elämäntähtäminen -teoksessa vastaava luku on 27 (25,5 %). Terveysmetsän 57 havaintoa ilmaisevaa verbiä ovat jakautuneet vain kahdeksan eri verbileksemin kesken, mikä tarkoittaa, että osalla verbeistä on verrattain paljon esiintymiä.

Terveysmetsä-teos kertoo monipuolisesti suomalaisesta luonnosta ja sen havainnoimisesta sekä luontoretkeilystä ihmisen voimavarana. Tämän vuoksi on luonnollista, että siinä käytetään paljon havaintoa ilmaisevia verbejä. Käytetyimpiä ovat verbit *havaita* (21 esiintymää), *kokea* (12 esiintymää) ja *tuntea* (8 esiintymää). Psykologian alaan kuuluvassa Temperamentti, stressi ja elämäntähtäminen -teoksessa puolestaan on useita tutkimuksia, joiden pohjalta esitettyjä väitteitä perustellaan. Siinä tyypillisesti kerrotaan, mitä tutkimuksissa on *todettu*. Myös Terveysmetsässä esitellään tutkimuksia, mutta niiden yhteydessä kerrotaan yleensä, mitä tutkimuksissa on *havaittu*. Toisessa kirjassa käytetään siis pääsääntöisesti kommunikaatioverbiä ja toisessa havaintoa ilmaisevaa mentaalista verbiä, vaikka puhutaan samasta asiasta. Esimerkissä 80 on Temperamentti, stressi ja elämäntähtäminen -teokselle tyypillinen tapa kertoa tutkimustuloksista ja esimerkiksi 81 vastaava tapaus Terveysmetsästä:

(80) Cortisolin eli *stressihormonin todettiin olevan* yhteydessä stressiin jo vauvoilla. (TSE, 200)

(81) Syvän *luontosuhteen on havaittu olevan* kytköksissä tervehtymisen kokemuksiin. (Terv., 260)

Temperamentti, stressi ja elämäntapa -kirjassa *todeta*-verbiä käytetään referatiivirakenteiden yhteydessä 14 kertaa (13,2 %) ja Terveystieteissä vain kolme kertaa (3,0 %). *Havaita*-verbiä sen sijaan käytetään Terveystieteissä 21 kertaa. *Havaita*-verbin saneiden esiintymät muodostavat 21,0 prosenttia kaikista teoksen referatiivirakenteiden yhteydessä olevista verbiesiintymistä. Temperamentti, stressi ja elämäntapa -teoksessa *havaita*-verbi ei esiinny referatiivirakenteiden yhteydessä kertaakaan. Sen lisäksi, että luonto aihepiirinä on yksi syy havaintoa ilmaisevien verbien yleisyyteen Terveystieteissä, syynä voi olla myös kirjoittajien henkilökohtainen tapa kirjoittaa. Leppäsellä ja Pajusella on tapana ilmaista *havaita*-verbillä sellainen asia, jonka Keltikangas-Järvinen ilmaisee tyypillisesti *todeta*-verbillä.

Suomen kielen taajuussanaston (1979) mukaan *todeta*-verbi esiintyy tietokirjallisuuden aineistossa useammin kuin *havaita*-verbi. Taajuussanaston mukaan *todeta*-verbi esiintyy 12,22 kertaa 10 000 sanaesiintymää kohden (12,22 ‰) ja *havaita*-verbi 6,28 kertaa (6,28 ‰). (Saukkonen-Haipus-Niemikorpi-Sulkala 1979: 314, 491.) Kuten edeltä huomataan, omassa aineistossani *havaita*-verbi on ainakin referatiivirakenteiden yhteydessä yleisempi kuin *todeta*-verbi, eli tulos ei ole yhteneväinen taajuussanaston yleiskieltä koskevan tilaston kanssa.

Taulukosta 8 käyvät ilmi referatiivirakenteiden yhteydessä käytetyt havaintoa ilmaisevat verbit esiintymisfrekvensseineen Muutoksen tekijät -teoksessa.

TAULUKKO 8. Objektina olevien referatiivirakenteiden hallitsevien lauseiden mentaaliset (havaintoa ilmaisevat) verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (MT)

verbi	esiintymien määrä
huomata	3
katsoa	9
kuulla	1
nähdä	5
tajuta	2
5	20

Taulukosta 8 huomataan, että Muutoksen tekijöiden referatiivirakenteiden yhteydessä esiintyy 20 saneen verran havaintoa ilmaisevia mentaalisia verbejä. Saneiden esiintymät muodostavat vain 17,4 prosenttia teoksen kaikista referatiivirakenteiden yhteydessä olevista verbiesiintymistä. Havaintoa ilmaisevia verbejä esiintyy myös määrällisesti vähän – ainoastaan viisi eri verbilekseemiä. Kukin näistä verbilekseemeistä esiintyy referatiivirakenteiden yhteydessä suhteellisen harvoin. Useimmin käytetyt verbilekseemit ovat *katsoa* (9 esiintymää) ja *nähdä* (5 esiintymää).

Kun verrataan keskenään taulukoita 6–8, huomataan, että Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa havaintoa ilmaisevilla verbeillä on 27 esiintymää (25,5 %) eli suhteessa jonkin verran enemmän kuin Muutoksen tekijöissä. Sen sijaan Terveysmetsässä tämän semanttisen alaryhmän verbejä esiintyy ylivoimaisesti eniten, jopa 57 saneen verran (57,0 %). Esimerkiksi *havaita*-verbi esiintyy Terveysmetsän referatiivirakenteiden hallitsevissa lauseissa 21 kertaa mutta muissa teoksissa ei kertaakaan.

Kuten edellä totesin, havaintoa ilmaiseva *katsoa*-verbi esiintyy Muutoksen tekijöiden hallitsevissa lauseissa yhdeksän kertaa (ks. taulukko 8). Verbi esiintyy Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa referatiivirakenteiden yhteydessä neljä kertaa ja Terveysmetsässä kuusi kertaa (ks. taulukot 6 ja 7). *Katsoa*-verbissä on huomionarvoista se, että se ei voi ilmaista *että*-lauseiden tai referatiivirakenteiden yhteydessä suoraa, välitöntä havaintoa vaan ainoastaan välillistä, episteemistä havaintoa (Pajunen 2001: 367). Episteemisyydellä tarkoitetaan puhujan tietoa, käsitystä tai päätelmää siitä, onko asiointila mahdollinen, todennäköinen tai varma (ISK 2004: 1483). Niin ikään havaintoa ilmaisevia mentaalisia verbejä *nähdä*, *kuulla*, *havaita* ja *huomata* käytetään usein episteemisessä merkityksessä (Pajunen 2001: 391). Muutoksen tekijöistä peräisin olevassa esimerkissä 82 *katsoa*-verbiä käytetään referatiivirakenteen yhteydessä ilmaisemassa välillistä, episteemistä havaintoa ja esimerkissä 83 epäkieliopillisesti ilmaisemassa suoraa, välitöntä havaintoa:

(82) Varhaishumanistit *katsoivat olevansa* älyllistä eliittiä – –. (MT, 119)

(83) **Katson lasten leikkivän* pihalla. (Pajunen 2001: 367)

Esimerkissä 83 *katsoa*-verbiä on käytetty referatiivirakenteen yhteydessä sen tavanomaisessa merkityksessä 'tarkata silmillä', ja siksi se on esiintymisyhteydessään epäkieliopillinen. Olen kuitenkin laskenut *katsoa*-verbin ja muut samalla tavalla käyttäytyvät verbit havaintoa ilmaisevien mentaalisten verbien ryhmään, koska niiden leksikaalinen päämerkitys on agenttiivisen aistihavainnon ilmaiseminen. Kielitoimiston

sanakirjan mukaan *katsoa*-verbin ensisijainen merkitys on 'tarkata silmillä'. Välillistä havaintoa ilmaiseva 'olla jotakin mieltä' esiintyy sen sijaan vasta kuudennessa merkitysryhmässä. (KS.)

3.4.3. Propositionaalista asennetta ilmaisevien verbien esiintyminen aineistossa

Taulukko 9 havainnollistaa referatiivirakenteiden yhteydessä esiintyvien propositionaalista asennetta ilmaisevien mentaalisten verbien esiintymistä teoksessa *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta*. Propositionaalista asennetta ilmaisevilla verbeillä on teoksessa 25 esiintymää. Tämä tarkoittaa, että 23,6 prosenttia kaikista teoksen referatiivirakenteiden yhteydessä olevista verbiesiintymistä ilmaisee propositionaalista asennetta. Ryhmään kuuluu kahdeksan eri verbilekseemiä, joista useimmin käytetään verbejä *odottaa* (10 esiintymää), *tietää* (8 esiintymää) ja *kuvitella* (2 esiintymää). Muut ryhmään kuuluvat verbilekseemit esiintyvät referatiivirakenteiden yhteydessä kukin vain kerran.

TAULUKKO 9. Objektina olevien referatiivirakenteiden hallitsevien lauseiden mentaaliset (propositionaalista asennetta ilmaisevat) verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (TSE)

verbi	esiintymien määrä
kuvitella	2
muistaa	1
odottaa	10
olettaa	1
tietää	8
toivoa	1
uskoa	1
ymmärtää	1
8	25

Seuraavalla sivulla olevaan taulukkoon 10 olen koonnut referatiivirakenteiden yhteydessä esiintyvät propositionaalista asennetta ilmaisevat verbit esiintymisfrekvensseineen *Terveysmetsä*-teoksessa. Taulukko osoittaa, että propositionaalista asennetta ilmaisevilla verbeillä on *Terveysmetsässä* 19 esiintymää. Tämä tarkoittaa, että 19,0 prosenttia teoksen referatiivirakenteiden hallitsevista lauseista sisältää propositionaalista asennetta ilmaisevan verbin. Teoksessa *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* vastaava luku on 23,6 prosenttia. *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* -teoksessa esiintyy siis suhteessa hieman enemmän propositionaalista asennetta ilmaisevia verbejä kuin

Terveysmetsä-teoksessa. Terveysmetsässä ryhmään kuuluu kahdeksan eri verbilekseemiä, joista yleisimmät ovat *tietää* (6 esiintymää), *olettaa* (4 esiintymää) ja *toivoa* (4 esiintymää). Muut ryhmään kuuluvat verbit esiintyvät referatiivirakenteiden yhteydessä kukin vain kerran.

TAULUKKO 10. Objektina olevien referatiivirakenteiden hallitsevien lauseiden mentaaliset (propositionaalista asennetta ilmaisevat) verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (Terv.)

verbi	esiintymien määrä
arvella	1
arvioida	1
epäillä	1
odottaa	1
olettaa	4
tiedostaa	1
tietää	6
toivoa	4
8	19

Seuraavalla sivulla olevasta taulukosta 11 käyvät ilmi referatiivirakenteiden yhteydessä esiintyvät propositionaalista asennetta ilmaisevat verbit esiintymisfrekvensseineen Muutoksen tekijät -teoksessa. Taulukosta nähdään, että Muutoksen tekijöissä esiintyy 41 saneen verran propositionaalista asennetta ilmaisevia mentaalisia verbejä. Saneiden esiintymät muodostavat 35,7 prosenttia kaikista teoksen referatiivirakenteiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä. Ryhmään kuuluvilla verbeillä on selvästi enemmän esiintymiä Muutoksen tekijöissä kuin muissa aineistoni teoksissa: Temperamentti, stressi ja elämäntilanne -teoksessa verbien osuus on 23,6 prosenttia ja Terveysmetsässä 19,0 prosenttia. Muutoksen tekijöissä ryhmään kuuluu 14 eri verbilekseemiä, mikä on suhteellisen paljon. Propositionaalista asennetta ilmaisevista verbeistä ylivoimaisesti yleisin on *uskoa*, joka esiintyy hallitsevissa lauseissa 15 kertaa. Luvun 3.3.2. esimerkki 71 (s. 38) havainnollistaa *uskoa*-verbin tyypillistä käyttöyhteyttä. *Tietää*-verbi puolestaan esiintyy neljä kertaa ja kuuluu muissakin aineistoni teoksissa yleisimpiin propositionaalista asennetta ilmaiseviin verbeihin. *Tietää*- ja *uskoa*-verbejä lukuun ottamatta kaikki verbilekseemit esiintyvät teoksen referatiivirakenteiden yhteydessä vain yhdestä kolmeen kertaa.

Muutoksen tekijöissä esitellään jonkin verran tutkimuksia, mutta kerronnan pääpaino on siinä, mitä eri historialliset henkilöt ja historiantutkijat ovat sanoneet. Teoksessa käsitellään aihetta myyttien ja tarinoiden pohjalta. Kirjassa referoiduissa myyteissä, kirjeissä ja tarinoissa usein kerrotaan, mitä henkilöt ovat uskoneet, toivoneet tai tienneet. Tämä voi osaltaan selittää propositionaalista asennetta ilmaisevien mentaalisten verbien yleisyyttä.

TAULUKKO 11. Objektina olevien referatiivirakenteiden hallitsevien lauseiden mentaaliset (propositionaalista asennetta ilmaisevat) verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (MT)

verbi	esiintymien määrä
arvella	3
haluta	2
kuvitella	3
käsittää	1
luulla	3
odottaa	1
olettaa	1
pelätä	3
sallia	1
suoda	1
tahtoa	1
tietää	4
toivoa	2
uskoa	15
14	41

3.4.4. Muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvien verbien esiintyminen aineistossa

Tässä luvussa sekä luvussa 3.8.4. käsitelen niitä aineistoni referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden yhteydessä esiintyviä verbejä, jotka eivät kuulu esiintymisfrekvensseiltään suurimpiin ryhmiin eli kommunikaatioverbeihin, havaintoa ilmaiseviin verbeihin tai propositionaalista asennetta ilmaiseviin verbeihin. Nämä muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvat verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit käyvät ilmi tämän luvun taulukoista⁸ 12–14 ja luvun 3.8.4. taulukoista 26–28.

⁸ Semanttisia alaryhmiä käsittelevissä taulukoissa alaryhmän nimen perässä oleva (M)-merkintä viittaa siihen, että kyseinen verbi kuuluu mentaalisiin verbeihin. Taulukoissa 12–14 ja 26–28 verbit ovat aakkosjärjestyksessä semanttisen alaryhmän nimen perusteella.

Taulukko 12 havainnollistaa muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvien verbien esiintymistä teoksessa *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta*. Taulukko osoittaa, että *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* -teoksessa referatiivirakenteita käytetään ajattelutoimintaa ja abstraktia suhdetta ilmaisevien verbien kanssa. Ajattelutoimintaa ilmaisevia mentaalisia verbejä käytetään vähän: verbiä *suunnitella* kerran ja *ajatella* viisi kertaa. Sen sijaan abstraktia suhdetta ilmaisevia verbejä käytetään enemmän: verbiä *esittää* kerran ja *osoittaa* 15 kertaa.

TAULUKKO 12. Objektina olevien referatiivirakenteiden yhteydessä esiintyvät, muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvat verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (TSE)

semanttinen alaryhmä	verbi	esiintymien määrä
abstrakti suhde	esittää	1
abstrakti suhde	osoittaa	15
ajattelutoiminta (M)	ajatella	5
ajattelutoiminta (M)	suunnitella	1
		22

Osoittaa-verbin yleisyys *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* -teoksessa johtuu siitä, että informointiin pyrkivälle, etenkin psykologiaa käsittelevälle tietokirjalle on tyypillistä, että kirjoittaja esittää useita tutkimustuloksia väitteidensä tueksi ja lukijoiden vakuuttamiseksi. Verbiä käytetään, kun kerrotaan, mitä eri tutkimukset ovat osoittaneet. Esimerkin 84 kaltaisia virkkeitä esiintyy teoksessa 15:

(84) *Impulsiivisuuden on myös osoitettu olevan yhteydessä voimakkaaseen BAS-systeemiin.* (TSE, 84)

Taulukosta 13 käy ilmi muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvien verbien esiintyminen referatiivirakenteiden yhteydessä *Terveysmetsä*-teoksessa.

TAULUKKO 13. Objektina olevien referatiivirakenteiden yhteydessä esiintyvät, muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvat verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (Terv.)

semanttinen alaryhmä	verbi	esiintymien määrä
abstrakti suhde	osoittaa	1
ajattelutoiminta (M)	ajatella	3
ajattelutoiminta (M)	päätellä	1
ajattelutoiminta (M)	suunnitella	1
		6

Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksen ja Terveysmetsän välillä on selvä ero abstraktia suhdetta ilmaisevan *osoittaa*-verbin esiintymisfrekvenssissä. Terveysmetsässä verbi esiintyy referatiivirakenteiden yhteydessä vain kerran (ks. taulukko 13), kun taas Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa se esiintyy 15 kertaa (ks. taulukko 12). Aineistoni psykologiaa käsittelevässä teoksessa esitellään selvästi enemmän tutkimustuloksia kuin luontoa käsittelevässä teoksessa. Se osaltaan selittää *osoittaa*-verbin yleisyyden Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa: *osoittaa*-verbiä käytetään nimenomaan silloin, kun kerrotaan, mitä tutkimukset ovat osoittaneet. Sen sijaan ajattelutoimintaa ilmaisevia mentaalaisia verbejä esiintyy Terveysmetsässä suunnilleen yhtä harvoin kuin Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessakin. Näistä verbeistä *ajatella* esiintyy Terveysmetsän referatiivirakenteiden yhteydessä kolmesti, ja verbit *päätellä* sekä *suunnitella* esiintyvät kumpikin kerran.

Taulukosta 14 nähdään muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvat verbit esiintymisfrekvensseineen Muutoksen tekijät -teoksessa. Taulukosta käy ilmi, että Muutoksen tekijöiden referatiivirakenteiden hallitsevista lauseista esiintyy mentaaliset ajattelutoimintaa ilmaisevat verbit *ajatella* ja *ennustaa* kumpikin kerran. Myös abstraktia suhdetta ilmaisevat *esittää* ja *todistaa* esiintyvät kerran ja *osoittaa* kolme kertaa.

TAULUKKO 14. Objektina olevien referatiivirakenteiden yhteydessä esiintyvät, muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvat verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (MT)

semanttinen alaryhmä	verbi	esiintymien määrä
abstrakti suhde	esittää	1
abstrakti suhde	osoittaa	3
abstrakti suhde	todistaa	1
ajattelutoiminta (M)	ajatella	1
ajattelutoiminta (M)	ennustaa	1
		7

Abstraktia suhdetta ilmaisevilla verbeillä, etenkin *osoittaa*-verbillä, on selvästi enemmän esiintymiä Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa kuin muissa aineistoni teoksissa (ks. taulukko 12). Teoksessa Temperamentti, stressi ja elämänhallinta ryhmään kuuluvien verbiesiintymien osuus on jopa 15,1 prosenttia, kun taas Terveysmetsässä vastaava osuus on 1,0 prosenttia ja Muutoksen tekijöissä 4,3 prosenttia. Terveysmetsässä ja Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa on hieman enemmän ajattelutoimintaa ilmaisevien verbien esiintymiä kuin Muutoksen tekijöissä. Terveysmetsässä ryhmään kuuluvien verbiesiintymien osuus on 5,0 prosenttia ja

Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa 5,7 prosenttia. Muutoksen tekijöiden referatiivirakenteiden yhteydessä ajattelutoimintaa ilmaisevien verbien esiintymien osuus on sen sijaan vain 1,7 prosenttia.

3.4.5. Kokoavaa vertailua verbien esiintymisestä referatiivirakenteiden yhteydessä

Tässä luvussa kokoan yhteen havaintoni siitä, millaisten verbien yhteydessä referatiivirakenteet esiintyvät aineistoni tietokirjoissa. Aluksi tarkastelen, miten verbiesiintymät ovat jakautuneet eri semanttisiin alaryhmiin ja millaisia eroja ja yhtäläisyyksiä verbien esiintymisessä on havaittavissa kunkin teoksen sisällä sekä eri teosten välillä. Luvun lopussa tuon ilmi, mitkä verbit ovat kaikkein yleisimpiä aineistoni referatiivirakenteiden hallitsevissa lauseissa.

Taulukosta 15 näkyy referatiivirakenteiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymien jakautuminen semanttisiin alaryhmiin teoskohtaisesti. Luvut on ilmoitettu prosentteina (%) kymmenesosien tarkkuudella. Yhteenvetona voidaan todeta, että valitsemieni teosten välillä on yllättävän suuria eroja siinä, millaisten verbien yhteydessä referatiivirakenteet esiintyvät. Aineistoni perusteella ei siis voida sanoa yksiselitteisesti, millaisten verbien yhteydessä referatiivirakenteet tyypillisesti esiintyvät tietokirjallisuudessa. Kun taulukon 15 lukuja verrataan toisiinsa, huomataan, että kommunikaatioverbien saneita esiintyy eniten Muutoksen tekijöissä (40,9 %). Havaintoa ilmaisevilla verbeillä puolestaan on ylivoimaisesti eniten esiintymiä Terveysmetsässä (57,0 %). Propositionaalista asennetta ilmaisevien verbien esiintymisfrekvenssit ovat kussakin teoksessa suhteellisen lähellä toisiaan. Muutoksen tekijöissä ryhmään kuuluvia verbiesiintymiä on kuitenkin eniten (35,7 %).

TAULUKKO 15. Objektina olevien referatiivirakenteiden yhteydessä esiintyvien, eri semanttisiin alaryhmiin kuuluvien verbien suhteelliset osuudet teoksittain. (esiintymät)

	K	H	P	AS	AT⁹
TSE	30,2	25,5	23,6	15,1	5,7
Terv.	18,0	57,0	19,0	1,0	5,0
MT	40,9	17,4	35,7	4,3	1,7

⁹ Taulukoissa 15–16 ja 29–30 esiintyvien lyhenteiden selitykset: K = kommunikaatioverbit, H = havaintoa ilmaisevat verbit, P = propositionaalista asennetta ilmaisevat verbit, AS = abstraktia suhdetta ilmaisevat verbit, AT = ajattelutoimintaa ilmaisevat verbit, A = arviota ilmaisevat verbit, T = tunnetta ilmaisevat verbit, Kaus. = kausatiiviset verbit ja Muut = edellä mainittuihin semanttisiin alaryhmiin kuulumattomat verbit.

Vertailtaessa verbien esiintymisfrekvenssejä kunkin teoksen sisällä huomataan, että teoksessa Temperamentti, stressi ja elämäntapa käytetyimpiä ovat kommunikaatioverbit (30,2 %), samoin kuin Muutoksen tekijöissä (40,9 %). Terveysmetsässä taas havaintoa ilmaisevilla verbeillä on huomattavasti enemmän esiintymiä kuin muihin ryhmiin kuuluvilla verbeillä (57,0 %). Temperamentti, stressi ja elämäntapa -teoksessa kommunikaatioverbien sekä havaintoa ja propositionaalista asennetta ilmaisevien mentaalisten verbien esiintymisfrekvensseissä ei ole merkittävää eroa, kun taas Terveysmetsässä ja Muutoksen tekijöissä erot eri semanttisiin alaryhmiin kuuluvien verbien esiintymisfrekvensseissä ovat suuremmat. Terveysmetsässä kommunikaatioverbien (18,0 %) ja propositionaalista asennetta ilmaisevien verbien esiintymiä (19,0 %) on selvästi vähemmän kuin havaintoa ilmaisevien verbien esiintymiä (57,0 %). Muutoksen tekijöissä puolestaan havaintoa ilmaisevien verbien esiintymiä (17,4 %) on huomattavasti vähemmän kuin kommunikaatioverbien (40,9 %) ja propositionaalista asennetta ilmaisevien verbien esiintymiä (35,7 %).

Abstraktia suhdetta ilmaisevilla verbeillä on eniten esiintymiä teoksessa Temperamentti, stressi ja elämäntapa, jossa ryhmään kuuluvien verbiesiintymien osuus on 15,1 prosenttia. Terveysmetsässä abstraktia suhdetta ilmaisee puolestaan vain 1,0 prosenttia ja Muutoksen tekijöissä 4,3 prosenttia referatiivirakenteiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä. Ajattelutoimintaa ilmaisevien mentaalisten verbien esiintymisfrekvensseissä ei ole merkittävää eroa teosten välillä: Temperamentti, stressi ja elämäntapa -teoksessa ryhmään kuuluvien verbiesiintymien osuus on 5,7 prosenttia, Terveysmetsässä 5,0 prosenttia ja Muutoksen tekijöissä 1,7 prosenttia. Siihen, miksi jokin verbin semanttinen alaryhmä on vahvasti edustettuna jossakin teoksessa ja jossakin taas ei, vaikuttavat varmasti sekä teoksen aihepiiri että kirjoittajan tapa kirjoittaa ja valita eri verbien välillä.

Seuraavalla sivulla olevaan taulukkoon 16 olen koonnut yleisimmät referatiivirakenteiden yhteydessä esiintyvät verbit. Taulukon verbisarakkeessa¹⁰ olen luetellut verbit yleisimmästä alkaen. Osuus aineiston referatiivirakenteista -sarake ilmaisee, mikä on kunkin verbin esiintymien suhteellinen osuus koko aineistosta eli kolmesta tietokirjasta. Sarakkeesta selviää esimerkiksi se, että 6,5 prosenttia kaikista aineiston referatiivirakenteiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä on *havaita-*

¹⁰ Taulukon 16 sarakkeita koskevat tiedot sekä taulukon verbien valintaperusteet ovat voimassa myös taulukossa 30 (s. 78), johon olen koonnut vastaavat luvut *että*-lauseiden yhteydessä käytetyistä yleisistä verbeistä.

verbejä. Osuus teoksen referatiivirakenteista -sarake puolestaan kertoo, mikä on verbin esiintymien suhteellinen osuus siinä teoksessa, jossa kyseinen verbi esiintyy määrällisesti useimmin. Oikeanpuoleisimmasta sarakkeesta käy ilmi, missä aineistoni teoksessa mikin verbi on yleisin. Siitä selviää, että esimerkiksi *havaita*-verbi esiintyy useammin Terveysmetsässä kuin muissa aineistoni teoksissa. Näin ollen osuus teoksen referatiivirakenteista -sarake kertoo, että *havaita*-verbin esiintymät muodostavat 21,0 prosenttia Terveysmetsän referatiivirakenteiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä. Olen poiminut taulukkoon vain sellaiset verbit, jotka esiintyvät vähintään neljä kertaa vähintään yhdessä teoksista, koska tällöin voi nähdäkseni sanoa, että verbi on ainakin yhdessä teoksessa suhteellisen yleinen.

TAULUKKO 16. Objektina olevien referatiivirakenteiden yhteydessä useimmin esiintyvät verbit ja niiden suhteelliset osuudet koko aineistossa ja teoksittain.

verbi	osuus aineiston referatiivirakenteista (%)	osuus teoksen referatiivirakenteista (%)	teos, jossa verbi esiintyy useimmin (min. 4 esiintymää / teos)
sanoa (K)	6,9	13,9	MT
havaita (H)	6,5	21,0	Terv.
katsoa (H)	5,9	7,8	MT
kertoa (K)	5,9	6,6	TSE
osoittaa (AS)	5,9	14,2	TSE
todeta (K)	5,9	13,2	TSE
tietää (P)	5,6	7,5	TSE
uskoa (P)	5,0	13,0	MT
kokea (H)	4,7	12,0	Terv.
tuntea (H)	4,4	8,0	Terv.
huomata (H)	4,0	5,7	TSE
odottaa (P)	3,7	9,4	TSE
väittää (K)	3,4	8,7	MT
nähdä (H)	3,1	4,3	MT
ajatella (AT)	2,8	4,7	TSE
kuulla (H)	2,8	5,7	TSE
toivoa (P)	2,2	4,0	Terv.
olettaa (P)	1,9	4,0	Terv.
ilmaista (K)	1,2	3,8	TSE

Taulukosta 16 käy ilmi, että koko aineiston yleisin verbi on *sanoa*. Sen esiintymät muodostavat 6,9 prosenttia kaikista referatiivirakenteiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä. Terveysmetsä-teoksen yleisin ja koko aineiston toiseksi yleisin verbi referatiivirakenteiden yhteydessä on *havaita*. *Havaita*-verbin esiintymät muodostavat 6,5

prosenttia koko aineiston ja 21,0 prosenttia Terveysmetsän referatiivirakenteiden yhteydessä olevista verbiesiintymistä. Yleisiä ovat myös verbit *katsoa*, *kertoa*, *osoittaa* ja *todeta*, joista jokaisen esiintymien osuus koko aineistosta on 5,9 prosenttia. Tulokset ovat yhteneväisiä Forsman Svenssonin (1985) tutkimuksen kanssa: myös Forsman Svenssonin aineistossa referatiivirakenteet esiintyvät useimmiten juuri verbien *kertoa*, *osoittaa* ja *todeta* yhteydessä. Hänen aineistonsa koostuu muun muassa 1970-luvun asiaproosasta. Forsman Svenssonin tutkimuksen mukaan havaintoa ilmaisevat verbit ovat tyypillisiä etenkin kertomakirjallisuudelle. (Forsman Svensson 1985: 60.) Oma tutkimukseni osoittaa, että havaintoa ilmaisevat verbit, kuten *havaita*, *katsoa* ja *kokea*, ovat suhteellisen yleisiä myös tietokirjallisuudessa. On kuitenkin syytä ottaa huomioon, että Forsman Svenssonin tutkimuksen aineisto on vanhempaa kuin tämän tutkimuksen.

Taulukosta 16 nähdään, että suurin osa aineistossa usein käytetyistä verbileksemeistä esiintyy useimmin juuri teoksessa *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta*. Teoksen referatiivirakenteiden yhteydessä esiintyy kuitenkin vähiten verbileksemejä: *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* -teoksessa on 26 eri verbilekseemiä, kun taas *Terveysmetsässä* niitä on 28 ja *Muutoksen tekijöissä* 39. *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* -teokselle on siis tyypillistä, että verbileksemejä on verrattain vähän, mutta osalla niistä on suhteellisen paljon esiintymiä, kun taas *Muutoksen tekijöissä* verbileksemejä on selvästi eniten, mutta kukin niistä esiintyy teoksessa suhteellisen harvoin. Taulukosta 16 huomataan myös, että yleisimmin käytetyistä verbileksemeistä suurin osa eli seitsemän ilmaisee havaintoa. Sekä kommunikaatioverbejä että propositionaalista asennetta ilmaisevia verbejä esiintyy viiden lukeeseen verran. Abstraktia suhdetta ilmaisevien verbien sekä ajattelutoimintaa ilmaisevien verbien ryhmiin kuuluu kumpaankin vain yksi yleiseksi lukeutuva verbilekseemi.

3.5. *Että*-lauseiden yleisyys aineistossa

Tässä luvussa tuon ilmi objektina olevien *että*-lauseiden esiintymämäärät ja suhteelliset osuudet kussakin teoksessa ja koko aineistossa. Esiintymämäärät ja prosenttiosuudet olen koonnut myös sivun 29 taulukkoon 1.

Keltikangas-Järvisen *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* -teoksessa on yhteensä 291 objektina olevaa *että*-lausetta. Referatiivirakenteita sen sijaan on 106. Näin ollen teoksen 397 tarkasteltavasta rakenteesta 73,3 prosenttia on *että*-lauseita. Leppäsen ja Pajusen *Terveysmetsä*-teoksessa on 117 objektin asemassa olevaa *että*-lausetta ja 100

referatiivirakennetta, mikä tarkoittaa, että *että*-lauseiden osuus tarkastelemistani rakenteista on 53,9 prosenttia. Matilaisen Muutoksen tekijät -teoksessa on puolestaan 129¹¹ objektina toimivaa *että*-lausetta ja 115 referatiivirakennetta, eli 52,9 prosenttia tarkastelemistani rakenteista on *että*-lauseita. Yhteensä koko aineistossa on 537 objektina toimivaa *että*-lausetta, joista jopa 54,2 prosenttia sisältyy teokseen Temperamentti, stressi ja elämänhallinta. Aineistossa on kaiken kaikkiaan 858 objektin asemassa olevaa *että*-lausetta ja referatiivirakennetta, joista *että*-lauseiden osuus on 62,6 prosenttia. Edeltä huomataan, että Terveysmetsässä ja Muutoksen tekijöissä *että*-lauseita on suhteessa lähes saman verran kuin referatiivirakenteita, kun taas Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa *että*-lauseiden ja referatiivirakenteiden esiintymisfrekvensseissä on huomattava ero.

3.6. Passiivimuotoisten *että*-lauseiden esiintyminen aineistossa

Tässä luvussa käsittelem passiivimuotoisten *että*-lauseiden esiintymistä aineistossani. Luvun lopussa vertailen toisiinsa passiivi- ja aktiivimuotoisten *että*-lauseiden esiintymisfrekvenssiä. Passiivimuotoisten rakenteiden teoskohtaiset esiintymämäärät ja prosenttiosuudet käyvät ilmi sivun 30 taulukosta 2.

Teoksessa Temperamentti, stressi ja elämänhallinta on yhteensä 23 passiivimuotoista *että*-lausetta. Passiivimuotoisten *että*-lauseiden osuus kaikista teoksen objektina olevista *että*-lauseista on 7,9 prosenttia. Passiivimuotoisia referatiivirakenteita on puolestaan 4,7 prosenttia kaikista teoksen objektina olevista referatiivirakenteista. Näin ollen passiivimuotoisia *että*-lauseita esiintyy kirjassa suhteessa hieman enemmän kuin passiivimuotoisia referatiivirakenteita. Tämänkin selittänee *että*-lauseiden tunnusmerkittämyys: koska passiivimuotoisella referatiivirakenteella on aikasuhteesta riippuen aina ilmipantuna joko morfologinen tunnus *-tUn* tai *-(t)tAvAn*, on oletettavaa, että *että*-lauseen referatiivimuotoihin nähden tunnusmerkitön passiivimuotoinen verbi esiintyy teoksissa useammin kuin referatiivirakenteen tunnusmerkillinen infiniittiverbi (ks. Hakulinen–Karlsson 1979: 356). Saattaa siis olla, että kirjoittaja valitsee herkemmin passiivimuotoisen *että*-lauseen kuin raskaan *-tUn-* tai *-(t)tAvAn*-tunnuksen sisältävän passiivimuotoisen referatiivirakenteen. Passiivimuotoisten tapausten harvinaisuus taas johtuu passiivin tunnusmerkkisyydestä aktiiviin nähden (ISK 2004: 1269).

¹¹ Muutoksen tekijöiden *että*-lauseista 16 sisältyy lainaukseen. Lainauksiin sisältyviä tapauksia olen käsitellyt tarkemmin sivulla 28 pääluvun 3. alla.

Terveysmetsä-teoksessa on ainoastaan viisi passiivimuotoista objektina toimivaa *että*-lausetta. Muutoksen tekijöissä taas esiintyy 15 passiivimuotoista *että*-lausetta, mikä on 11,6 prosenttia kaikista teoksen objektina olevista *että*-lauseista. Passiivimuotoisia *että*-lauseita esiintyy Muutoksen tekijöissä suhteessa enemmän kuin Terveysmetsässä (4,3 %) ja teoksessa Temperamentti, stressi ja elämäntapa (7,9 %). Passiivimuotoisten *että*-lauseiden esiintymisfrekvensseissä ei ole kuitenkaan merkittävää eroa teosten välillä.

Aineistossani passiivimuotoisia objektin asemassa olevia *että*-lauseita on 8,0 prosenttia kaikista tarkasteltavista *että*-lauseista (43 esiintymää). Näin ollen aktiivimuotoisten *että*-lauseiden osuus aineistosta on 92,0 prosenttia. Passiivimuotoisia objektina toimivia referatiivirakenteita on puolestaan 3,4 prosenttia (11 esiintymää). Hakulisen, Karlssonin ja Vilkkunan (1980: 132) tutkimuksen mukaan yleiskielessä käytetään selvästi enemmän passiivimuotoisia transitiivilauseita (14,0 %) kuin mitä oma tutkimukseni pelkistä passiivimuotoisista *että*-lauseista (8,0 %) ja referatiivirakenteista (3,4 %) tuo ilmi.

3.7. Aineiston *että*-lauseiden syntaktinen rakenne

Luvussa 3.7.1. tarkastelen samassa virkkeessä olevien *että*-lauseiden syntaktisia suhteita. Osassa tapauksista samaan virkkeeseen sisältyvät *että*-lauseet ovat keskenään alistussuhteessa ja osassa taas eivät. Luvussa 3.7.2. käsittelen tukipronominin esiintymistä aineistoni *että*-lauseiden yhteydessä. Luvussa 3.7.3. tarkastelen puolestani tapauksia, joissa *että*-lauseeseen on upotettu jokin toinen sivulause, esimerkiksi *kun*- tai *jos*-lause. Kussakin alaluvussa havainnollistan tapauksia aineistoesimerkein.

3.7.1. Kaksi *että*-lausetta sisältävät virkkeet

Teoksessa Temperamentti, stressi ja elämäntapa on yksi sellainen tapaus, jossa kaksi *että*-lausetta seuraavat toisiaan samassa virkkeessä siten, että jälkimmäinen *että*-lause on alisteinen sitä edeltävälle *että*-lauseelle. Esimerkissä 85 edellinen *että*-lause on hallitseva sitä seuraavaan *että*-lauseeseen nähden:

(85) Edellä kuitenkin *kerrottiin, että sosiaalisuus tarkoittaa vain sitä, että* muiden kanssa yhdessäolo ja muilta tullut kiitos toimivat palkintona ihmiselle. (TSE, 121)

Esimerkin 85 jälkimmäistä *että*-lausetta ei voisi korvata referatiivirakenteella, koska abstraktia suhdetta ilmaisevan *tarkoittaa*-verbin yhteydessä ei yleensä käytetä

referatiivirakennetta (ks. Hakulinen–Karlsson 1979: 353). Kuitenkaan ei tule poissulkea sitä mahdollisuutta, että referatiivirakennetta käytettäisiin tulevaisuudessa myös sellaisten verbien yhteydessä, joissa sitä ei ole perinteisesti käytetty, esimerkiksi juuri *tarkoittaa*-verbin yhteydessä. Referatiivirakenteen käyttöalan laajentumista ja muuntumista on käsitellyt pro gradu -tutkielmassaan muun muassa Sjöblom (1991). Sjöblom käyttää aineistonaan sanomalehtitekstejä vuosilta 1836–1989. Sjöblomin tutkimusaineiston perusteella referatiivirakenne ei ole syrjäyttänyt mitään rakennetta mutta sen käyttöala on aikojen kuluessa muuttunut niin, että se on alkanut saada yhteyteensä myös sellaisia verbejä, joiden yhteydessä ei ole vanhastaan esiintynyt edes *että*-lausetta tai infinitiiviä. (Sjöblom 1991: 77.)

Terveysmetsässä ja Muutoksen tekijöissä ei esiinny tapauksia, joissa kaksi *että*-lausetta olisivat suoraan peräkkäin siten, että jälkimmäinen *että*-lause olisi alisteinen sitä edeltävälle *että*-lauseelle (vrt. esimerkki 85). Teoksissa esiintyy kyllä monipolvisia virkkeitä, mutta koska niihin sisältyy myös referatiivirakenne, olen käsitellyt ne jo luvussa 3.3. Kielenhuollon näkökulmasta on hyvä, että keskenään alistussuhteessa olevia *että*-lauseita esiintyy aineistossa vain vähän, koska ne eivät ole tyylillisesti yhtä sujuvia kuin esimerkiksi keskenään alistussuhteessa olevat referatiivirakenne ja *että*-lause.

Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa esiintyy yksi tapaus, jossa finiittimuotoinen *ajatella*-verbi sekä MA-infinitiivin abessiivissa esiintyvä *ymmärtää*-verbi saavat objekteikseen *että*-lauseet. Virkkeessä *että*-lauseet eivät ole kuitenkaan alistussuhteessa keskenään. Tapaus käy ilmi esimerkistä 86:

(86) Hän olisi *ajatellut, että* joulunvieton suunnittelu on hauskaa *ymmärtämättä* ollenkaan, *että* se onkin stressin lähde. (TSE, 168)

Esimerkkien 85 ja 86 lisäksi Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa esiintyy yksi virke, jossa on päälause, kaksi *että*-lausetta sekä relatiivilause kahden *että*-lauseen välissä. *Etä*-lauseet eivät ole virkkeessä peräkkäisiä eivätkä siten myöskään alistussuhteessa keskenään. Esimerkki 87 havainnollistaa lauserakennetta:

(87) On myös *osoitettu, että* ujuden ja sosiaalisuuden välinen riippuvuus on aikuisilla aika merkityksetön, *mikä tarkoittaa, että* ujo ihminen voi olla myös kiinnostunut muiden seurasta –. (TSE, 112)

Esimerkissä 87 hallitsevan lauseen verbi *osoittaa* saa objektikseen *että*-lauseen *että ujuden ja sosiaalisuuden välinen riippuvuus on aikuisilla aika merkityksetön*. Tähän *että*-lauseeseen viitataan relatiivipronominilla *mikä*. Relatiivilauseen verbi *tarkoittaa* saa

puolestaan objektikseen *että*-lauseen *että ujo ihminen voi olla myös kiinnostunut muiden seurasta* – –.

3.7.2. Tukipronominin esiintyminen aineiston *että*-lauseiden yhteydessä

Tukipronomini esiintyy Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksen *että*-lauseiden yhteydessä 44 kertaa. *Tarkoittaa*-verbin yhteydessä tukipronominia on käytetty 20 kertaa. Muita teoksen tukipronominillisia verbejä ovat muun muassa *aikaansaada* (5 esiintymää), *korostaa* (5 esiintymää) ja *selittää* (3 esiintymää). Kuten luvussa 2.2.2. totesin, tukipronomini esiintyy tyypillisesti juuri *tarkoittaa*-verbin yhteydessä (ks. ISK 2004: 1097–1098).

Abstraktia suhdetta ilmaisevaa *tarkoittaa*-verbiä käytetään Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa silloin, kun selitetään, mitä psykologian ja kasvatustieteen alaan kuuluvat ilmiöt tai termit tarkoittavat. Vaikka tukipronomini esiintyy *tarkoittaa*-verbin yhteydessä suhteellisen usein, 20 kertaa, huomionarvoista on myös se, että *tarkoittaa*-verbi esiintyy 14 kertaa paljaan *että*-lauseen yhteydessä eli ilman tukipronominia. Tämä osoittaa, että tukipronominin käyttö ei aina ole rakenteellisesti tai semanttisesti välttämätöntä. *Tarkoittaa*-verbi vaikuttaa esiintyvän sekä paljaan *että*-lauseen että *se, että* -rakenteen yhteydessä suunnilleen samanlaisissa lauseyhteyksissä. Tämä käy ilmi esimerkistä 88, jossa *tarkoittaa*-verbi saa objektikseen paljaan *että*-lauseen ja esimerkistä 89, jossa *tarkoittaa*-verbin objektina on tukipronominillinen *että*-lause:

(88) Matala *palkintoriippuvuus tarkoittaa, että* ihminen on itsenäinen ja riippumaton muiden mielipiteistä – –. (TSE, 118)

(89) Palkinnon *poisjääminen tarkoittaa sitä, että* positiivinen lopputulos – – ei toteudukaan. (TSE, 79)

Esimerkki 88, jossa *tarkoittaa*-verbi saa objektikseen paljaan *että*-lauseen, voisi yhtä hyvin esiintyä tukipronominillisena. Vastaavasti esimerkki 89 voisi esiintyä ilman tukipronominia. Ainakaan edellisten esimerkkien perusteella ei voida sanoa yksiselitteistä syytä siihen, miksi toisessa esimerkissä on käytetty tukipronominia ja toisessa ei. Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa esiintyy kuitenkin myös tapauksia, joissa tukipronominin käyttö *tarkoittaa*-verbin yhteydessä on miltei välttämätöntä. Luvussa 2.2.2. totesin, että tukipronominin käyttö on välttämätöntä muun muassa silloin, kun *että*-lause rinnastetaan substantiivilausekkeen kanssa. Tukipronominia tarvitaan lauseeseen nominaalistajaksi, koska paljas *että*-lause ei ole

yksinään tarpeeksi nominimainen. (Leino 1999: 31.) Tällaista tapausta havainnollistaa esimerkki 90:

(90) Matala *sosiaalisuus* ei siten tarkoita sosiaalisten taitojen puutetta, vaan sitä, että ihminen viihtyy yksin –. (TSE, 106)

Esimerkissä 90 *tarkoittaa*-verbi saa objektikseen sekä substantiivilausekkeen *sosiaalisten taitojen puutetta* että *että*-lauseen. Substantiivilauseke ja *että*-lause ovat virkkeessä keskenään rinnasteisia. Tämän vuoksi *että*-lauseen yhteydessä on käytettävä tukipronominia.

Luvussa 2.2.2. totesin, että joidenkin verbien merkitys muuttuu sen mukaan, saavatko ne objektikseen paljaan *että*-lauseen vai *se, että* -rakenteen (Leino 1999: 33). Yksi tällaisista verbeistä on *selittää*, joka esiintyy teoksen *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* *että*-lauseiden yhteydessä kolme kertaa. Kaikissa kolmessa tapauksessa *selittää*-verbi esiintyy tukipronominillisena: *se, että* -objekti ilmaisee asian, jolle odotetaan selitystä, eikä *selittää*-verbi tällöin toimi lauseyhteydessä kommunikaatioverbinä (vrt. luvun 2.2.2. esimerkit 42–43, ks. Leino 1999: 33–34). Olen kuitenkin laskenut *selittää*-verbin kommunikaatioverbien ryhmään, koska leksikaaliselta päämerkitykseltään se on kommunikaatioverbi. Esimerkin 91 *selittää*-verbi on yksi teoksen kolmesta tukipronominin kanssa esiintyvistä *selittää*-verbistä:

(91) Ärsykearvon eli valenssin *yksilöllisyys selittää sen, että* samat asiat voidaan kokea niin eri tavoin. (TSE, 74)

Aineistosta tekemieni havaintojen perusteella referatiivirakenne vastaa useimmiten juuri paljasta *että*-lausetta eikä tukipronominillista *että*-lausetta. Tämä tarkoittaa sitä, että muun muassa esimerkkien 90 ja 91 virkkeissä ei voisi käyttää referatiivirakennetta eikä paljasta *että*-lausetta vaan on käytettävä tukipronominillista *että*-lausetta. On kuitenkin otettava huomioon, että tukipronominin käyttö on toisinaan vapaaehtoista (ks. esimerkit 88–89). Tällöin *se, että* -rakenteen sijasta voidaan käyttää paljasta *että*-lausetta, referatiivirakennetta tai muuta lauseyhteyteen sopivaa täydennystä.

Terveysmetsässä on viisi *että*-lausetta, joihin liittyy tukipronomini. Kaksi näistä tapauksista (esimerkit 60 ja 72, s. 35 ja 39) tulevat ilmi jo luvuissa 3.3.1. ja 3.3.3. referatiivirakenteita käsiteltäessä. Esimerkissä 60 tukipronomini esiintyy *edistää*-verbin ja esimerkissä 72 *vahvistaa*-verbin yhteydessä. Muut tukipronominin yhteydessä esiintyvät verbit ovat *tarkoittaa* (2 esiintymää) ja *taata* (1 esiintymä). Tukipronominin esiintymisfrekvenssissä on selkeä ero *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* -teoksen

ja Terveysmetsän välillä: ensimmäisessä teoksessa jopa 15,1 prosenttia kaikista objektina olevista *että*-lauseista saa yhteiteensä tukipronominin ja jälkimmäisessä vain 4,3 prosenttia. Tukipronominin yleisyys on aineistoni teoksissa suoraan yhteydessä *tarkoittaa*-verbin yleisyyteen, koska tukipronomini esiintyy tyypillisesti juuri *tarkoittaa*-verbin yhteydessä (ks. ISK 2004: 1097–1098). Koska *tarkoittaa*-verbi esiintyy Terveysmetsän hallitsevissa lauseissa vain kahdesti, tukipronominiakin esiintyy vähemmän. Sen sijaan teoksessa Temperamentti, stressi ja elämänhallinta *tarkoittaa*-verbi esiintyy 34 kertaa, ja tapauksista jopa 20 saa yhteiteensä tukipronominin.

Muutoksen tekijöissä on kolme objektina olevaa *että*-lausetta, joihin liittyy tukipronomini. Tukipronomini esiintyy verbien *tarkoittaa*, *pitää merkinä* ja *selittää* yhteydessä. Vain 2,3 prosenttia teoksen *että*-lauseista saa yhteiteensä tukipronominin. Muutoksen tekijöissä esiintyy siis suhteessa vähemmän tukipronominillisia *että*-lauseita kuin muissa aineistoni teoksissa. Tukipronominin esiintymistä Muutoksen tekijöissä havainnollistavat esimerkit 92 ja 93:

(92) Plotinoksella ekstaasi *tarkoittaa sitä*, *että* ihminen astuu ulos itsestään mystisen kokemuksen kautta – –. (MT, 29)

(93) Oli monia murteita, jotka erosivat huomattavasti toisistaan, mikä osaltaan *selittää sen*, *että* latinaa käytettiin diplomatian ja kirjeenvaihdon kielenä – –. (MT, 131)

Esimerkin 93 virkkeessä käytetään *selittää*-verbiä sen välillisessä merkityksessä. *Se, että* -objekti ilmaisee asian, jolle odotetaan selitystä, eikä *selittää*-verbi tällöin toimi lauseyhteydessä kommunikaatioverbinä (vrt. luvun 2.2.2. esimerkit 42–43, ks. Leino 1999: 33–34).

3.7.3. *Että*-lauseet, joihin on upotettu toinen sivulause

Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa esiintyy 17 virkettä, joissa *että*-lauseeseen on upotettu jokin muu sivulause, yleensä *kun*- (7 esiintymää) tai *jos*-lause (4 esiintymää). Terveysmetsässä vastaavia tapauksia on kymmenen: lauseet ovat *jos*-, *mikäli*-, *kun*- ja *vaikka*-lauseita, ja kukin konjunktio esiintyy tämänkaltaisissa tapauksissa kahdesta kolmeen kertaa. Muutoksen tekijöissä tällaisia tapauksia esiintyy puolestaan viisi. Yksi tapauksista on *vaikka*-lause, joka esiintyy lainauksessa, ja neljä muuta ovat *jos*-lauseita. *Että*-lauseeseen upotettuja sivulauseita esiintyy Muutoksen tekijöissä hieman vähemmän (3,9 %) kuin Terveysmetsässä (8,5 %) ja teoksessa Temperamentti,

stressi ja elämänhallinta (5,8 %). Esimerkit 94–96 havainnollistavat *että*-lauseeseen upotetun sivulauseen esiintymistä aineistoni teoksissa:

(94) Aikuinenkin hyvin tietää, *että* kun stressitaso on korkea, tapahtuu vanhan unohtelua. (TSE, 218)

(95) Suomalaistutkimuksessa *havaittiin, että* vaikka pelkkä luonnossa oleilu esimerkiksi istuen *rentouttaa*, elinvoiman lisäämiseen *tarvitaan* noin puolen tunnin kävely. (Terv., 41)

(96) Poggio *vastasi, että* jos hänellä oli lapsia, se *sopi* maallikolle –. (MT, 111)

Että-lauseeseen upotettu sivulause on alisteinen *että*-lauseelle. Se näyttää yleensä toimivan virkkeessä pikemminkin lisätiedon antajana kuin pakollisena täydennyksenä. Muun muassa esimerkin 95 virke olisi toimiva ilman *vaikka*-lausetta: *Suomalaistutkimuksessa havaittiin, että elinvoiman lisäämiseen tarvitaan noin puolen tunnin kävely* (Terv., 41; oma muunnos).

3.8. Hallitsevan lauseen verbit *että*-lauseiden yhteydessä

Luvuissa 3.8.1.–3.8.4. tarkastelen kommunikaatioverbien, havaintoa ja propositionaalista asennetta ilmaisevien mentaalisten verbien sekä muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvien verbien esiintymistä aineistoni *että*-lauseiden yhteydessä. Luvussa 3.8.5. vertailen luvuissa 3.8.1.–3.8.4. saamiani tuloksia toisiinsa.

3.8.1. Kommunikaatioverbien esiintyminen aineistossa

Seuraavalla sivulla oleva taulukko 17 havainnollistaa kommunikaatioverbien esiintymistä *että*-lauseiden hallitsevissa lauseissa Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa. Kuten luvussa 3.5. totesin, Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa on 291 objektina toimivaa *että*-lausetta. Taulukosta 17 käy ilmi, että kommunikaatioverbeillä on 89 esiintymää, mikä on verrattain paljon: esiintymät muodostavat 30,6 prosenttia kaikista teoksen *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä.

Ylivoimaisesti käytetyimmät kommunikaatioverbit ovat *todeta* (39 esiintymää) ja *kertoa* (18 esiintymää). Sävyltään neutraali, asiatekstiin sopiva *todeta* esiintyy myös teoksen referatiivirakenteiden yhteydessä kommunikaatioverbeistä useimmin, 14 kertaa. *Todeta*-verbi esiintyy teoksen *että*-lauseiden yhteydessä samankaltaisissa tilanteissa kuin referatiivirakenteiden yhteydessä eli kerrottaessa siitä, mitä tutkijat ovat todenneet

tutkimuksissaan tai mitä edeltävässä tekstissä on todettu (vrt. luku 3.4.1.). Esimerkistä 97 käy ilmi *todeta*-verbin tyypillinen käyttöyhteys. Kommunikaatioverbien esiintymät jakautuvat ryhmässä 15 eri verbileksemin kesken.

(97) Kagan *totesi tutkimuksissaan, että* ihmisen siirtyminen temperamenttiluokasta toiseen on hyvin epätodennäköistä. (TSE, 63)

Taulukosta 17 nähdään, että verbien *todeta* ja *kertoa* lisäksi suhteellisen yleisiä ovat myös verbit *sanoa* (6 esiintymää), *korostaa* (5 esiintymää) ja *selittää* (5 esiintymää).

TAULUKKO 17. Objektina olevien *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden kommunikaatioverbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (TSE)

verbi	esiintymien määrä
ehdottaa	1
ilmaista	1
ilmoittaa	1
kertoa	18
kiistää	1
korostaa	5
mainita	1
muistuttaa	3
sanoa	6
selittää	5
taata	2
todeta	39
toistaa	2
vaatia	1
väittää	3
15	89

Seuraavalla sivulla oleva taulukko 18 havainnollistaa kommunikaatioverbien esiintymistä *että*-lauseiden yhteydessä Terveysmetsä-teoksessa. Taulukosta nähdään, että Terveysmetsän 117:stä objektina olevasta *että*-lauseesta 30 saa yhteyteensä kommunikaatioverbin. Näin ollen kommunikaatioverbien esiintymien osuus teoksen kaikista *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä on 25,6 prosenttia. Taulukosta 18 käy ilmi, että ryhmän yleisimmät kommunikaatioverbit ovat *todeta* (7 esiintymää) ja *kertoa* (6 esiintymää). Kuten edellä mainitsin, myös Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa verbit *todeta* ja *kertoa* ovat ryhmän yleisimmät. Terveysmetsän *että*-lauseiden yhteydessä *todeta* ja *kertoa* esiintyvät suunnilleen yhtä usein, mutta Suomen kielen taajuusanaston tietokirjallisessa aineistossa *todeta* esiintyy selvästi useammin (12,22 ‰) kuin *kertoa* (4,07 ‰) (Saukkonen ym. 1979: 351, 491).

Terveysmetsän *että*-lauseiden hallitsevissa lauseissa kommunikaatioverbien esiintymä on suhteessa vain hieman vähemmän (25,6 %) kuin teoksessa Temperamentti, stressi ja elämäntapa (30,6 %). Ryhmään kuuluu 14 eri verbilekseemiä, joista suurin osa esiintyy *että*-lauseiden yhteydessä vain kerran.

TAULUKKO 18. Objektina olevien *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden kommunikaatioverbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (Terv.)

verbi	esiintymien määrä
ehdottaa	1
ilmaista	1
julistaa	2
kertoa	6
kiteyttää	1
lurpatella	1
luvata	1
muistuttaa	1
raportoida	1
sanoa	4
taata	1
todeta	7
vihjata	1
väittää	2
14	30

Seuraavan sivun taulukkoon 19 olen koonnut *että*-lauseiden yhteydessä esiintyvät kommunikaatioverbit ja niiden esiintymisfrekvenssit Muutoksen tekijät -teoksessa. Taulukosta käy ilmi, että teoksen 129:stä objektina olevasta *että*-lauseesta 69 saa yhteyteensä kommunikaatioverbin. Kommunikaatioverbien esiintymät muodostavat jopa 53,5 prosenttia kaikista teoksen *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä. Ryhmään kuuluvista verbeistä käytetyimmät ovat *sanoa* (17 esiintymää), *väittää* (10 esiintymää) ja *todeta* (8 esiintymää). Verbit *sanoa* ja *todeta* ovat sävyiltään neutraaleja ja merkitykseltään väljiä, mikä osaltaan selittää niiden yleisyyden (ks. ISK 2004: 1414).

Huomionarvoista on se, että *väittää*-verbi esiintyy Muutoksen tekijöissä sekä referatiivirakenteiden että *että*-lauseiden yhteydessä verrattain usein, 10 kertaa (ks. taulukot 5 ja 19, s. 43 ja 66). Sen sijaan muissa teoksissa verbi esiintyy useimmiten vain yhdestä kolmeen kertaa. Kielitoimiston sanakirjan mukaan verbi *väittää* tarkoittaa 'esittää varmana käsityksenään, esittää totena, vakuuttaa, intää' (KS). *Väittää*-verbiä ei

näin ollen voida pitää merkitykseltään täysin neutraalina. Esimerkissä 98 *väittää*-verbi esiintyy sen tyypillisessä käyttöympäristössä Muutoksen tekijöissä:

(98) Bruni ja muut humanistit *väittivät*, *että* skolastikot eivät olleet osanneet tulkita Aristotelesta yhtä hyvin kuin he. (MT, 101)

Muutoksen tekijöissä esitellään kattavasti eri historiallisten henkilöiden mielipiteitä ja käsityksiä – ei niinkään tutkimuksiin perustuvaa tietoa. *Väittää*-verbille näyttää olevan tyypillistä, että puhuja itse pitää totena *että*-lauseella tai referatiivirakenteella ilmaistua väitettä, mutta vastaanottaja, esimerkiksi historiantutkija tai teoksen kirjoittaja, saattaa epäillä väitteen todenperäisyyttä.

TAULUKKO 19. Objektina olevien *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden kommunikaatioverbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (MT)

verbi	esiintymien määrä
ehdottaa	3
huhuta	1
ilmoittaa	1
jatkaa	1
julistaa	2
juoruilla	1
kertoa	2
kirjoittaa	1
luvata	1
mainita	1
myöntää	5
neuvoa	1
painottaa	1
protestoida	1
sanoa	17
selittää	1
sopia	1
todeta	8
vaatia	1
vakuuttaa	2
valittaa	2
vannoa	2
varoittaa	1
vastata	1
veistellä	1
väittää	10
26	69

Taulukoista 17–19 käy ilmi, että Muutoksen tekijöissä on suhteessa selvästi enemmän kommunikaatioverbien esiintymiä kuin muissa aineistoni teoksissa: Muutoksen tekijöissä kommunikaatioverbien esiintymien osuus kaikista *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä on 53,5 prosenttia, kun taas Terveysmetsässä tämä osuus on 25,6 prosenttia ja Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa 30,6 prosenttia. Kommunikaatioverbejä esiintyy Muutoksen tekijöissä suhteellisen paljon myös verbileksemeinä: ryhmään kuuluu yhteensä 26 eri verbilekseemiä. Edellä mainittuja, käytetyimpiä verbejä lukuun ottamatta kukin verbi esiintyy teoksen *että*-lauseiden yhteydessä yleensä vain yhdestä kahteen kertaan.

3.8.2. Havaintoa ilmaisevien verbien esiintyminen aineistossa

Taulukosta 20 käyvät ilmi *että*-lauseiden yhteydessä esiintyvät havaintoa ilmaisevat verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit teoksessa Temperamentti, stressi ja elämänhallinta. Taulukko osoittaa, että Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa esiintyy 36 saneen verran havaintoa ilmaisevia mentaalisia verbejä. Saneiden esiintymät muodostavat 12,4 prosenttia teoksen kaikista *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä. Havaintoa ilmaisevista verbeistä yleisimmät ovat *huomata* (13 esiintymää), *katsoa* (7 esiintymää) ja *kokea* (7 esiintymää). Verbileksemejä ryhmässä esiintyy seitsemän.

TAULUKKO 20. Objektina olevien *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden mentaaliset (havaintoa ilmaisevat) verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (TSE)

verbi	esiintymien määrä
havaita	2
huomata	13
katsoa	7
kokea	7
kuulla	4
ottaa huomioon	1
tuntea	2
7	36

Seuraavalla sivulla olevasta taulukosta 21 nähdään *että*-lauseiden yhteydessä esiintyvät havaintoa ilmaisevat verbit esiintymisfrekvensseineen Terveysmetsä-teoksessa. Taulukosta käy ilmi, että Terveysmetsässä on 44 saneen verran havaintoa ilmaisevia mentaalisia verbejä. Saneiden esiintymät muodostavat 37,6 prosenttia kaikista *että*-

lauseiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä. Ylivoimaisesti käytetyin havaintoa ilmaiseva verbi on *havaita* (30 esiintymää). Muita havaintoa ilmaisevia verbejä käytetään *että*-lauseiden yhteydessä kutakin vain yhdestä neljään kertaa. *Havaita*-verbillä ilmaistaan, mitä tutkimuksissa on havaittu tai mitä tutkijat ovat havainneet. Teoksen Temperamentti, stressi ja elämänhallinta *että*-lauseiden yhteydessä *havaita*-verbi esiintyy vain kahdesti (ks. taulukko 20). Terveysmetsässä käytetään *havaita*-verbiä yleensä sekä referatiivirakenteiden *että* *että*-lauseiden yhteydessä niissä lauseyhteyksissä, joissa Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa käytetään *todeta*-verbiä (ks. taulukko 17). Esimerkistä 99 ilmenee *havaita*-verbin tyypillinen esiintymisympäristö Terveysmetsässä:

(99) *Sveitsiläistutkimuksessa havaittiin, että oksitosiini on yhteydessä kykyyn ymmärtää toista ihmistä sanattomasti.* (Terv., 150)

TAULUKKO 21. Objektina olevien *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden mentaaliset (havaintoa ilmaisevat) verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (Terv.)

verbi	esiintymien määrä
havaita	30
huomata	4
kokea	3
nähdä	2
panna merkille	1
tajuta	2
tuntea	2
7	44

Havaintoa ilmaisevilla verbeillä on suhteessa selvästi enemmän esiintymiä Terveysmetsässä kuin Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa: Terveysmetsässä havaintoa ilmaisevien verbien esiintymien osuus teoksen kaikista *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä on 37,6 prosenttia ja Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa vain 12,4 prosenttia. Terveysmetsässä ryhmään kuuluu seitsemän eri verbilekseemiä.

Seuraavalla sivulla olevasta taulukosta 22 käyvät ilmi havaintoa ilmaisevat verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit *että*-lauseiden hallitsevissa lauseissa Muutoksen tekijöissä. Taulukko osoittaa, että Muutoksen tekijöissä on 13 saneen verran havaintoa ilmaisevia mentaalisia verbejä. Saneiden esiintymät muodostavat 10,1 prosenttia kaikista teoksen *että*-lauseiden yhteydessä olevista verbiesiintymistä. Ryhmään kuuluu kuusi eri

verbilekseemiä, joista useimmin käytetään *huomata*-verbiä (5 esiintymää). Muut ryhmän verbilekseemit esiintyvät *että*-lauseiden yhteydessä vain kerran tai kahdesti. Taulukoista 20–22 käy ilmi, että Muutoksen tekijöissä ja teoksessa Temperamentti, stressi ja elämäntilanne on lähes saman verran havaintoa ilmaisevien verbien esiintymiä: ryhmään kuuluvien verbien esiintymien osuus on Muutoksen tekijöissä 10,1 prosenttia ja Temperamentti, stressi ja elämäntilanne -teoksessa 12,4 prosenttia. Sen sijaan Terveystieteissä havaintoa ilmaisevien verbien esiintymien osuus on selvästi suurempi kuin muissa teoksissa, 37,6 prosenttia.

TAULUKKO 22. Objektina olevien *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden mentaaliset (havaintoa ilmaisevat) verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (MT)

verbi	esiintymien määrä
aavistaa	2
havaita	2
huomata	5
katsoa	2
keksiä	1
tajuta	1
6	13

Kuten luvussa 3.4.2. totesin, *katsoa*-verbiä ei voida käyttää referatiivirakenteen tai *että*-lauseen yhteydessä ilmaisemassa suoraa, välitöntä havaintoa vaan ainoastaan ilmaisemassa välillistä, episteemistä havaintoa (Pajunen 2001: 367). Terveystieteiden *että*-lauseiden yhteydessä *katsoa*-verbiä ei esiinny, mutta Temperamentti, stressi ja elämäntilanne -teoksessa verbillä on seitsemän esiintymää ja Muutoksen tekijöissä kaksi. Esimerkit 100–102 havainnollistavat *katsoa*-verbin esiintymisympäristöjä Temperamentti, stressi ja elämäntilanne -teoksessa ja Muutoksen tekijöissä:

(100) On *katsottu, että* aktiiviset, ongelman ratkaisemiseen suuntaavat selviytymiskeinot ovat hyviä. (TSE, 191)

(101) Hänen takaansa tulee *toinen*, – – heittää mätät pöytäliinat lavuaariin, *katsoo, ettei* enempää vahinkoa pääse syntymään – –. (TSE, 144)

(102) Hän ja hänen hengenheimolaisensa *katsoivat, että* mahtipontisten laveasanaisten runoelmien aika oli ohi – –. (MT, 36)

Esimerkeissä 100 ja 102 *katsoa*-verbin merkitys on 'pitää jonakin' tai 'olla jotakin mieltä'. Esimerkissä 101 *katsoa*-verbin merkitys on puolestaan 'pitää huolta, huolehtia'. (KS.) Vaikka *katsoa*-verbillä voi olla tekstikontekstista riippuen erilaisia

merkitystulkintoja, ilmeistä on kuitenkin se, että *katsoa*-verbi ei voi saada referatiivirakenteen tai *että*-lauseen yhteydessä merkitystä 'tarkata silmillä' (vrt. esimerkki 83, s. 47).

3.8.3. Propositionaalista asennetta ilmaisevien verbien esiintyminen aineistossa

Taulukko 23 havainnollistaa propositionaalista asennetta ilmaisevien verbien esiintymistä *että*-lauseiden yhteydessä teoksessa *Temperamentti, stressi ja elämäntähtäminen*. Taulukko osoittaa, että *Temperamentti, stressi ja elämäntähtäminen* -kirjassa esiintyy 44 saneen verran propositionaalista asennetta ilmaisevia mentaalisia verbejä. Saneiden esiintymät muodostavat 15,1 prosenttia kaikista teoksen *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä. Ryhmän verbeistä käytetyimmät ovat *tietää* (11 esiintymää), *ymmärtää* (7 esiintymää), *muistaa* (6 esiintymää) ja *olettaa* (5 esiintymää). Verbit jakautuvat ryhmässä 13 eri verbileksemin kesken.

TAULUKKO 23. Objektina olevien *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden mentaaliset (propositionaalista asennetta ilmaisevat) verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (TSE)

verbi	esiintymien määrä
arvailla	1
haluta	1
hyväksyä	2
kyseenalaistaa	1
muistaa	6
odottaa	1
olettaa	5
pelätä	2
tietää	11
tulkita	1
unohtaa	2
uskoa	4
ymmärtää	7
13	44

Seuraavan sivun taulukosta 24 käy ilmi propositionaalista asennetta ilmaisevien verbien esiintyminen *että*-lauseiden yhteydessä *Terveysmetsä*-teoksessa. Taulukko osoittaa, että *Terveysmetsässä* on 18 saneen verran propositionaalista asennetta ilmaisevia mentaalisia verbejä. Saneiden esiintymät muodostavat 15,4 prosenttia kaikista teoksen *että*-lauseiden yhteydessä olevista verbiesiintymistä. Teoksessa *Temperamentti, stressi ja elämäntähtäminen* ryhmään kuuluvien verbien esiintymien osuus on puolestaan 15,1

prosenttia eli lähes sama kuin Terveysmetsässä. Taulukosta 24 käy ilmi, että käytetyimmät propositionaalista asennetta ilmaisevat verbit Terveysmetsässä ovat *toivoa* (5 esiintymää) ja *muistaa* (4 esiintymää). Ryhmään kuuluu yhdeksän eri verbilekseemiä, ja edellä mainittuja verbejä lukuun ottamatta kullakin ryhmän lekseemillä on vain yhdestä kahteen esiintymää.

TAULUKKO 24. Objektina olevien *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden mentaaliset (propositionaalista asennetta ilmaisevat) verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (Terv.)

verbi	esiintymien määrä
arvioida	1
kuvitella	1
muistaa	4
odottaa	1
oivaltaa	1
olettaa	2
pelätä	1
tietää	2
toivoa	5
9	18

Taulukko 25 havainnollistaa *että*-lauseiden yhteydessä olevien propositionaalista asennetta ilmaisevien verbien esiintymistä Muutoksen tekijöissä.

TAULUKKO 25. Objektina olevien *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden mentaaliset (propositionaalista asennetta ilmaisevat) verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (MT)

verbi	esiintymien määrä
arvella	3
luulla	1
pitää merkinä	1
pitää tärkeänä	1
tietää	4
unohtaa	1
uskoa	9
veikata	1
ymmärtää	1
9	22

Taulukosta 25 käy ilmi, että propositionaalista asennetta ilmaisevia verbejä on teoksessa 22 saneen verran. Saneiden esiintymät muodostavat 17,1 prosenttia kaikista teoksen *että*-

lauseiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä. Ryhmän yleisimmät verbit ovat *uskoa* (9 esiintymää), *tietää* (4 esiintymää) ja *arvella* (3 esiintymää). Muut ryhmän verbit esiintyvät *että*-lauseiden yhteydessä kukin vain kerran. Propositionaalista asennetta ilmaisevia verbileksemejä on yhdeksän.

Edellä mainitsin, että sekä Terveysmetsässä että Temperamentti, stressi ja elämäntoiminta -teoksessa noin 15 prosenttia *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä ilmaisee propositionaalista asennetta. Muutoksen tekijöissä vastaava luku on 17,1 prosenttia. Tähän semanttiseen alaryhmään kuuluvilla verbeillä on siis lähes saman verran esiintymiä kaikissa kolmessa tietokirjassa.

3.8.4. Muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvien verbien esiintyminen aineistossa

Tässä luvussa tarkastelen niitä aineistoni *että*-lauseiden yhteydessä esiintyviä verbejä, jotka eivät kuulu edellä kuvattuihin semanttisiin alaryhmiin eli kommunikaatioverbeihin, havaintoa ilmaiseviin verbeihin tai propositionaalista asennetta ilmaiseviin verbeihin. Referatiivirakenteiden osalta olen käsitellyt tällaiset verbit luvussa 3.4.4.

Seuraavan sivun taulukko 26 havainnollistaa muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvien verbien esiintymistä teoksessa Temperamentti, stressi ja elämäntoiminta. Taulukko osoittaa, että Temperamentti, stressi ja elämäntoiminta -teoksessa on suhteellisen paljon ajattelutoimintaa ja abstraktia suhdetta ilmaisevien verbien esiintymiä. Kaikista teoksen objektina olevista *että*-lauseista 28,9 prosenttia saa yhteyteensä abstraktia suhdetta ilmaisevan verbin ja 8,2 prosenttia ajattelutoimintaa ilmaisevan verbin. Ajattelutoimintaa ilmaisevia mentaalisia verbejä *oppia* ja *päätellä* käytetään kirjassa kumpaakin kaksi kertaa ja *ajatella*-verbiä jopa 20 kertaa. Verbin *ajatella* yleisyyteen saattavat vaikuttaa kirjan keskeiset aihepiirit, psykologia ja kasvatustiede, joissa ajattelutoiminnot ovat tyypillisesti keskiössä.

Huomionarvoista on se, että Suomen kielen taajuussanaston (1979) mukaan *ajatella*-verbi esiintyy tietokirjallisuuden aineistossa 2,83 kertaa 10 000 sanaesiintymää kohden (2,83 ‰), *oppia*-verbi 3,22 kertaa (3,22 ‰) ja *päätellä*-verbi 0,62 kertaa (0,62 ‰) (Saukkonen ym. 1979: 285, 421, 446). Tietokirjallisuudessa käytetään siis tilaston mukaan hieman harvemmin *ajatella*-verbiä kuin *oppia*-verbiä, kun taas *että*-lauseiden yhteydessä Temperamentti, stressi ja elämäntoiminta -teoksessa *ajatella*-verbiä käytetään selvästi useammin kuin *oppia*-verbiä. *Päätellä*-verbi taas esiintyy taajuussanaston mukaan tietokirjallisuudessa yleisesti hyvin harvoin. Oma aineistoni osoittaa, että

päätellä-verbi on suhteellisen harvinainen myös *että*-lauseiden yhteydessä. On kuitenkin syytä ottaa huomioon, että taajuussanaston aineisto on selvästi vanhempaa kuin tämän tutkimuksen aineisto.

TAULUKKO 26. Objektina olevien *että*-lauseiden yhteydessä esiintyvät, muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvat verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (TSE)

semanttinen alaryhmä	verbi	esiintymien määrä
abstrakti suhde	edellyttää	2
abstrakti suhde	esittää	8
abstrakti suhde	osoittaa	40
abstrakti suhde	tarkoittaa	34
ajattelutoiminta (M)	ajatella	20
ajattelutoiminta (M)	oppia	2
ajattelutoiminta (M)	päätellä	2
arvio (M)	ihmetellä	2
kausatiivinen	aiheuttaa	1
kausatiivinen	aikaansaada	5
kausatiivinen	opettaa	2
muut	tehdä	1
muut	varmistaa	3
		122

Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksen *että*-lauseiden yhteydessä on huomattavan paljon abstraktia suhdetta ilmaisevien verbien esiintymiä: verbi *osoittaa* esiintyy 40 kertaa, *tarkoittaa* 34 kertaa, *esittää* kahdeksan kertaa ja *edellyttää* kaksi kertaa. Verbien yleisyys teoksessa johtuu siitä, että monille tietokirjoille tyypilliseen tapaan myös Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -kirjassa selitetään vaikeita käsitteitä ja kerrotaan, mitä tutkimukset ovat osoittaneet. *Tarkoittaa*-verbille tyypillinen lauseyhteys ilmenee luvun 3.7.2. esimerkistä 88 (s. 60). Esimerkissä 103 on *osoittaa*-verbi sille ominaisessa lauseyhteydessä:

(103) Eräs amerikkalainen *tutkimus osoitti, että* työntekijät työskentelivät mieluiten vahvan identiteetin omaavien ihmisten kanssa. (TSE, 279)

Taulukosta 26 huomataan, että Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksen *että*-lauseiden yhteydessä esiintyy viisi kertaa verbi *aikaansaada*, kaksi kertaa *opettaa* ja kerran *aiheuttaa*. Merkitykseltään nämä ovat kausatiivisia. Kausatiiviset verbit ilmaisevat muutosta. (ISK 2004: 456.) Edellä mainittujen verbien lisäksi teoksessa esiintyy verbi *tehdä* kerran, *taata* kahdesti ja *varmistaa* kolmesti sekä mentaalinen arviota ilmaiseva *ihmetellä* kahdesti.

Taulukosta 27 käyvät ilmi *että*-lauseiden yhteydessä esiintyvät, muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvat verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit Terveysmetsä-teoksessa.

TAULUKKO 27. Objektina olevien *että*-lauseiden yhteydessä esiintyvät, muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvat verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (Terv.)

semanttinen alaryhmä	verbi	esiintymien määrä
abstrakti suhde	edellyttää	1
abstrakti suhde	merkitä	1
abstrakti suhde	näyttää	1
abstrakti suhde	osoittaa	8
abstrakti suhde	tarkoittaa	2
ajattelutoiminta (M)	ajatella	2
ajattelutoiminta (M)	päätellä	3
kausatiivinen	edistää	1
muut	saada selville	2
muut	tarkistaa	1
muut	vahvistaa	3
		25

Taulukko 27 osoittaa, että Terveysmetsän *että*-lauseiden yhteydessä on verrattain vähän abstraktia suhdetta ilmaisevien verbien esiintymiä: verbit *edellyttää*, *merkitä* ja *näyttää* esiintyvät kukin kerran, *tarkoittaa* kahdesti ja *osoittaa* kahdeksan kertaa. Taulukosta 26 puolestaan huomataan, että teoksessa Temperamentti, stressi ja elämänhallinta on selvästi enemmän abstraktia suhdetta ilmaisevien verbien esiintymiä kuin Terveysmetsässä. Ryhmään kuuluvien verbien esiintymien osuus Terveysmetsän kaikista *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä on 11,1 prosenttia, kun taas teoksessa Temperamentti, stressi ja elämänhallinta vastaava luku on 28,9 prosenttia.

Referatiivirakenteita käsitellessäni totesin, että Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa ilmaistaan *osoittaa*-verbillä sitä, mitä tutkimukset ovat näyttäneet, kun taas Terveysmetsässä käytetään *havaita*-verbiä ilmaisemassa sitä, mitä tutkimuksissa on saatu selville. Sama ilmiö on havaittavissa myös *että*-lauseiden yhteydessä. *Osoittaa*-verbin lisäksi myös *tarkoittaa*-verbin esiintymisfrekvenssissä on selvä ero teosten välillä. Ero voi johtua kirjoittajien erilaisesta tavasta kirjoittaa ja valita eri verbien välillä mutta myös siitä, että psykologiaa käsittelevässä kirjassa selitetään enemmän alan termejä ja keskeisiä ilmiöitä kuin luontoa käsittelevässä kirjassa. Terveysmetsässä käsitellään aistein havaittavaa todellisuutta ja luonnonilmiöitä eikä niinkään abstrakteja ajatteluprosesseja, mikä heijastuu suoraan verbivalintoihin.

Terveysmetsän *että*-lauseiden yhteydessä on suhteellisen vähän ajattelutoimintaa ilmaisevien verbien esiintymiä: ajattelutoimintaa ilmaisevilla verbeillä on hieman vähemmän esiintymiä Terveysmetsässä (4,3 %) kuin teoksessa Temperamentti, stressi ja elämäntapa (8,2 %). Verbiä *ajatella* käytetään kahdesti ja *päätellä* kolmesti. Kausatiivinen *edistää* esiintyy kerran. Lisäksi Terveysmetsä-teoksessa esiintyy kolmesti verbi *vahvistaa*, kahdesti *saada selville* ja kerran *tarkistaa*.

Taulukko 28 havainnollistaa *että*-lauseiden yhteydessä esiintyvien, muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvien verbien esiintymistä Muutoksen tekijöissä.

TAULUKKO 28. Objektina olevien *että*-lauseiden yhteydessä esiintyvät, muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvat verbit ja niiden esiintymisfrekvenssit. (MT)

semanttinen alaryhmä	verbi	esiintymien määrä
abstrakti suhde	esittää	11
abstrakti suhde	osoittaa	3
abstrakti suhde	tarkoittaa	1
ajattelutoiminta (M)	ajatella	1
ajattelutoiminta (M)	ennustaa	1
ajattelutoiminta (M)	päätellä	2
arvio (M)	ihmetellä	1
kausatiivinen	opettaa	1
kausatiivinen	saada aikaan	1
tunne (M)	surra	1
muut	laskea	1
muut	määrätä	1
		25

Muutoksen tekijöissä on hieman vähemmän ajattelutoimintaa ilmaisevien verbien esiintymiä kuin muissa aineistoni teoksissa (ks. taulukot 26–28): Muutoksen tekijöissä verbien esiintymien osuus on 3,1 prosenttia, kun taas Terveysmetsässä se on 4,3 prosenttia ja Temperamentti, stressi ja elämäntapa -teoksessa 8,2 prosenttia. Taulukosta 28 käy ilmi, että verbit *ajatella* ja *ennustaa* esiintyvät kumpikin kerran ja *päätellä* kahdesti.

Taulukko 28 osoittaa, että arviota ilmaiseva *ihmetellä* ja tunnetta ilmaiseva *surra* esiintyvät kumpikin kerran, samoin kuin kausatiiviverbit *opettaa* ja *saada aikaan* sekä verbit *laskea* ja *määrätä*. Lisäksi *että*-lauseiden hallitsevissa lauseissa esiintyy abstraktia suhdetta ilmaisevia verbejä: *esittää* (11 esiintymää), *osoittaa* (3 esiintymää) ja *tarkoittaa* (1 esiintymä). Abstraktia suhdetta ilmaisevilla verbeillä on suunnilleen saman verran esiintymiä Muutoksen tekijöissä (11,6 %) ja Terveysmetsässä (11,1 %). Teoksessa

Temperamentti, stressi ja elämänhallinta esiintymiä on sen sijaan huomattavasti enemmän (28,9 %).

Abstraktia suhdetta ilmaiseva *esittää*-verbi esiintyy Muutoksen tekijöiden *että*-lauseiden yhteydessä suhteessa selvästi useammin kuin muissa aineistoni teoksissa: Muutoksen tekijöissä *esittää*-verbin esiintymien osuus on 8,5 prosenttia ja Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa 2,7 prosenttia. Terveysmetsä-teoksessa verbiä ei esiinny. Muutoksen tekijöissä *esittää*-verbiä käytetään *että*-lauseen yhteydessä silloin, kun kerrotaan, mitä joku kirjailija, historiantutkija tai historiallinen henkilö sanoo tai toteaa. Esimerkki 104 havainnollistaa *esittää*-verbin tyypillistä lauseyhteyttä Muutoksen tekijöissä:

(104) Gibbon *esittää, että* kreikkaa osattiin Euroopassa ennen 1400-lukua vain vähän. (MT, 78)

3.8.5. Kokoavaa vertailua verbien esiintymisestä *että*-lauseiden yhteydessä

Tässä luvussa kokoan yhteen havaintoni siitä, millaisten verbien yhteydessä *että*-lauseet esiintyvät aineistoni tietokirjoissa. Aluksi tarkastelen, miten verbiesiintymät ovat jakautuneet eri semanttisiin alaryhmiin ja millaisia eroja ja yhtäläisyyksiä verbien esiintymisessä on havaittavissa kunkin teoksen sisällä sekä eri teosten välillä. Luvun lopussa tuon ilmi, mitkä verbit ovat kaikkein yleisimpiä aineistoni *että*-lauseiden hallitsevissa lauseissa.

Taulukosta 29 näkyy *että*-lauseiden yhteydessä olevien verbiesiintymien jakautuminen semanttisiin alaryhmiin teoskohtaisesti. Luvut on ilmoitettu prosentteina (%) kymmenesosien tarkkuudella.

TAULUKKO 29. Objektina olevien *että*-lauseiden yhteydessä esiintyvien, eri semanttisiin alaryhmiin kuuluvien verbien suhteelliset osuudet teoksittain. (esiintymät)

	K	H	P	AS	AT	A	T	Kaus.	Muut
TSE	30,6	12,4	15,1	28,9	8,2	0,7	0,0	2,7	1,4
Terv.	25,6	37,6	15,4	11,1	4,3	0,0	0,0	0,9	5,1
MT	53,5	10,1	17,1	11,6	3,1	0,8	0,8	1,6	1,6

Taulukon 29 luvuista huomataan, että aineiston teosten välillä on suhteellisen suuria eroja siinä, millaisten verbien yhteydessä objektina olevat *että*-lauseet esiintyvät. Aineiston perusteella ei voi antaa yksiselitteistä vastausta siihen, millaisten verbien yhteydessä *että*-

lauseet tyypillisesti esiintyvät tietokirjallisuudessa. Sen voi kuitenkin todeta, että propositionaalista asennetta ilmaisevilla verbeillä, kausatiiviverbeillä sekä vähän käytetyillä ajattelutoimintaa, arviota ja tunnetta ilmaisevilla verbeillä on suunnilleen saman verran esiintymiä kussakin teoksessa.

Taulukko 29 osoittaa, että kommunikaatioverbeillä on ylivoimaisesti eniten esiintymiä Muutoksen tekijöiden *että*-lauseiden yhteydessä (53,5 %). Teoksessa Temperamentti, stressi ja elämänhallinta kommunikaatioverbien esiintymät muodostavat 30,6 prosenttia ja Terveysmetsässä 25,6 prosenttia teoksen *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä. Havaintoa ilmaisevilla verbeillä sen sijaan on selvästi eniten esiintymiä Terveysmetsässä (37,6 %). Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa havaintoa ilmaisee 12,4 prosenttia ja Muutoksen tekijöissä 10,1 prosenttia *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä.

Kun taulukon 29 lukuja verrataan kunkin teoksen sisällä, huomataan, että teoksessa Temperamentti, stressi ja elämänhallinta on suunnilleen saman verran kommunikaatioverbien (30,6 %) ja abstraktia suhdetta ilmaisevien verbien (28,9 %) esiintymiä. Myöskään havaintoa (12,4 %), propositionaalista asennetta (15,1 %) ja ajattelutoimintaa (8,2 %) ilmaisevien mentaalisten verbien esiintymisfrekvensseissä ei ole teoksessa merkittäviä eroja. Terveysmetsässä kommunikaatioverbeillä (25,6 %) ja havaintoa ilmaisevilla verbeillä (37,6 %) on selvästi enemmän esiintymiä kuin muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvilla verbeillä. Niin ikään Muutoksen tekijöissä kommunikaatioverbeillä (53,5 %) on ylivoimaisesti enemmän esiintymiä kuin muihin ryhmiin kuuluvilla verbeillä.

Seuraavalla sivulla olevaan taulukkoon 30 olen kerännyt yleisimmät *että*-lauseiden yhteydessä esiintyvät verbit aineistostani (vrt. taulukko 16, s. 55). Taulukosta käy ilmi, että suhteessa koko aineistoni yleisimmät verbit *että*-lauseiden yhteydessä ovat kommunikaatioverbi *todeta* sekä abstraktia suhdetta ilmaisevat *osoittaa* ja *tarkoittaa*. Aineiston yleisimmän verbin, *todeta*-verbin, esiintymät muodostavat 10,1 prosenttia koko aineiston *että*-lauseiden yhteydessä olevista verbiesiintymistä. Useimmin *todeta* esiintyy teoksessa Temperamentti, stressi ja elämänhallinta, jossa sen saa yhteyteensä 13,4 prosenttia kaikista teoksen *että*-lauseiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä. Yleisiä aineistossa ovat myös kommunikaatioverbit *sanoa* ja *kertoa* sekä havaintoa ilmaisevat *havaita* ja *huomata*.

Seitsemää verbilekseemiä lukuun ottamatta kaikki taulukon 30 verbilekseemit esiintyvät useimmin juuri Temperamentti, stressi ja elämäntilanne -teoksessa. Aineistosta selviää, että eniten eri verbilekseemejä esiintyy Muutoksen tekijöissä (53 kpl) ja vähiten Terveystieteissä (41 kpl). Temperamentti, stressi ja elämäntilanne -teoksessa esiintyy 48 eri verbilekseemiä *että*-lauseiden yhteydessä. Taulukosta 30 käy ilmi, että suurin osa usein käytetyistä verbilekseemeistä on kommunikaatioverbejä (7 kpl), propositionaalista asennetta ilmaisevia verbejä (6 kpl) ja havaintoa ilmaisevia verbejä (5 kpl).

TAULUKKO 30. Objektina olevien *että*-lauseiden yhteydessä useimmin esiintyvät verbit ja niiden suhteelliset osuudet koko aineistossa ja teoksittain.

verbi	osuus aineiston <i>että</i>-lauseista (%)	osuus teoksen <i>että</i>-lauseista (%)	teos, jossa verbi esiintyy useimmin (min. 4 esiintymää / teos)
todeta (K)	10,1	13,4	TSE
osoittaa (AS)	9,5	13,7	TSE
tarkoittaa (AS)	6,9	11,7	TSE
havaita (H)	6,3	25,6	Terv.
sanoa (K)	5,0	13,2	MT
kertoa (K)	4,8	6,2	TSE
ajatella (AT)	4,3	6,9	TSE
huomata (H)	4,1	4,5	TSE
esittää (AS)	3,5	8,5	MT
tietää (P)	3,2	3,8	TSE
väittää (K)	2,8	7,8	MT
uskoa (P)	2,4	7,0	MT
muistaa (P)	1,9	2,1	TSE
kokea (H)	1,9	2,4	TSE
katsoa (H)	1,7	2,4	TSE
ymmärtää (P)	1,5	2,4	TSE
olettaa (P)	1,3	1,7	TSE
selittää (K)	1,1	1,7	TSE
aikaansaada (Kaus.)	0,9	1,7	TSE
korostaa (K)	0,9	1,7	TSE
myöntää (K)	0,9	3,9	MT
toivoa (P)	0,9	4,3	Terv.
kuulla (H)	0,7	1,4	TSE

4. AINEISTOSSA ESIINTYVIEN REFERATIIVIRAKENTEIDEN JA *ETTÄ*-LAUSEIDEN KONTRASTIIVISTA TARKASTELUA

Luvuissa 3.1.–3.4. olen tarkastellut referatiivirakenteiden esiintymistä aineistossa omana ryhmänä ja luvuissa 3.5.–3.8. *että*-lauseiden esiintymistä omana ryhmänä. Tässä luvussa puolestani vertailen objektina olevien referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymistä aineistossa toisiinsa. Käsitelen aihetta siinä järjestyksessä kuin olen esitellyt tutkimuskysymykseni luvussa 1.1. sivulla 3.

4.1. Referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden yleisyys aineistossa

Yksi tutkimushypoteeseistani oli, että *että*-lauseen käyttö on aineistossani selkeästi yleisempää kuin referatiivirakenteen käyttö. Hypoteesini toteutui: Sivun 29 taulukosta 1 ilmenee, että aineistossa on 321 objektina toimivaa referatiivirakennetta ja 537 objektina toimivaa *että*-lausetta. *Että*-lauseita on siis huomattavasti enemmän kuin referatiivirakenteita. Yhteensä aineistossa on 858 objektin asemassa olevaa referatiivirakennetta ja *että*-lausetta. Myös luvussa 2.1.2. totesin, että referatiivirakenteita käytetään yleiskielessä selvästi vähemmän kuin *että*-lauseita (ks. esim. Ikola–Palomäki–Koitto 1989: 107, 468). *Että*-lauseiden yleisyyden referatiivirakenteisiin nähden selittää *että*-lauseiden tunnusmerkittämyys (Hakulinen–Karlsson 1979: 356). *Että*-lauseet voivat myös esiintyä useammassa lauseyhteyksissä kuin referatiivirakenteet (ks. esim. Pajunen 2001: 378).

Terveysmetsä-teoksessa on 100 objektina toimivaa referatiivirakennetta ja 117 *että*-lausetta. Jo kirjaa läpikäydessäni havaitsin, että referatiivirakenteita esiintyy yllättävän paljon *että*-lauseisiin verrattuna. Referatiivirakenteiden osuus teoksen tarkasteltavista rakenteista on 46,1 prosenttia ja *että*-lauseiden 53,9 prosenttia, eli rakenteiden esiintymisfrekvenssit ovat verrattain lähellä toisiaan. Sen sijaan Temperamentti, stressi ja elämäntapa -teoksessa referatiivirakenteita on 106 ja *että*-lauseita 291. Referatiivirakenteiden osuus teoksen tarkasteltavista rakenteista on 26,7 prosenttia ja *että*-lauseiden 73,3 prosenttia. Rakenteiden esiintymisfrekvensseillä näiden kahden teoksen välillä on huomattava ero. Kuten Terveysmetsässä, myös Muutoksen tekijöissä referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymisfrekvenssit ovat verrattain lähellä toisiaan: Muutoksen tekijöissä referatiivirakenteiden osuus tarkastelemistani rakenteista on 47,1 prosenttia ja *että*-lauseiden osuus 52,9 prosenttia. Objektin asemassa olevia referatiivirakenteita teoksessa esiintyy 115 ja *että*-lauseita 129.

Yksi hypoteeseistani oli, että referatiivirakenteita käytetään lähes yhtä paljon kaikissa aineistoni teoksissa, samoin *että*-lauseita. Teoksen aihepiirillä ei siis ole vaikutusta tarkastelemieni rakenteiden esiintymistiheyteen. Kuten edellä mainituista suhteellisista osuuksista huomataan, hypoteesini toteutui Terveysmetsässä ja Muutoksen tekijöissä: Terveysmetsässä esiintyy suunnilleen yhtä paljon referatiivirakenteita kuin Muutoksen tekijöissä. Samaten *että*-lauseiden esiintymisfrekvenssit ovat näissä kahdessa teoksessa varsin lähellä toisiaan (ks. taulukko 1, s. 29). Sen sijaan Temperamentti, stressi ja elämäntapa -teoksen osalta hypoteesini ei toteutunut, koska teoksen referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden suhteelliset esiintymisfrekvenssit poikkeavat merkittävästi Terveysmetsän ja Muutoksen tekijöiden referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden suhteellisista esiintymisfrekvensseistä. Taulukosta 1 kuitenkin huomataan, että määrällisesti referatiivirakenteita esiintyy kussakin teoksessa lähes saman verran. Sen sijaan *että*-lauseita on määrällisesti selvästi enemmän Temperamentti, stressi ja elämäntapa -teoksessa kuin muissa aineistoni teoksissa.

Aineistosta ei ole nähtävissä mitään yksittäistä syytä sille, miksi juuri Temperamentti, stressi ja elämäntapa -teoksessa referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymisfrekvensseissä on merkittävä ero sekä toisiinsa että muihin aineiston teoksiin nähden ja miksi taas kahdessa muussa teoksessa tämä ero on varsin pieni. Oletan, että kyse on ennemminkin siitä, että Temperamentti, stressi ja elämäntapa -teoksen kirjoittajalla on Terveysmetsän ja Muutoksen tekijöiden kirjoittajiin nähden erilainen tapa kirjoittaa ja valita eri kielellisten ilmausten välillä, kuin siitä, että teoksen aihepiiri, psykologia, olisi saanut aikaan huomattavan eron rakenteiden esiintymisfrekvensseissä.

Laajempaa aineistoa tutkimalla saataisiin selville, onko tyypillisempää, että referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymisfrekvenssit ovat lähellä toisiaan, kuten Terveysmetsässä ja Muutoksen tekijöissä, vai että referatiivirakenteita esiintyy huomattavasti vähemmän kuin *että*-lauseita, kuten Temperamentti, stressi ja elämäntapa -teoksessa. Hölttä-Lahtelan (1980: tiivistelmä) tutkielmasta käy ilmi, että Tuntemattomassa sotilaassa on selvästi vähemmän objektina toimivia referatiivirakenteita (267 esiintymää) kuin *että*-lauseita (467 esiintymää). Aineiston tulisi kuitenkin olla laajempi, jotta voitaisiin yleistää, että referatiivirakenteita on kaunotai tietokirjallisuudessa merkittävästi vähemmän kuin *että*-lauseita. Palaan Hölttä-Lahtelan tutkielmaan tarkemmin luvussa 6.

4.2. Passiivimuotoisten referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintyminen aineistossa

Yksi tutkimushypoteeseistani oli, että passiivi on molemmissa tarkastelemissani rakenteissa selvästi harvinaisempi pääluokka kuin aktiivi, etenkin referatiivirakenteessa. Hypoteesini toteutui: passiivimuotoisia rakenteita esiintyy selvästi vähemmän kuin aktiivimuotoisia. Yhteensä aineistossa on 54 (6,3 %) passiivimuotoista objektina olevaa referatiivirakennetta ja *että*-lauseita ja 804 aktiivimuotoista (93,7 %).

Vertailtaessa toisiinsa lukuja 3.2. ja 3.6. huomataan, että passiivimuotoisia referatiivirakenteita on aineistossa suhteessa vähemmän kuin passiivimuotoisia *että*-lauseita. Hypoteesini toteutui siis myös näiltä osin. Sivun 30 taulukosta 2 käy ilmi, että passiivimuotoisia *että*-lauseita on aineistossa 43. Tämä on 8,0 prosenttia kaikista aineiston objektina olevista *että*-lauseista. Passiivimuotoisia referatiivirakenteita on puolestaan vain 11 eli 3,4 prosenttia kaikista aineiston objektina olevista referatiivirakenteista. Suurin ero passiivimuotoisten referatiivirakenteiden ja passiivimuotoisten *että*-lauseiden esiintymisfrekvensseissä on Muutoksen tekijöissä, jossa passiivimuotoisten referatiivirakenteiden osuus on 2,6 prosenttia ja passiivimuotoisten *että*-lauseiden 11,6 prosenttia. Passiivimuotoisia *että*-lauseita esiintyy jokaisessa teoksessa enemmän kuin passiivimuotoisia referatiivirakenteita, mutta Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa sekä Terveysmetsässä erot passiivimuotoisten rakenteiden esiintymisfrekvensseissä eivät ole niin merkittäviä kuin Muutoksen tekijöissä (ks. taulukko 2).

Sivun 30 taulukko 2 osoittaa, että Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa ja Muutoksen tekijöissä esiintyy suunnilleen saman verran passiivimuotoisia tarkastelun kohteena olevia rakenteita: teoksen Temperamentti, stressi ja elämänhallinta referatiivirakenteista ja *että*-lauseista 7,1 prosenttia on passiivissa ja Muutoksen tekijöiden vastaavista rakenteista 7,4 prosenttia. Terveysmetsässä passiivimuotoisia rakenteita esiintyy puolestaan vähemmän, vain 3,7 prosenttia.

4.3. Samassa virkkeessä olevien rakenteiden syntaktiset suhteet

Tutkimusaineistoni sisältää monipolvisia virkkeitä, joista osaan sisältyy sekä referatiivirakenne että *että*-lause, osaan kaksi referatiivirakennetta ja osaan kaksi *että*-lauseita. Joissakin tapauksissa virkkeeseen sisältyy myös muita sivulauseita. Osassa tapauksista referatiivirakenne ja *että*-lause ovat keskenään alistussuhteessa ja osassa taas

eivät. Samassa virkkeessä olevien referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden syntaktisia suhteita olen käsitellyt luvussa 3.3. ja kaksi *että*-lausetta sisältäviä virkkeitä luvussa 3.7.1. Luvuista huomataan, että edellä mainitun kaltaiset monipolviset virkkeet ovat aineistossa suhteellisen harvinaisia. Tapausten harvinaisuus selittyy osittain sillä, että useita erilaisia rakenteita, kuten referatiivirakenteita ja *että*-lauseita, sisältävät virkkeet voivat vaikeuttaa tekstin ymmärtämistä. Virkkeet, jotka sisältävät *että*-lauseen ja vähintään yhden referatiivirakenteen, ovat yleisempiä kuin sellaiset virkkeet, jotka sisältävät kaksi *että*-lausetta mutta eivät yhtään referatiivirakennetta (ks. esim. esimerkki 85, s. 58).

Luvussa 3.7.2. olen käsitellyt tukipronominin esiintymistä aineistoni *että*-lauseiden yhteydessä ja luvussa 3.7.3. sellaisia *että*-lauseita, joihin on upotettu toinen sivulause. Ilmiöiden tarkastelu ei ole kuitenkaan mielekästä tässä luvussa, koska tässä luvussa vertailen referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymistä aineistossa toisiinsa. Tukipronominin käyttö ja sivulauseen upottaminen toisen lauseen keskelle eivät ole mahdollisia referatiivirakenteen yhteydessä.

4.4. Hallitsevan lauseen verbit referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden yhteydessä

Luvuissa 3.4.5. ja 3.8.5. olen tarkastellut kootusti transitiiiviverbien esiintymistä referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden yhteydessä aineistoni teoksissa. Taulukoista 15 ja 29 (s. 53 ja 76) käy ilmi referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden yhteydessä olevien verbiesiintymien jakautuminen semanttisiin alaryhmiin teoksittain. Taulukoista nähdään, että *että*-lauseiden yhteydessä verbiesiintymät jakautuvat useampiin semanttisiin alaryhmiin kuin referatiivirakenteiden yhteydessä: arviota ja tunnetta ilmaisevilla mentaalisilla verbeillä sekä kausatiiviverbeillä on *että*-lauseiden yhteydessä muutamia esiintymiä, mutta referatiivirakenteiden hallitsevissa lauseissa tällaisia verbejä ei esiinny.

Taulukoista 15 ja 29 huomataan, että Temperamentti, stressi ja elämäntilanne -teoksessa kommunikaatioverbeillä on miltei saman verran esiintymiä referatiivirakenteiden (30,2 %) ja *että*-lauseiden (30,6 %) yhteydessä. Sen sijaan Terveystieteissä ja Muutoksen tekijöissä kommunikaatioverbeillä on enemmän esiintymiä *että*-lauseiden kuin referatiivirakenteiden yhteydessä (Terv.: 25,6 % – 18,0 %; MT: 53,5 % – 40,9 %). Havaintoa ilmaisevien verbien esiintymiä taas on jokaisessa aineistoni teoksessa enemmän referatiivirakenteiden kuin *että*-lauseiden yhteydessä. Esimerkiksi

Terveysmetsässä referatiivirakenteiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä jopa 57,0 prosenttia ilmaisee havaintoa, kun taas *että*-lauseiden yhteydessä vastaava luku on vain 37,6 prosenttia (ks. taulukot 15 ja 29).

Propositionaalista asennetta ilmaisevilla verbeillä on kussakin teoksessa vain hieman enemmän esiintymiä referatiivirakenteiden kuin *että*-lauseiden yhteydessä. Sen sijaan abstraktia suhdetta ilmaisevien verbien esiintymiä on jokaisessa teoksessa selvästi enemmän *että*-lauseiden kuin referatiivirakenteiden yhteydessä. Ajattelutoimintaa ilmaisevien verbien esiintymiä on aineistossa suunnilleen saman verran sekä referatiivirakenteiden että *että*-lauseiden yhteydessä (ks. taulukot 15 ja 29). Edeltä huomataan, että aineistossa on suhteellisen paljon vaihtelua siinä, mitkä verbien semanttiset alaryhmät ovat useammin edustettuina referatiivirakenteiden ja mitkä *että*-lauseiden yhteydessä.

Taulukoihin 16 ja 30 (s. 55 ja 78) olen koonnut aineiston yleisimmät referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden hallitsevissa lauseissa esiintyvät verbit esiintymisfrekvensseineen. Taulukoista huomataan, että suurin osa yleisiksi luokittelemistani verbeistä on yleisiä sekä referatiivirakenteen että *että*-lauseen yhteydessä. Yleisiä transitiiviverbejä, jotka esiintyvät molempien tarkastelemieni rakenteiden yhteydessä, ovat *havaita, kertoa, osoittaa, todeta, tietää, uskoa, katsoa, kokea, sanoa, huomata, väittää, ajatella, kuulla, toivoa ja olettaa*. Sen sijaan verbit *tuntea, odottaa, nähdä* ja *ilmaista* ovat yleisiä vain referatiivirakenteiden yhteydessä ja verbit *tarkoittaa, esittää, muistaa, ymmärtää, aikaansaada, korostaa, myöntää* ja *selittää* vain *että*-lauseiden yhteydessä. Kuten luvussa 2.1.3. totesin, muun muassa verbit *esittää, korostaa* ja *tarkoittaa* eivät yleensä edes voi esiintyä referatiivirakenteiden yhteydessä (ks. Hakulinen–Karlsson 1979: 353).

Muutoksen tekijöissä esiintyy selvästi eniten verbileksemejä: tarkasteleman rakenteet esiintyvät teoksessa 72 eri verbileksemin yhteydessä. Teoksen lekseemeillä ei ole kuitenkaan erityisen suuria esiintymiä. Esiintymiä on yhteensä 244, mikä on huomattavasti vähemmän kuin Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa (ks. taulukko 1, s. 29). Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa tarkastelemieni rakenteiden yhteydessä on 54 eri verbilekseemiä ja Terveysmetsässä 49. Kaikissa kolmessa teoksessa referatiivirakenteiden yhteydessä esiintyy selvästi vähemmän verbileksemejä kuin *että*-lauseiden yhteydessä. Tämä johtuu oletettavasti siitä, että referatiivirakenteita esiintyy teoksissa muutenkin vähemmän kuin *että*-lauseita, ja siitä, että on olemassa verbejä, joiden yhteydessä referatiivirakennetta ei voida käyttää.

5. RAJATAPAUKSET

Luvuissa 3.1.–3.8. esiteltyjen yksiselitteisesti objektin asemassa olevien referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden lisäksi aineistossa esiintyy tapauksia, joita ei voi selkeästi laskea objekteiksi. Erittelen rajatapaukset omaksi ryhmäkseen, koska kyseisten lauseiden rakenteessa on jotakin selvästi aineiston esiintymiin kuuluvista lauseista poikkeavaa. Juuri lauseiden poikkeavuuden vuoksi en ole laskenut seuraavaksi käsiteltäviä tapauksia mukaan aineistoni esiintymiin. Kaikki rajatapaukset esiintyvät *että*-lauseen yhteydessä. Aineistossani on yhteensä 55 tapausta, jotka luen rajatapauksiksi, mutta jotka voitaisiin väljemmän tulkinnan mukaan hyväksyä objektina oleviksi *että*-lauseiksi siinä missä muutkin aineistoni *että*-lauseet. Rajatapauksista suurin osa eli 32 esiintyy teoksessa *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta*, 10 *Terveysmetsässä* ja 13 *Muutoksen tekijöissä*.

Lauseessa on oltava vähintään yksi finiittiverbi eli verbin persoonamuoto (ISK 2004: 827). Voidaan siis ajatella, että verbitöntä rakennetta ei lasketa lauseeksi. Tutkimuksessani en ole hyväksynyt verbittömiä *että*-lauseita tarkastelemieni *että*-lauseiden joukkoon. Väljemmän tulkinnan mukaan ne voidaan kuitenkin hyväksyä. Tietokirjoissa on yhteensä viisi verbitöntä objektiasemaista *että*-lausetta (ks. esimerkit 105–106). Lisäksi aineistossa esiintyy yksi tapaus, jossa *että*-lauseen ainoa verbi on infiniittinen, eikä se perinteisen käsityksen mukaan siksi täytä lauseen kriteereitä (ks. esimerkki 107). Esimerkit 105–107 ja muut vastaavanlaiset tapaukset aineistossa voi ymmärtää vain lauseiden esiintymisympäristön perusteella. *Että*-lauseista on elliptisesti jätetty pois sanoja, jotka ilmenevät virkettä edeltävästä lauseesta. Tapaukset ovat tällaisenaan niin vaillinaisia, etten pidä tarkoituksenmukaisena rinnastaa niitä finiittiverbin sisältäviin *että*-lauseisiin.

(105) Anekdootti *kertoo, että kananmunan avulla*. (MT, 158)

(106) – – muut ihmiset *toteavat, että ”vai niin”*. (TSE, 18)

(107) Paremminkin ehkä voisi *sanoa, että osoittamatta stressiä* aikuisen tavoin. (TSE, 200)

Verbittömien *että*-lauseiden lisäksi aineistossa esiintyy kaksi tapausta, joissa hallitseva lause on verbitön ja sisältää vain objektin. Tämä objekti on molemmissa tapauksissa tukipronomini *se*. En ole laskenut tapauksia aineistoni esiintymien joukkoon, koska itse hallitsevassa lauseessa ei ole verbiä, vaan hallitsevaan lauseeseen kuuluva verbi esiintyy ainoastaan sitä edeltävässä virkkeessä. Molemmat tapaukset esiintyvät *Terveysmetsässä*,

ja toinen niistä sisältyy lainaukseen. Esimerkki 108 on näistä kahdesta se tapaus, joka ei kuulu lainaukseen:

(108) Lähes kaikki *kaipaavat juurtumisen kokemusta. Sitä, että* on olemassa omaksi koettuja paikkoja ja alueita. (Terv., 259)

Teoksessa *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* esiintyy kolme tapausta, joissa *että*-lauseen avulla referointi ja suora sitaatti on yhdistetty toisiinsa virheellisesti. Esimerkki 109 on yksi tämänkaltaisista tapauksista, kuten myös edellä esitelty esimerkki 106. Niin ikään *Terveysmetsässä* esiintyy yksi vastaavankaltainen virheellinen tapaus.

(109) Vai onko joskus kuultu jonkun *toteavan, että: ”Olen niin iloinen ja ystävällinen – –.”* (TSE, 24)

Selvästi suurimman rajatapausten ryhmän muodostavat virkkeet, joissa *että*-lause on substantiivin määritteenä (ks. ISK 2004: 1108). Tällaisia tapauksia esiintyy tietokirjoissa yhteensä 43: teoksessa *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta* 25, *Terveysmetsässä* 7 ja *Muutoksen tekijöissä* 11. Näissä tapauksissa *että*-lause toimii osana substantiivilauseketta ja tarkentaa substantiivin ilmaisemaa merkitysisältöä (ISK 2004: 1108). Koska substantiivi on objektilausekkeen edussana ja *että*-lause sen määrite, en ole laskenut esimerkin 110 kaltaisia tapauksia aineistoni esiintymien joukkoon.

(110) Tutkimustulostensa perusteella Kagan *teki ensin johtopäätöksen, että on olemassa yksi temperamenttijatsumo – –.* (TSE, 62)

Esimerkissä 110 substantiivilausekkeen osana toimiva *että*-lause kertoo johtopäätöksen tarkemman sisällön. Esimerkin 110 kaltaisten virkkeiden lisäksi näihin 43 substantiivin määritteenä toimivaan *että*-lauseeseen lukeutuu kolme tapausta, joissa *että*-lause määrittää proadjektiivitarkenteellista substantiivia, ja kolme tapausta, joihin liittyy ilmaustyyppi *niin + adjektiivi + substantiivi, että*. (ks. ISK 2004: 1106, 1109.) Kyseisiä rakenteita havainnollistavat esimerkit 111 ja 112:

(111) – – *kulttuuri on tuonut sellaisia – – rytmisyyden vaatimuksia, että* tietyillä temperamenteilla varustetut ihmiset ovat jatkuvasti vaikeuksissa. (TSE, 283)

(112) *Hae niin hyvä kohta, että* se on pienen laulun väärä. (Terv., 201)

Edellä mainittujen tapausten lisäksi *Muutoksen tekijöissä* esiintyy yksi tapaus, jossa *että*-lause toimii määritteenä objektina olevalle proadjektiiville *sellainen* (ks. esimerkki 113). Tämä proadjektiivi on rakenteessa *että*-lauseen muodollinen nominaalistaja. (ISK 2004: 1107–1108.)

(113) *On epäilty* jopa *sellaista, että* juomavesiputkista saatu lyijymyrkytys olisi pehmittänyt roomalaisten aivot. (MT, 32)

6. PÄÄTELMÄT

Olen tutkinut pro gradu -työssäni objektina toimivien referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymistä kolmessa tietokirjassa. Tutkielmani kuuluu syntaksin tutkimuksen alaan. Aineistoni teokset, Liisa Keltikangas-Järvisen Temperamentti, stressi ja elämänhallinta, Marko Leppäsen ja Adela Pajusen Terveysmetsä sekä Pekka Matilaisen Muutoksen tekijät, edustavat kukin eri tieteenalaa mutta ovat kaikki tekstilajiltaan tietokirjatekstejä. Aineiston analyysi on keskittynyt neljään osa-alueeseen: referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden yleisyyteen aineistossa, passiivin ja aktiivin käytön määrälliseen suhteeseen, samassa virkkeessä olevien rakenteiden syntaktisiin suhteisiin sekä rakenteiden yhteydessä käytettävien transitiiviverbien semanttiseen luokitteluun ja määräsuhteisiin. *Että*-lauseiden yhteydessä olen tarkastellut myös tukipronominin esiintymistä sekä upotetun sivulauseen käyttöä *että*-lauseen keskellä. Aineiston analyysin jälkeen olen vertaillut referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymistä aineistossa toisiinsa. Lopuksi olen esitellyt lyhyesti tapauksia, joita en ole laskenut mukaan aineistoni esiintymiin.

Tutkimuksessa kävi ilmi, että objektina toimivia *että*-lauseita on aineistossani huomattavasti enemmän kuin objektina toimivia referatiivirakenteita. *Että*-lauseita on kolmessa tietokirjassa yhteensä 537 ja referatiivirakenteita 321. *Että*-lauseiden osuus koko aineiston tarkasteltavista rakenteista on 62,6 prosenttia ja referatiivirakenteiden 37,4 prosenttia. Passiivimuotoisia rakenteita on aineistossa merkittävästi vähemmän (6,3 %) kuin aktiivimuotoisia (93,7 %). Luvut ilmenevät sivujen 29 ja 30 taulukoista 1 ja 2. Tulokset ovat odotuksenmukaisia, koska referatiivirakenne on tunnusmerkkinen *että*-lauseeseen nähden ja passiivi aktiiviin nähden (ks. Hakulinen–Karlsson 1979: 356; ISK 2004: 1269).

Aineistossa esiintyy 11 tapausta, joissa samaan virkkeeseen kuuluvat referatiivirakenne ja *että*-lause ovat alistussuhteessa keskenään. Tapauksia on suhteellisen vähän aineiston esiintymien kokonaismäärään verrattuna. Aineistossa on lisäksi vain yksi tapaus, jossa saman virkkeen kaksi *että*-lausetta ovat keskenään alistussuhteessa, ja yksi tapaus, jossa saman virkkeen kaksi referatiivirakennetta ovat keskenään alistussuhteessa. Lisäksi aineistossa esiintyy kolme tapausta, joissa samassa virkkeessä olevat referatiivirakenne ja *että*-lause ovat alistussuhteessa keskenään ja joissa virkkeeseen kuuluu myös jokin toinen sivulause.

Aineistossa esiintyy seitsemän monipolvista virkettä, jotka sisältävät yhden referatiivirakenteen ja yhden *että*-lauseen tai vaihtoehtoisesti kaksi referatiivirakennetta

tai kaksi *että*-lausetta. Näissä virkkeissä tarkastelemani rakenteet eivät ole alistussuhteessa keskenään. Virkkeet sisältävät yleensä myös muita sivulauseita. Lisäksi aineistossa on yksi tapaus, jossa sama hallitsevan lauseen verbi saa objektikseen sekä referatiivirakenteen *että* *että*-lauseen. Rakenteet ovat virkkeessä rinnastussuhteessa keskenään. Edellä kuvatun kaltaiset monipolviset virkkeet ovat aineistoni perusteella harvinaisia – ainakin tietokirjallisuudessa. Tämä on luonnollista, koska tietokirjallisuudelle on ominaista pyrkimys informatiivisuuteen, selkeyteen ja ymmärrettävyyteen. Monista lauseista koostuvat virkkeet voivat heikentää tekstin luettavuutta.

Aineiston referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden hallitsevissa lauseissa esiintyy useisiin eri semanttisiin alaryhmiin kuuluvia verbejä. Verbien esiintymisfrekvenssit eri semanttisissa alaryhmissä poikkeavat toisistaan teosten välillä. Yhteenvetona koko aineiston verbiesiintymien jakautumisesta eri semanttisiin alaryhmiin voidaan kuitenkin todeta, että yleisimmin objektina toimivien referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden yhteydessä on kommunikaatioverbien sekä havaintoa tai propositionaalista asennetta ilmaisevien mentaalisten verbien esiintymiä (ks. taulukot 15 ja 29, s. 53 ja 76). Etenkin *että*-lauseiden yhteydessä on myös huomattava määrä sekä abstraktia suhdetta ilmaisevien *että* ajattelutoimintaa ilmaisevien mentaalisten verbien esiintymiä.

Aineistoni perusteella Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa ja Muutoksen tekijöissä on eniten kommunikaatioverbien esiintymiä sekä referatiivirakenteiden *että* *että*-lauseiden yhteydessä. Terveysmetsässä puolestaan on eniten havaintoa ilmaisevien verbien esiintymiä. Tutkimuksesta voidaan päätellä ainakin se, että etenkin kommunikaatioverbeillä on suhteellisen paljon esiintymiä tietokirjallisuudessa käytettävien objektiasemaisten referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden yhteydessä. Lisäksi voidaan päätellä, että rakenteiden yhteydessä käytettävien verbien valintaan vaikuttaa sekä omassa aineistossani että tietokirjallisuudessa ylipäätään kirjoittajan henkilökohtainen tapa kirjoittaa ja valita eri verbien välillä.

Tietokirjan aihepiirillä näyttää olevan jonkin verran vaikutusta tietynlaisten verbien esiintymistiheyteen: tutkimustietoa esittelevässä, psykologian alaan kuuluvassa Temperamentti, stressi ja elämänhallinta -teoksessa erityisen yleinen on *osoittaa*-verbi, luontoaiheisessa Terveysmetsässä puolestaan *havaita*-verbi ja historiallisten henkilöiden ja historiantutkijoiden näkemyksiin keskittyvässä Muutoksen tekijät -teoksessa *väittää*-verbi. Huomionarvoista on se, että kukin edellä mainituista verbeistä on yleinen sekä referatiivirakenteen *että* *että*-lauseen yhteydessä. Tutkimuksessa kävi ilmi, että tietokirjan

aihepiiri ei kuitenkaan suoraan määritä sitä, millaisia verbejä missäkin kirjassa käytetään eniten: muun muassa kommunikaatioverbeillä on suhteellisen paljon esiintymiä kaikissa teoksissa aihepiiristä riippumatta. Laajempaa tietokirja-aineistoa tutkimalla saataisiin selville, onko esimerkiksi havaintoa ilmaisevilla verbeillä paljon esiintymiä muissakin luontoaiheisissa tietokirjoissa kuin Terveysmetsässä.

Aineistostani ilmeni, että teoksissa suositaan tyypillisesti samoihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvia verbejä sekä referatiivirakenteiden että *että*-lauseiden yhteydessä. Tämä tarkoittaa, että Temperamentti, stressi ja elämäntapa -teoksessa abstraktia suhdetta ja ajattelutoimintaa ilmaisevien verbien esiintymät ovat molempien rakenteiden yhteydessä yleisempiä kuin muissa aineistoni teoksissa. Vastaavasti Terveysmetsässä havaintoa ilmaisevien verbien esiintymät ja Muutoksen tekijöissä kommunikaatioverbien ja propositionaalista asennetta ilmaisevien verbien esiintymät ovat sekä referatiivirakenteiden että *että*-lauseiden yhteydessä yleisempiä kuin muissa teoksissa (ks. taulukot 15 ja 29, s. 53 ja 76).

Pajunen (2001: 410–411) on selvittänyt Turun Sanomien korpukselta¹² muun muassa referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden yleisyyttä ja rakenteiden yhteydessä käytettäviä verbejä. Hänen tutkimuskohteensa ovat siis suunnilleen samoja kuin minun. Tulee kuitenkin ottaa huomioon, että Pajusen tutkimusaineistona on sanomalehtikieli. Pajunen (2001: 411) mukaan muun muassa verbit *haluta* ja *harkita* esiintyvät aineistossa noin 90 prosentin todennäköisyydellä juuri referatiivirakenteen yhteydessä. Lisäksi esimerkiksi havaintoa ilmaiseva verbi *kokea*, kielteiset kommunikaatioverbit *kiistää* ja *kieltää* sekä propositionaalista asennetta ilmaisevat verbit *epäillä*, *pelätä*, *sallia*, *suoda*, *tahtoa*, *haaveilla*, *luulla* ja *kuvitella* suosivat usein referatiivirakennetta eivätkä *että*-lausetta. Pajusen mukaan referatiivirakennetta suosivat verbit ilmaisevat useimmiten propositionaalista asennetta.

Edellä esiteltyt Pajusen tutkimustulokset hallitsevien lauseiden verbien yleisyydestä ovat yhteneviä tämän tutkimuksen tulosten kanssa. Kaiken kaikkiaan tietokirja-aineistossani esiintyy 321 objektina toimivaa referatiivirakennetta ja 537 objektina toimivaa *että*-lausetta. Referatiivirakenteista 32 ja *että*-lauseista 17 esiintyy edellisessä kappaleessa mainittujen verbien *haluta*, *harkita*, *kokea*, *kiistää*, *kieltää*, *epäillä*, *pelätä*, *sallia*, *suoda*, *tahtoa*, *haaveilla*, *luulla* ja *kuvitella* yhteydessä. Näin ollen referatiivirakenteista 10,0 prosenttia ja *että*-lauseista vain 3,2 prosenttia esiintyy edellä mainittujen verbien

¹² Turun Sanomien korpus sisältää lehden aineiston ajalta 1.3.1994–31.6.1996 (Pajunen 2001: 466).

yhteydessä. Referatiivirakenteiden yhteydessä myös verbilekseemien määrä on hieman suurempi: edellä mainituista verbeistä yhdeksän esiintyy referatiivirakenteiden ja kuusi *että*-lauseiden yhteydessä.

Pro gradu -tutkielmani on jatkoa kandidaatintutkielmalleni (Vainisto 2016), jossa tutkin objektina olevien referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymistä kaunokirjallisessa teoksessa ja tietokirjassa. Tutkimuskysymykseni olivat samoja kuin tässä tutkimuksessa. Aineistoni oli Enni Mustosen kirjoittama, vuonna 2011 julkaistu Jääleinikki-romaanin sekä myös tässä tutkimuksessa tarkastelemani tietokirja *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta*. Tulokset ovat suurimmaksi osaksi samanlaiset kuin tässä tutkimuksessa: objektina toimiva referatiivirakenne on molemmissa tutkimusaineistoissa harvinaisempi kuin objektina toimiva *että*-lause, passiivimuotoiset rakenteet ovat harvinaisempia kuin aktiivimuotoiset ja rakenteiden yhteydessä olevien verbien esiintymistä suurin osa on kommunikaatioverbejä. Kandidaatintutkielmani eroaa tästä tutkielmasta siten, että sen aineistosta puolet on kaunokirjallisuutta, kun taas tässä tutkimuksessa koko aineisto edustaa tietokirjallisuutta. Kandidaatintutkielmani aineisto on myös tämän tutkielman aineistoa suppeampi.

Vaikka kandidaatintutkielmasta saamani tulokset ovat suureksi osaksi yhteneviä pro gradu -työni tulosten kanssa, tuloksissa on myös eroja. Kandidaatintutkielmani romaanissa sekä objektina toimivia referatiivirakenteita että *että*-lauseita esiintyy huomattavasti enemmän kuin missään tämän tutkimuksen tietokirjassa: Jääleinikki-romaanissa on 140 referatiivirakennetta ja 417 *että*-lausetta (vrt. sivun 29 taulukko 1). Teoksen referatiivirakenteiden ja etenkin *että*-lauseiden suuri määrä selittyy sillä, että romaanissa on paljon repliikkejä ja siten myös paljon referoitavaa. (Vainisto 2016: 21.) Sen sijaan tietokirjallisissa teksteissä repliikkien käyttö on harvinaista. Tästä voidaan päätellä, että tekstilajilla on ainakin jonkin verran vaikutusta referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymistiheyteen.

Passiivimuotoisten *että*-lauseiden osuus on kandidaatintutkielmani Jääleinikki-romaanissa 7,0 prosenttia, mikä on lähellä tietokirja-aineistosta saamiani tuloksia (ks. taulukko 2, s. 30). Sen sijaan passiivimuotoiset referatiivirakenteet muodostavat Jääleinikin referatiivirakenteista vain 1,4 prosenttia, eli niitä esiintyy vähemmän kuin tämän tutkimuksen teoksissa. (Vainisto 2016: 16.) Jotta voitaisiin yleistää, että kaunokirjallisuudessa esiintyy vähemmän passiivimuotoisia referatiivirakenteita kuin tietokirjallisuudessa, pitäisi tutkia laajempaa kaunokirjallisuuden aineistoa. Tulokset ovat kuitenkin suuntaa antavia.

Niin pro gradu -tutkielmani kuin kandidaatintutkielmanikin aineistoista kävi ilmi, että virkkeet, jotka sisältävät referatiivirakenteen ja *että*-lauseen tai kaksi *että*-lausetta, ovat harvinaisia. Samoin virkkeitä, jotka sisältävät kaksi referatiivirakennetta, esiintyy vain harvoin. (ks. Vainisto 2016: 13, 16–17.) Vaikka monipolviset virkkeet saattavat kohtuullisesti käytettyinä sujuvoittaa ilmaisua ja vähentää toistoa, tekstin ymmärrettävyys voi niiden myötä heiketä. Tämä selittää osittain pitkien, useita referatiivirakenteita ja *että*-lauseita sisältävien virkkeiden harvinaisuuden.

Kandidaatintutkielmani Jääleinikki-romaanissa on selvästi enemmän kommunikaatioverbien esiintymiä kuin Terveysmetsässä tai Temperamentti, stressi ja elämäntilanne -teoksessa (vrt. taulukot 15 ja 29, s. 53 ja 76): romaanin referatiivirakenteiden hallitsevissa lauseissa kommunikaatioverbien esiintymien osuus on 45,0 prosenttia ja *että*-lauseiden hallitsevissa lauseissa 54,7 prosenttia. Kommunikaatioverbien yleisyys Jääleinikissä johtuu siitä, että romaaniin tekstilajina kuuluu paljon repliikkejä ja repliikkien referointiin on käytetty teoksessa kommunikaatioverbejä, kuten verbejä *sanoa*, *kertoa*, *vastata* ja *selittää*. (Vainisto 2016: 15–17, liite 1.) Muutoksen tekijät -teoksessa kommunikaatioverbien esiintymiä on sen sijaan suunnilleen saman verran kuin Jääleinikki-romaanissa (vrt. taulukot 15 ja 29). Tämä selittyy oletettavasti sillä, että historiikirja Muutoksen tekijöissä renessanssista kerrotaan lyhyiden tarinoiden ja lainauksien avulla, jolloin kirja on tekstilajiltaan romaanimaisempi kuin muut aineistoni tietokirjat.

Hölttä-Lahtelan (1980: tiivistelmä) sivuainetutkimuksesta käy ilmi, että Tuntemattomassa sotilaassa on 267 objektina toimivaa referatiivirakennetta ja 467 objektina toimivaa *että*-lausetta. *Että*-lauseita esiintyy huomattavasti enemmän kuin referatiivirakenteita, eli tulos on yhtenevä tämän tutkimuksen tuloksen kanssa. Huomionarvoista on myös se, että sekä Tuntemattomassa sotilaassa että tietokirja-aineistossani referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden suhteelliset osuudet ovat lähes samat: Tuntemattomassa sotilaassa referatiivirakenteet muodostavat 36,4 prosenttia kaikista objektina toimivista referatiivirakenteista ja *että*-lauseista. Tietokirja-aineistossa vastaava luku on 37,4 prosenttia. *Että*-lauseiden osuus Tuntemattomassa sotilaassa on puolestaan 63,6 prosenttia ja tietokirja-aineistossa 62,6 prosenttia. Sen sijaan kandidaatintutkielmani Jääleinikki-romaanissa referatiivirakenteita esiintyy suhteessa jonkin verran vähemmän (25,1 %) ja *että*-lauseita enemmän (74,9 %) kuin Tuntemattomassa sotilaassa tai tietokirja-aineistossa (vrt. Vainisto 2016: 21).

Hölttä-Lahtela on erottanut toisistaan kerronnassa ja repliikeissä esiintyvät verbit, koska kaunokirjallisuudessa käytetään huomattavan paljon repliikkejä. Tuntemattomassa sotilaassa kommunikaatioverbien¹³ esiintymiä on referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden yhteydessä suhteellisen paljon, mutta ei kuitenkaan niin paljon kuin tietokirja-aineistossani: Esimerkiksi Tuntemattoman sotilaan objektiasemaisten *että*-lauseiden yhteydessä kommunikaatioverbien esiintymien osuus on 22,7 prosenttia. Tietokirjoissa vastaavat osuudet ovat 25,6 prosenttia, 30,6 prosenttia ja 53,5 prosenttia (ks. taulukko 29, s. 76). Tämän tutkielman, kandidaatintutkielmani ja Hölttä-Lahtelan tutkielman aineistoista käy ilmi, että kommunikaatioverbeistä etenkin *sanoa* on verrattain yleinen. (ks. Hölttä-Lahtela 1980: 32, 35.)

Havaintoa ilmaisevilla verbeillä on suunnilleen yhtä paljon esiintymiä Tuntemattomassa sotilaassa ja kolmessa tutkimassani tietokirjassa: Tuntemattomassa sotilaassa referatiivirakenteiden hallitsevien lauseiden verbiesiintymistä 31,8 prosenttia ilmaisee havaintoa ja tietokirja-aineistossa 32,4 prosenttia. *Että*-lauseiden yhteydessä havaintoa ilmaisevien verbien esiintymien osuus on Tuntemattomassa sotilaassa 19,1 prosenttia ja tietokirja-aineistossa 17,3 prosenttia. (ks. Hölttä-Lahtela 1980: 48, 54.) Tutkielmien perusteella näyttää siltä, että havaintoa ilmaisevat verbit esiintyvät tyypillisesti useammin referatiivirakenteen kuin *että*-lauseen yhteydessä (Hölttä-Lahtela 1980: 54; ks. tämän tutkielman taulukot 16 ja 30). Tuloksia vertailtaessa on syytä ottaa huomioon tekstilajieron lisäksi se, että Tuntematon sotilas on ilmestynyt jo 1950-luvulla ja tarkastelemani tietokirjat vuosina 2008–2017.

Tutkimusaineistonani olen käyttänyt kolmea tietokirjaa, joista kukin edustaa eri tieteenalaa. Tuloksista voidaan yleistää, että objektin asemassa oleva referatiivirakenne esiintyy tietokirjallisuudessa selvästi harvemmin kuin objektin asemassa oleva *että*-lause. Tietokirjojen välillä voi kuitenkin olla merkittäviä eroja siinä, ovatko referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden keskinäiset esiintymisfrekvenssit kaukana toisistaan vai lähellä toisiaan: Temperamentti, stressi ja elämäntapa -teoksessa referatiivirakenteita esiintyy selvästi vähemmän kuin *että*-lauseita, kun taas sekä Terveystieteissä että Muutoksen tekijöissä rakenteiden esiintymisfrekvenssit ovat varsin lähellä toisiaan. Tuloksista voidaan yleistää myös se, että passiivimuotoiset referatiivirakenteet ja *että*-lauseet ovat huomattavasti harvinaisempia kuin

¹³ Hölttä-Lahtela (1980) käyttää tutkielmassaan verbien semanttisista alaryhmistä eri nimityksiä kuin minä omassa tutkielmassani. Esimerkiksi havaintoa ilmaisevia verbejä Hölttä-Lahtela nimittää sensorisiksi verbeiksi. Hölttä-Lahtelan tutkimusta käsitellessäni käytän kuitenkin omasta tutkielmastani tuttuja nimityksiä.

aktiivimuotoiset. Niin ikään monipolviset, useita referatiivirakenteita tai *että*-lauseita sisältävät virkkeet ovat harvinaisia. Rakenteiden yhteydessä kommunikaatioverbeillä on enemmän esiintymiä kuin muihin semanttisiin alaryhmiin kuuluvilla verbeillä. Tietokirjallisuuden referatiivirakenteet ja *että*-lauseet saavat suhteellisen usein yhteyteensä myös havaintoa ja propositionaalista asennetta ilmaisevia mentaalisia verbejä sekä abstraktia suhdetta ilmaisevia verbejä.

Pro gradu -tutkielmani tulokset ovat sikäli merkittäviä, että suomen kielen syntaksin tutkimuksessa ei ole vuoden 2001 jälkeen tietävästi paljoakaan vertailtu toisiinsa objektina olevia referatiivirakenteita ja *että*-lauseita (vrt. Pajunen 2001: 366–373, 375–412). Tutkielman tulokset lisäävät tietoa referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden sekä niiden yhteydessä käytettyjen verbien esiintymisestä nykykielellä kirjoitetussa tietokirjallisuudessa. Jotta tulokset voitaisiin yleistää koskemaan koko nykyaikaista tietokirjallisuutta, olisi syytä tutkia vielä laajempaa, sähköisessä muodossa olevaa tietokirja-aineistoa.

Olen tarkastellut työssäni synkronisesti objektin asemassa olevien referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden sekä niiden yhteydessä olevien transitiiviverbien esiintymistä uusissa, vuosina 2008, 2016 ja 2017 ilmestyneissä tietokirjoissa. Jatkotutkimuksissa olisi mielenkiintoista selvittää diakronisesti, onko referatiivirakenteiden ja vastaavasti *että*-lauseiden käyttö kirjallisuudessa esimerkiksi 1900-luvun alusta nykypäivään asti vähentynyt vai lisääntynyt. Tutkimuksen myötä voitaisiin myös ennustaa, kuinka paljon ja millaisten verbien yhteydessä referatiivirakenteita ja *että*-lauseita mahdollisesti käytetään tulevaisuuden kirjallisuudessa. Mielenkiintoisia jatkotutkimuskohteita ovat referatiivirakenteiden ja *että*-lauseiden esiintymisen tutkiminen myös muissa tekstilajeissa kuin kauno- ja tietokirjallisuudessa, esimerkiksi sanomalehtiteksteissä ja blogeissa.

LÄHTEET

Aineslähteet

MT = Matilainen, Pekka 2016: *Muutoksen tekijät. Renessanssin synty ja perintö*. Atena, Jyväskylä.

Terv. = Leppänen, Marko – Pajunen, Adela 2017: *Terveysmetsä. Tunnista ja koe elvyttävä luonto*. Gummerus, Helsinki.

TSE = Keltikangas-Järvinen, Liisa 2008: *Temperamentti, stressi ja elämänhallinta*. Kolmas painos. WSOY, Helsinki.

Muut lähteet

Eskola, Sari 2002: *Syntetisoivat rakenteet käännessuomessa. Suomennetun kaunokirjallisuuden ominaispiirteiden tarkastelua korpusmenetelmillä*. Väitöskirja. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja nro 30. Joensuun yliopisto.

Forsman Svensson, Pirkko 1985: Partisiippi- ja translatiivirakenteen taajuudesta ja matriisiverbeistä vanhassa kirjasuomessa ja nyky-suomessa. *Virittäjä* 1/1985. [Verkkolehti.] Kotikielen Seura. Helsinki. [Viiatattu 21.6.2018.] Saatavissa: <https://journal.fi/virittaja/article/view/37911/32189>

Hakulinen, Auli 1976: *Reports on Text Linguistics: Suomen kielen generatiivista lauseoppia* 2. Väitöskirjan artikkeleita. Turun yliopisto.

Hakulinen, Auli – Karlsson, Fred 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. SKST 350. SKS, Helsinki.

Hakulinen, Auli – Karlsson, Fred – Vilkuna, Maria 1980: *Suomen tekstilauseiden piirteitä: kvantitatiivinen tutkimus*. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Helsingin yliopisto.

Hakulinen, Lauri 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.

Hautakorpi, Riitta 1976: *Suomen kielen lauseenvastikkeista ja niiden ilmausmahdollisuuksista ruotsin kielessä*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

Herlin, Hanna 1981: *Objektina olevat partisiippirakenteet ja vastaavat että-lauseet hämäläismurteissa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Hölttä-Lahtela, Pirkko 1980: *Referatiiviset lauseenvastikkeet ja että-lauseet Tuntemattomassa sotilaassa*. Sivuainetutkielma. Turun yliopisto.

Iisa, Katariina – Oittinen, Hannu – Piehl, Aino 2012: *Kielenhuollon käsikirja*. Seitsemäs, laajennettu ja päivitetty painos. Yrityskirjat, Helsinki.

Ikola, Osmo 1971: *Lauseenvastikkeista ja upotetuista lauseista. Commentationes Fennicae. Ex instituto linguae fennicae universitatis turkuensis editae*. Turun yliopisto.

----- 1974: *Lauseenvastikeoppia. Nykysuomen lauseenvastikkeiden ja niihin verrattavien rakenteiden selvittelyä*. TL 76. SKS, Helsinki.

----- 2000: *Pieni nykysuomen opas*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 66. Turun yliopisto.

Ikola, Osmo – Palomäki, Ulla – Koitto, Anna-Kaisa 1989: *Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia*. SKST 511. SKS, Helsinki.

ISK = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. Neljäs painos. SKST 950. SKS, Helsinki.

Jantunen, Jarmo 2002: Miten kääntäjä käyttää synonyymeja? *Kääntäjä* 4. S. 14–15. Suomen kääntäjien ja tulkkien liitto, Helsinki.

Karlsson, Fred 2009: *Suomen peruskielioppi*. Neljäs, laajennettu ja uudistettu painos. SKST 378. SKS, Helsinki.

Kielioppikomitean mietintö 1915: *Vuonna 1906 helmikuun 13 päivänä yhtenäisyyden ja yhdenmukaisuuden aikaansaamiseksi kieliopin opetuksessa asetettu komitea*. Komiteamietintö, nro 6. Helsinki.

Konttinen, Raija 1978: *Nykysuomen käyttöopas*. Gaudeamus, Helsinki.

KS = Kielitoimiston sanakirja. Kotimaisten kielten keskus ja Kielikone Oy. [Verkkooversio. Viitattu 5.5.2018.] Saatavissa: <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/>

Leino, Jaakko 1999: Mitä tarkoittaa *se, että*? *Se*-pronominista subjektina ja objektina toimivan *että*-lauseen yhteydessä. *Virittäjä* 1/1999. [Verkkolehti.] Kotikielen Seura. Helsinki. [Viitattu 21.6.2018.] Saatavissa: <https://journal.fi/virittaja/article/view/39127/27253>

Leino, Pentti 1991: *Lauseet ja tilanteet. Suomen objektin ongelmia*. Suomi 160. SKS, Helsinki.

Leino, Pirkko 1989: *Suomen kielioppi*. Nidotun laitoksen ensimmäinen painos. Otava, Helsinki.

Maeda, Kyoko 2001: *Referatiivisen lauseenvastikkeen ensimmäinen tyyppi suomen kielessä*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.

Ojanperä, Katri 1997: *Rakenteesta toiseen. Havaintoja suomen temporaalisen, referatiivisen ja nesessiivisen lauseenvastikkeen unkarintamisesta*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.

Pajunen, Anneli 2001: *Argumenttirakenne. Asiaintilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä*. Suomi 187. SKS, Helsinki.

Panhelainen, Irmeli 2004: *Kielenhuollon kivijalka*. Uudistetun laitoksen 1.–7. painos. Tammi, Helsinki.

Penttilä, Aarni 1957: *Suomen kielioppi*. WSOY, Helsinki.

Puurtinen, Tiina 1995: *Linguistic Acceptability in Translated Children's Literature*. Väitöskirja. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja nro 15. Joensuun yliopisto.

Rokka, Marja-Berit 1974: *Referatiiviset lauseenvastikkeet lounaismurteissa verrattuina synonyymisiin ilmaistyypppeihin*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.

Saukkonen, Pauli – Haipus, Marjatta – Niemikorpi, Antero – Sulkala, Helena 1979: *Suomen kielen taajuussanasto*. WSOY, Helsinki.

- Siro, Paavo 1964: *Suomen kielen lauseoppi*. Tietosanakirja Oy, Helsinki.
- 1968: Suomen kielen *että*-lauseen ongelmasta. *Fenno-Ugrica. Juhlakirja Lauri Postin kuusikymmenvuotispäiväksi 17.3.1968*. S. 203–205. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 145. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Sjöblom, Disa 1991: *Referatiivisen lauseenvastikkeen käyttö sanomalehtikielessä vuodesta 1836 vuoteen 1989*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.
- Taipale, Kirsi 2004: *Suomen kielen referatiivinen lauseenvastike ja sen saksannokset*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- TL = Tietolipas.
- Tuomikoski, Risto 1969: Lauseiden ja virkkeiden terminologiasta. *Virittäjä* 73. S. 62–68. Toim. Pekka Uusivirta, Veikko Ruoppila ja Margit Tolvanen. Kotikielen Seura, Helsinki.
- Vainisto, Emilia 2016: *Referatiivirakenteet ja että-lauseet objektina kaunokirjallisessa teoksessa ja tietokirjassa*. Kandidaatintutkielma. Turun yliopisto.
- Wiik, Kalevi 1981a: Miksi suomen partisiippirakennetta ei aina voi korvata sivulauseella? *Kielitieteellisiä lastuja* 1. S. 18–22. Suomen kielitieteellinen yhdistys ry, Turku.
- 1981b: Mikä lauseenvastike on? *Nykysuomen rakenne ja kehitys*. S. 270–294. Toim. Auli Hakulinen ja Pentti Leino. TL 93. SKS, Helsinki.
- VISK = *Iso suomen kielioppi*. Toim. Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho. SKS, Helsinki 2004. [Verkkoversio. Viitattu 9.4.2018.] Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk>